

MEDIÁRIUM

TÁRSADALOM – EGYHÁZ – NEVELÉS

2021.

XV. évfolyam 1–2. szám

Debrecen

MEDIÁRIUM

TÁRSADALOM – EGYHÁZ – NEVELÉS

Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Kölcsey Ferenc Tanítóképzési Intézet

2021. XV. évfolyam 1–2. szám

Szerkesztőség: 4026 Debrecen, Kálvin tér 16.
Telefon: +36 20/965 2921
E-mail: *barathb@drhe.hu; vitez.ferenc@drhe.hu*

Felelős kiadó: Baráth Béla rektor

Készült a Kapitális Nyomdában, Debrecenben
Felelős vezető: ifj. Kapusi József

ISSN 1789–0357 (nyomtatott)
ISSN 2677–1500 (online)

Szerkesztőség:

BARÁTH BÉLA (főszerkesztő)
OLÁH RÓBERT, VITÉZ FERENC (felelős szerkesztők)
BEREK SÁNDOR, BODA ISTVÁN, GONDA LÁSZLÓ, KMECZKÓ SZILÁRD,
MOLNÁR-TAMUS VIKTÓRIA, PUSZTAI GABRIELLA (szerkesztők)

A borítót készítette: Tímár Tamás – TT Play Kft.

Megrendelhető a szerkesztőség címén.

A kéziratokat az alábbi címekre várjuk:

lapislydius@gmail.com; vitez.ferenc@drhe.hu

Szerkesztőségünk a beérkezett kéziratokat Expert Peer Review eljárással lektorálja.

A meg nem rendelt, el nem fogadott kéziratokat nem őrizzük meg.

A *Mediárium* elérhetősége a világhálón: <http://epa.oszk.hu/01500/01515>

TARTALOM

Emlékezet

VITÉZ FERENC

- A megszemélyesülő tárgyiasság
Pilinszky János költészetében 5

Nevelés

PINCZÉSNÉ PALÁSTHY ILDIKÓ – NÉMETH ÁRON

- Tehetségmérés a Debreceni Református Hittudományi
Egyetem hallgatói körében 25

MAJOR ENIKŐ

- Érték, nevelés-oktatás és kapcsolattartás összehangolása
a pedagógus perspektívájából 44

Műhely

EGED ALICE

- Az újramezdés
*A Lipcsei Egyetem második világháborút követő megnyitására
tett kísérletek: 1945. május – 1946. február* 65

Örökség

ARANY LAJOS

- „Egy gondolat ereje nem az, amit mond, hanem amit ad”
*Tételek a 120 éve született Németh László
irodalombölcseleti aforisztikájából* 86

Szemle

MAJOR ENIKŐ

- A vallásosság érték közvetítő szerepe a nevelés-
és vallásszociológia tükrében
(*Pusztai Gabriella A vallásosság nevelésszociológiája*
című könyvéről) 112

LOSONC ILONA

- A politikai sajtó mint mentalitástörténeti dokumentum
(*Döbör András Sajtópolitika és politikai sajtó Magyarországon*
[1780–1840] című könyvéről) 118

VITÉZ FERENC

- „A nyelvészet nem ítélkezik”
(*Maticsák Sándor A magyar nyelv eredete és rokonsága*
című nagymonográfiájáról) 122

OLÁH RÓBERT – VITÉZ FERENC

- Amikor valami éppen átalakul valamivé
(*Juhász János bibliofil könyvborítóiról*) 130

*Lapszámunkat Juhász János (1967) debreceni textil-bőr restaurátor
egyedi bibliofil könyvkötéseinek reprodukciói illusztrálják.*

VITÉZ FERENC

A megszemélyesülő tárgyiasság Pilinszky János költészetében¹

2021-ben Pilinszky János születésének centenáriumát ünnepeljük, és halálának 40. évfordulójára emlékezünk. Alakja kultikussá vált már a kortársak között is, személyiségéről, életéről és művéről legendák születtek. Gyakran állították őt párhuzamba a misztikusokkal, miközben nem misztikus volt (a jelző 16. századi értelmében – az Istennel való szellemi egyesülés csodáját fejezve ki), hanem „látomásos”, lecsupaszított vízióiban éppen a csoda elmentétét, a tragédiát érzékeltetve; sőt, még inkább aszkéta, aki a szellemit ragadja meg, az erkölcsi és etikai imperatívuszokat tartva szem előtt. Sorolták a neokatolikus irányzatokhoz, noha költészete felekezetektől függetlenített; s miképp már a nemzedéktársa, Nemes Nagy Ágnes is fogalmazott a *Trapéz és korlát* című első kötetéről az *Újhold* 1946. évi második számában: „Konkrét vallásos élménysor pereg végig egy-egy versén: felesleges azonban ebből éppen neokatolicizmusra következtetni; Pilinszky nem keres semmiféle irányt, inkább az irány szelleme választja önkéntes lakóhelyül immanens költői világát.” (Nemes Nagy 1946)

Béládi Miklós ugyanakkor Pilinszky költészetének sajátos paradoxonjaként tekintett az odaadó hit és a hiány egymásba fonódására, feszültséget látva a föltétlen hit és a „létbe kivetettség komor, tragikus tudatának” ütközésében; (Béládi 1986, 568) Németh G. Béla pedig a költő világképének belső feszültségét a „keresztény agnoszticizmus” kifejezéssel jellemezte; (vö.: Erdődy 2007) miközben a versek mellett az *Új Ember* katolikus hetilapban megjelent prózai, publicisztikai írásainak visszatérő jelképe, a kereszt az általános emberi szenvedés és a mindenkori megváltás szimbóluma.

¹ A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2021. április 28-án rendezett *Scientia ac Educatio* tudományos műhelykonferenciáján elhangzott előadás tanulmányváltozata.

* A szerző „*Alkotói attitűdök a magyar irodalomban*” című kutatási programja a Nemzeti Kulturális Alap Szépirodalmi Kollégiumának 2021. évi alkotói ösztöndíjában részesült – az itt közölt tanulmány része a kutatásnak.

A Jó és a Rossz lényegre törő szétválasztása, „a dolgok és jelenségek pontos, olykor szinte lecsupaszított megnevezése” adja költői erejét. (Rónay L. 1993, 295–296) A hétköznapi tárgyvilágot evangéliumi élethelyzetek (vagy a gyermekség-érzés állapotainak kivetítése) emelik át egy szimbolikus értelmezési térbe, ahol ennek a szinte majdnem dísztelen versuniverzumnak tudatosan megszerkesztett, a mindennapi, a transzcendentális és metafizikai létszint bizonytalanságát és ürességét is egyaránt kontrolláló szerepe van. (Vö.: Rónay L. 1993, 295; Schein 2010, 900)

Ha ars poetica önmeghatározást keresünk, találunk egy esszét az 1970-es összegyűjtött versek, a *Nagyvárosi ikonok* című kötet végéről (*Ars poetica helyett*), illetve egy rövid költeményt a következő új kötet, az 1972-es *Szálkák* éléről (*Amiként kezdtem*).

*„Amiként kezdtem, végig az maradtam.
Ahogyan kezdtem, mindvégig azt csinálom.
Mint a fegyenc, ki visszatérve
falujába, továbbra is csak hallgat,
szótlatlanul ül pohár bora előtt.”*

Ez a vers (Pilinszky 1987, 87) nemcsak az elvekhez és eszmékhez, erkölcsi-etikai viselkedésformákhoz való hűségéről árulkodik, hanem két meghatározó motívumot említ: a fegyencét és a csöndét.

A hallgatás válasz a kimondhatatlan rettenetre, és szükségszerűen kapcsolódik össze a világháborút és a jelképpé emelkedő, a költő által gyakran fölemlített auschwitz-i bűnt felejtetni képtelen egzisztenciális teherrel, a szabadulásképtelenség súlyával. A „rab” (mint kényszerű szerep) megtalálható pl. a *Háromszínű lobogó* vagy a *Miféle földalatti harc* című versekben, de az *Apokrif* (Pilinszky 1987, 48–50) első szakaszának végén is feltűnik:

*„Így indulok. Szemközt a pusztulással
egy ember lépked hangtalan.
Nincs semmije, árnyéka van.
Meg botja van. Meg rabruhája van.”*

Az *Ars poetica helyett* (Pilinszky 1987, 80–83) alaphelyzete és mindenhez (a „keresztény ihletésű költészet” szerepéhez is) referenciát kínáló pontja, mint „legfőbb realitás”, a háború vége és a koncentrációs táborok bezárása utáni csönd. A csönd, mely paralel a „'tisztá történés' totalitásával” és „minden igaz cselekedet eleve mozdulatlan tengelyével”. A múltba már csak az emlékezés vagy annak illúziója révén lehet behatolni, ám az megváltoztathatatlan, sőt, a megtörtént „botrány” miatt a jövő is „üres elvontság”. Az egyetlen lehetséges viselkedésforma az „*engagement immobile*”, a „mozdulatlan elkötelezettség”, ami azt is jelenti, hogy a világ képtelenségének a vállalása nem az abszurditással, hanem a hit révén teljesíthető.

Ez adja meg a vallásos ihletésű költő sziszifuszi hősiességét, ha úgy tetszik, aszkétaságát. S mivel az aszkéta látja az erkölcs és etika által kijelölt feladatot, egész életét s egész költészetét oda kell adni, hogy „a tények mögül száműzött Isten” és a közte beállt csöndben mégis megszólaltassa valamiképp az elbeszélhetetlent. Ha kell, akkor Istent – vagy a szakrálist (mindazt, ami Isten tulajdona) – nem a látszatokban keresve, hanem a tényekben, a tárgyakban, a lecsupaszított nyelvi valóságban.

A *Harbach 1944* című versről állapítja meg Rónay György, hogy a külső, az úgynevezett „objektív valóság” az elsődleges, és „éppen a maga valóság-tartalmának teljes kibontásával lesz a belső »szubjektív valóság« kifejezője, hordozója. A versnek már nemcsak nagy lélektani realitása van, hanem szemléleti valósága is; és ezt a szemléleti valóságot vállalja is, mint költészetének primér anyagát”. (Rónay Gy. 1971, 326) A „szemléleti valóság” alapélménye a csönd, értve ezt akár Isten és a nyelv viszonyára, akár az Isten és ember közötti kommunikáció hiányára, valamint az emberi sorskérdésekkel való szembesülésre, melyben a személyes és személytelen egyesülése figyelhető meg. (Sebők 2008, 287–288)

„Lírai tárgyiasság”

Az előadás és a tanulmány címválasztását az indokolja, hogy Pilinszkyt – mint az 1946-ban alapított és mindössze hét számot megért *Újhold* folyóirat többi költőjét (pl. Lakatos Istvánt, Nemes Nagy Ágneszt, Rába Györgyöt, Somlyó Györgyöt vagy a költőként induló Szabó Magdát), a *Nyugat* líratör-

ténetileg nehezen azonosítható „negyedik” (vagy „tragikus”) nemzedékét – az elvont vagy „lírai tárgyiasság” képviselőjeként szokták jellemezni. Az *Újhold* költői sorsdöntő és közös háború-élményből s az ebből fakadó vagy erre reflektáló eszmei referenciákból nem közéleti lírát alkottak, hanem – közvetlen elődjük, Szabó Lőrinc útját folytatva – „elmélyítették a lírai tárgyiasság kifejezési lehetőségeit”, tehát a modern európai líra széleskörűen alkalmazható versalkotó módszerét követték.

„Tárgyas” volt az ábrázolásmód, „és elvont” a kifejezendő tartalom, s ez az elvont tárgyiasság az élmény és a mű új összefüggéseiből fejlődött ki. „A költő többé már nem elégedhetett meg azzal, hogy élményeit születésük állapotában, a közvetlen benyomás szintjén ragadja meg és a látványban rögzítse, hanem arra törekedett, hogy a hangulatok szüntelenül változó, megbízhatatlan szűrője helyett valami szilárdabb és tartósabb katalizátor közvetítsen tudata és a valóság között.” (Kenyeres 1986, 45)

Ezra Pound vetette föl, hogy a modern líra legalkalmasabb szimbólumai a tárgyak; Rilke már előtte arra törekedett, hogy a tárgyi világ ábrázolása oldja föl azt a paradoxont, hogy „objektíven akar a lírában érzelmeket ábrázolni, és szubjektíven akarja föltárni a valóság lényegét”; T. S. Eliot pedig „tárgyi korrelációról” írt, úgy vélve: „az érzelem művészi kifejezési formájának egyetlen módja, hogy 'tárgyi megfelelést' találjunk hozzá; [...] egy tárgycsoportot, egy helyzetet, egy eseménysort, amely annak a bizonyos érzelemnek formulájaként szerepel; annyira, hogy amikor a külső tényezők megvannak és eljutnak az érzékelésig, azonnal felkeltik az érzelmet”. (Idézi: Kenyeres 1986, 45)

Akár a valóságos tárgyakra koncentrál a költő (Rilke), a leíró módszert követve, akár „a tárgyak erőterében létrejövő valóságos vagy fiktív” helyzetekre (Eliot), a megelevenítés szándékával, mindkettő a hangulat és benyomás uralmától, a költői relativizmustól akar szabadulni. mintegy tárgyasítva az érzelmeket. Kezdetben mindez csak szándék maradt, a tárgyas stilizáláshoz nálunk is leginkább Füst Milán jutott közel, s az elvont lírai tárgyiasság költői gyakorlattá tétele az *Újhold* alkotóira várt, akik viszont mindezt a törekvést csak később, az 1950-es és 60-as években tudták kiteljesíteni.

Az „alanyi” költészet középpontjában tehát a személyes élménykör által meghatározott lírai én áll, így minden külső jelenségre a belső világ vetődik rá. A tárgyi (*tárgyas, objektív*) költészet fókuszába mindig valamely, a

költőn kívül álló tárgy kerül, személyes érzelmei nem közvetlenül nyilatkoznak meg, hanem a tárgyán keresztül, mely sokszor elfedi a személyes belsőt. De a tárgy nem valamilyen „élettelen dolog” – mert ugyan az érzelem, a személyes helyzet és a lélek háttérben marad, mégis a gondolat, a sors és lelkület fejeződik ki. Az alanyi helyzet és tárgyas megjelenítés gyakran ötvöződik egymással, s erre mások közt (pl. a korai Babits, a kései József Attila és Szabó Lőrinc után) Pilinszky költészete mutathat példát, aki egyedülálló módon kapcsolta össze a látszólag „személytelen” tevő versbeszédben „a személyiség önkeresését, önalkotását”, míg a teljes és egyetemes, a „közvetlenül isteni” kifejezésére törekedett.

A „személytelen” és a „személyes” közötti viszonyt jól érzékelteti Lator László, amikor a *Szerelem sivataga* című verset értelmezi. „Szándékosan összekeveri a kisszerű emberi tevékenységet a szűkösen-kisszerűen kozmikussal. Tárgyas líra ez? Hát persze, hiszen igazán Eliot kedvére való *tárgyi megfelelőkkel* közöl valamit. Csakhogy ebben az objektív, az alkonyt hagyományosan megszemélyesítő képben ott van, nagyon is személyesen, Pilinszky. Ez a zsebből való kirakodás talán a maga gyermekkori hazatéréseiig nyíllal vissza emlékezetében. S van benne valami mélyen keresztényi (vagy egyszerűen csak emberi) részvét. Hirtelen megszánjuk azt a valamit vagy valakit, aki most, íme, gyámoltalanul élénk rakja silány kacatjait. A személyes és tárgyas egybejárás azután végigmegy az egész versen, s jellemző Pilinszky egész lírájára.” (Lator 2002, 87)

Noha nem jelent meg a folyóiratban, de az *Újhold* költőihez hasonló ars poetica elvet valló Lator László (Kenyeres 1986, 43) a személyes és személytelen folytonos egybejárására további példákat is említ. Az *Apokrif* című versben „a történelmi, biblikus, földtani kataklizma réseiben hirtelen kikifeszlik a hevesen személyes, az idegekből, a húsból kiszakadó fájdalom”; illetve az *Impromptu* természetélménybe ágyazott sorsfaggatásában az elragadtatás ugyanúgy, mint „a roppant tömegű torony” sugallta szomorúság „egyszerre a Pilinszkyé is meg közös is. Az egész emberi létben, sőt a mindenségben van a fészke.” (Lator 2002, 87)

Sebők Melinda – Rónay György és Pilinszky János költészetének „halálos csöndjét” összevetve – a személyes és személytelen viszonyáról is beszél. A romantikusokra és a 19. század végének én-lírájára az alanyi elsődlegesség volt jellemző, ezzel szemben az objektív költő (a modernizmus szubjektum-

tagadásával szembesülő alkotó) személyisége rejtőzködő, és az élményeinek kifejezésére a jelentést hordozó tárgyakat használja föl. A lényeges dolgok kimondatlanul hagyása, illetve a „lényeket” a képekbe sűrítve minden szónak többletjelentést kölcsönözhet, és a dísztelen külső egyszerűség képes az összetett lélekállapot kifejezésére.

Ez a „néhány mozzanatra, tárgyra, helyzetre koncentrálnó költészet a pszichikai reakciók elhallgatott, ám sejtetett jelenlétével is képes érzékeltetni például az emberi magány tragikus fájdalmát. A kiüresedett világ tárgyai közepette az ember riadalma, magánya áttételesen jelentkezik. A korai Pilinszky-versekben az ember rablétében saját börtönének életfogytiglan fegyence, ki van taszítva a világból, kommunikáció és megértés nélkül a semmiben lebeg. Tudatát ennek a végítéletnek a szorongása határozza meg.” (Sebők 2008, 288)

S kozmikus magánya ugyan háttérbe szorítani látszik a személyiséget, mivel azonban a magány személyes élmény is, annak költői megjelenítésében folyamatosan jelen van az Én. Erre nemcsak az egyes vagy többes szám első személyű versbeszéd mutathat rá – ami egyébként viszonylag gyakori Pilinszky lírájában –, de az emberi érzések révén antropomorfizált tárgy- és jelenségvilág is.

A dolgokat, a tárgyakat vagy történéseket is áthatja a szenvedés. (Vö.: Lőrinczy 2007, 2262) csupán néhány példát idézzünk erre: „*Mint tagolatlan kosárember / csak ül az idő szótalán*” (Mire megjössz); „*a tapéták vérezni kezdenek*” (Elég); „*A fésű meghalt a hajadban*” (Öröklét); „*a gyerekkori ház falát / szétmál-lasztja a naplemente*” (Keringő); vagy az *Ez lesz* című háromsorosban (Pilinszky 1987, 107):

*„Oszlás-foszlás, ványkosok csendje,
békéje annak, ami kihűlt, hideg lett,
mindennél egyszerűbb csend, ez lesz.”*

A *Szeptember* című versben pedig, (Pilinszky 1987, 154) mely egyetlen kibontott hasonlat, maga a komplex kép azonosítja az emberi sorshelyzetet a tárgyi világgal – az ember átveszi a tárgyak, s a tárgy az ember tulajdonságait.

*„Úgy ülünk itt a koraősi este
levegő-vitrinébe zárva,
mint egy szikla, mint egy papírlap,
oly súlytalanul és olyan súlyosan,
ahogyan csak szék támlája vagy
dákó fölött kezelő fehérlék.”*

Nyelvi kifejezés – nyelvi élmény – létezésélmény

Mivel a poétikai kifejezés egyúttal nyelvi is, a költői nyelv elbeszélő, érzéki, díszítő eszköz volta a megismerés (önértelmezés, egzisztencia és értelemkeresés) alkotó közegévé formálódik, így nagyfokú a szemantikai telítettsége, s a gyakran rövid mondatok is gazdag jelentéshálót hoznak létre. Ez a nyelvi fölépítettség – a „dezanropomorfizáló nyelvi kifejezésmód”, valamint az erőteljes, a személyes elemeket lehetőleg mellőző nyelvi sűrítés – azt sugallja, mintha a költő látszólag érzelemmentesen szemlélné a világot, de nem a közönyös részvétlenség munkál benne, hanem a gyakran ember nélküli versvilág éppen az embertelenség rejtett kritikáját fogalmazza meg.

Noha az *Újhold* költői viszonylag kevés figyelmet kaptak a kortársaktól – az elvont tárgyiasság szóösszetételből inkább az elvontra, a versek filozófiai tartalmára helyeződött a hangsúly –, az irodalompolitika részéről mégis az a vád érte a „tárgyias” költőket, hogy beszűkítik a líra láthatárát, és ez csak még inkább megerősítette őket abban, hogy az erkölcsös emberi magatartás mintáját az emberen kívüli világban keressék. (Vö.: Kenyeres 1986, 46–49; Tolcsvai Nagy 2011)

Ebben az etikai vonatkoztatás-rendszerben megnőtt az objektív látszatot ébresztő hasonlatok és metaforák szerepe; a pusztán „tárgyi” környezet kivételes erejű vizualitással társult, és asszociatív kontextusaiban meghatározó lett a személyes létélmény. A nyelvi jelnek ezt a többjelentésű attitűdjét Pilinszky az értelmi egységen belül kívánja megteremteni, „hogy a nyelvi jel ne a pusztán reprezentáció eszköze legyen, hanem valódi létfunkcióra tegyen szert. [...] A versszövege olyan metaforák hálózataként épül fel, amely az olvasásban szétfutó jelenségegyüttesként viselkedik” – mint a *Négysoros* című költeményben. (Schein 2010, 900)

A négy sor (melynek értelmezésére még kitérünk) látszólag tárgyi „tényeket” sorol föl és állít leltárszerűen egymás mellé, az asszociatív-allegorikus jelentéskiterjedésben azonban a biblikus és a magánszféra „eseményei” töltik ki a (paradox módon épp a) nagyfokú sűrítés miatt létrejövő „üres helyeket”. Schein Gábor Eisemann György megállapítására hivatkozik, mely szerint „éppen keresztény allegóriaháló csomópontjai azok, amik a Pilinszky-lírában [...] szemantikai feltöltődésre váró nyílt alakzatként működnek”. (Schein 2010, 900)

A személyességet erősíti ekképpen Pilinszky hithez való viszonya, ami nem a vallásosság láthatóvá tételében nyilvánul meg, hanem a személyiség Istenhez fordulása áll a középpontban, mely mozzanatban az Istennel való közvetlen viszony a bűnös ember menekülési és megtisztulási vágya. A „tárgyasítás” és a „személytelenné tétel” éppen a véges és gyarló emberi léttel való szembesülésben értelmeződik át – s hogy csak egyetlen példát említsünk: Jézus megváltó szerepe az alanyi (személyes vagy hitbéli) és tárgyi (objektív, általános emberi és jelképi) attitűdöt oldja föl és szervesíti magában. Ha úgy tetszik: az eszmei és az élményszerű találja meg egymásban a harmóniapárját.

A költő „és” katolikus Pilinszky, ahogy egy interjúban magát jellemezte (V. Bálint 1980) – nemzedék- és sorstársaihoz hasonlóan – az egzisztenciális, a szimbolikus tárgyasban is a tárgyfölöttiségre mutató, metafizikus költészet-eszményt ültette át a gyakorlatba. Ez pedig nem a gondolati líra egyik változata, hanem ugyanúgy „élményköltészet”, mint például a szerelmi vagy a személyes tájlíra, csak éppen nem a látványra s a közvetlenül kifejeződő érzelmekre került a hangsúly, hanem a létezésélményre – ahogy Kenyeres Zoltán (1986, 48) fogalmaz: „az elvontságra ébredés élményét közvetítették érzéki képekkel” –, ennek pedig ki-ki más és más rétegeiben merült el.

Szövegen belüli és szövegen kívülre kerülő értelmezések

Noha Pilinszky (1987, 13) az első kötet, a *Trapéz és korlát* első ciklusának (*Halak a hálóban*) 1942-es *Magamhoz* című versét így indítja:

*„Bátran viseld magányodat,
én számon tartlak téged,
ne hagyd a sorsod csillagokra,
benned érjen a végzet”*

– s ezzel mintegy az „individuális programot” hirdetőik sorába áll –, az elidegenedés, a magára hagyottság élménye munkál benne. A „Légy hát, akár az állatok, / oly nyersen szép és tiszta” fel- és önmegszólítás bátor büszkesége mögött ott van a kiszolgáltatottság rettenete – s a vers így fejeződik be:

*„az este nem lel senki rád,
az este sírva, késve
hiába járják pitvarod:
csak én látlak. Vagy én se.”*

Az „új fényre várás” (Rába Györgynél) vagy a „szomjúság” (Nemes Nagy Ágnesnél) ugyanolyan ösztönző erő, (vö.: Kenyeres 1986, 49) mint aztán Pilinszky-nél a Jézus-élményhez való közeledés.

A *Tilos csillagon* kapaszkodás-vágya után a következő kötet (*Harmadnapon*) *Örökkön-örökké* című – szintén egyaránt szerelmes és istenes versnek is gondolható, ám utalásaival inkább az utóbbihoz sorolható (Tüskés 1995) – költemény mellett a címadó versben (Pilinszky 1987, 42) eljut ennek az élménynek a látomásos-vallomásos kinyilvánításáig:

*„És fölúgnak a hamuszín egek,
hajnal felé a ravensbrückeri fák.
És megérik a fényt a gyökerek.
És szél támad. És fölzeng a világ.*

*Mert megölhették hitvány zsoldosok,
és megszűnhetett dobogni szíve –
Harmadnapra legyőzte a halált.
Et resurrexit tertia die.”*

Az értelmezés itt még a szövegen belül marad, az első versszak töredékessége, az *és* kötőszóval bevezetett, egyre rövidülő mondatok, valamint az utóbbi révén fokozódó látomásos drámai atmoszféra a második versszakban hirtelen epikus, elidőző-elbeszélő jellegűvé változik. Ám az utolsó sor „és harmadnapon föltámadott” latin szövegidézete – s éppen a latin archaizálás révén – fölerősíti a biblikus jelentést, hogy a személyes létezésélmény vagy a költői előzmények (a „*ravensbrücki fák*” felidézésével a közvetlenül a *Harmadnapon* előtt álló – így mintegy akár annak folytatásaként is olvasható – *Ravensbrücki passió*) helyét az egyetemes megváltottság-élmény vegye át.

S éppen a *Harmadnapon* után (az 1972-es *Szálkák* és a két évvel későbbi *Végkifejlet* kötetekben) szakadnak el végképp a versek a klasszikus (pl. – a sűrítést, az egyszerűsítést ellenpontozó rímelő és ütemező) megformáltság hagyományaitól, s az értelemképzés súlypontja immár a szövegen kívülre kerül, a „megidézetten jelenlévő másikba”. (Vö.: Schein 2010, 901) Ekkor már egy olyan retorika irányítja verseket, ahol a főntebb említett „üres helyeket” a kérdések (*Kőfal és ünnepély; Vesztőhely télen; A többi kegyelem*), illetve az infinitivusi vagy főnévi meghatározások hozzák létre.

Markáns példája ennek az ige nélküli közléseket kérdésekkel egybekötő retorikai technikának a *Van Gogh imája*:

*„Csatavesztés a földeken.
Honfoglalás a levegőben.
Madarak, nap és megint madarak.
Estére mi marad belőlem?”*

vagy a kötetben közvetlenül előtte álló, 1971-ben írt *Hasonlat* (Pilinszky 1987, 95) című vers, amely egyetlen komplex költői kép:

*„Kulcs elkallódni,
zár bezárulni,
cipő megállni,
amennyire csak számok tudnak valakit
közreadni és idegenné tenni,
olyan mély a mi elhagyatottságunk.”*

A főnévi igenevekhez rendelt, így időtlenné és személytelenné tett hasonlító tárgyai (a kulcs, a zár, a cipő) személyhez és lélettérhez kapcsolódnak. A „számok” tovább igyekeznek fokozni a konkrétan megnevezett és a „valaki”-vel jelölt idegenségérzetet, a „közreadni” általános kiszolgáltatottságát. Majd a hasonlított már többes szám első személyű, az elhagyatottság mindenkire érvényes, mélységét mindenki átéli, így a személytelentől az általános alanyon keresztül jutunk el a többes számú, közös magányosságig. Ennek tükrében: ahogy elkallódik a kulcs, ahogy bezárul a zár, ahogy megáll a cipő (tehát ahogy e főnévi tárgyak az infinitivusi cselekmények alanyai vagy elszenvedői), a tétovaság és a tehetetlenség, a kizártság és a cselekvésre képtelenség érzése formálódik az elhagyatottság disztópikus egzisztenciális élményévé.

Am úgy tűnik, hogy a következő kötetben szereplő, 1973-ban keletkezett *Infinitívusz* című vers (Pilinszky 1987, 125) ezt a megváltoztathatatlan egyértelműséget szeretné oldani, legalábbis a lehetőségeket az emberre bízva.

*„Még ki lehet nyitni.
És be lehet zárni.
Még föl lehet kötni.
És le lehet vágni.
Még meg lehet szülni.
És lehet ásni.”*

A kinyitni–bezárni, fölkötni–levágni, megszülni–elásni ellentétpárok nem végleges kijelentések, hanem olyan választási alternatívák, amelyek a személyes döntéstől függenek. Egyetlen egyszer nem szerepel semmi konkrét utalás sem a cselekvőre, sem a cselekvés tárgyára, az olvasó mégis megszólítottnak érzi magát, etikai döntések előtt áll, tehát a személytelen vagy elvont tárgyiasság itt is személyessé válik, ráadásul a megszólítottól függ, hogy mire vonatkoztatja a lehetőségből immár kényszerré vagy legalábbis feladattá váló döntését.

Négysoros

„Alvó szegek a jéghideg homokban.
 Plakátmagányban ázó éjjelek.
 Égva hagyta a folyosón a villanyt.
 Ma ontják véretem.”

Az olvasó feladata lesz az is, hogy a *Négysoros* (Pilinszky 1987, 51) által föl-vázolt „megközelítőleg sem egyértelmű térszerkezeten belül, valamint a személytelenség és a személyesség ütközésében [...] a metaforáknak és a metaforikus tereknek jelentést adjon”. (Schein 2010, 900) A legnagyobb irodalma talán ennek a versnek van, a második világháború utáni modern magyar líra (s benne az „elvont tárgyiasság”) emblematikus verse, mely például a kortársakat (Nemes Nagy Ágnes), az elemző életrajz- (Tüskés Tibor) és irodalomtörténet-írókat (Béládi Miklós) ugyanúgy foglalkoztatta, mint a nyelvészeti strukturalistákat (Petőfi S. János), a művészetfilozófusokat (Hankovszky Tamás) vagy a modernizmus spirituális irányát vizsgáló irodalomtörténészeket (Sebők Melinda).

Béládi Miklós (1986, 579–580) az *Apokrifben* láttatott, szabadsághiánnyal társuló, a látomásos jelleg ellenére is konkrét térélményből és tárgyi környezetből egyaránt sugárzó magányérzéshez a *Négysoros*ból áradó félelemérzetet társítja. A magány, illetve itt a „félelem”, noha tárgyakhoz kötött, eleve nem lehet személytelen – ezt erősíti föl a harmadik sorban megszólított egyes szám második, majd a negyedik sorban megszólaló egyes szám első személy. S hozzátehetjük, hogy amikor a „cselekvés nélküli, mozdulatlan versben” történik valami, maga a költemény is megtörténtté válik az olvasóban.

Nemes Nagy Ágnes (1992) *A szerelem sivataga* és a *Négysoros* című verseket állította egymás mellé, olvasta együtt a kettőt, mégpedig azért, hogy a pusztán nyelvi kifejezés vagy a tárgyi(as) környezet mögött életrajzi okokat is fölmutasson, tehát ne egyszerűen csak szöveggként, hanem kontextusaiban tekintsen a műre. Nemes Nagy a költő életében két „külső-belső mélypontot” jelöl meg: a világháború mellett az 1950-es éveket (*A szerelem sivataga* 1952-ben, a *Négysoros* 1955-ben született). „A háború utáni három év a felpozíció, a keserű tapasztalatokkal tarkázott nagy remények ideje volt a magyar irodalomban, s ezt vágta el 1948, a »fordulat éve«, erre következett az elné-

mulás-elnémíttatás az irodalom egy része, így Pilinszky számára is. Az a fiatal költőnemzedék, amely a háború alaptapasztalatával a háta mögött indult az irodalomba, rövid nekifutás után elgáncsolódott, az elnyomatás évei föl-erősítették bennük, Pilinszkyben is, mintegy örök tartamként rögzítették a veszélyt, a kiszolgáltatottságot.” (Nemes Nagy 1992)

A költő heurisztikus jelzői és szóösszetételei („*kataton alkonyat*” *A szerelem sivatagában*; „*plakátmagány*” és „*alvó szegek*” a *Négysorosban*) nemcsak meglepőek, nemcsak roppant sűrítettek, metaforikus jellegükből adódóan képzet-és érzéktársító erejűek, hanem metonimikusak, a jelentésátvitel szinekdotikus változatát alkotva meg. A kép és szöveg összefüggésére például az *Egy arckép alá* című versével is utal Pilinszky, (1987, 51) s a „látványra”, illetve a magány létélményét kifejező tényközlésekre sűrített vers alapján kell újraalkotni magát a képet. Ennek első két versszaka így szól:

*„Kihűl a nap az alkonyi grafitban.
Tágasságával, mélységeivel
a néma tenger arcomba világít.
Öreg vagyok. Nem hiszek semmiben.*

*Öreg vagyok, lerombolt arcomon
csupán a víz ijesztő pusztasága.
A szürkület gránitpora. Csupán
a pórusok brutális csipkefátyla!”*

Egy másik (egy négysoros vers) *Egy fénykép hátlapjára* (Pilinszky 1987, 132) készült, a kettő között majdnem két évtized telt el. Az 1957-es *Egy arckép alá* „öreg vagyok” megállapítása nyilvánvalóan nem az életkorra utal, hanem a közérzetre, s az 1974-es második „fénykép-vers” sem a látvány, hanem egy abból kifejlődő, majd visszasűrűsödő egzisztenciális élmény reprezentációja:

*„Görbülten megyek, bizonytalanul.
A másik éz mindössze három éves.
Egy nyolcvan éves kéz s egy három éves.
Fogjuk egymást. Erősen fogjuk egymást.”*

A *Két arckép* (Bronte és Rembrandt) inkább portrévers; az *Önarckép 1944-ből* („*Sírása hideg tengelyében / áll a fiú*”) a már említett, elfelejthetetlen és jóvátehetetlen bűn miatti létmagány képe; az Illés Endrének ajánlott *Önarckép 1974* (Pilinszky 1987, 129) az *Egy fénykép hátlapjára* kisfiú-motívumát helyezi a 44-es „önarckép” tragikus kontextusába:

*„Ingem, akár egy tömeggyilkosé
fehér és jólvasalt,
de a fejem, akár egy kisfiúé
ezeréves és hallgatag.”*

A *Négysoros* szintén olvasható az „ekphrasztikus szövegalkotás” egyik példaként, ahol a „*Ma ontják véretem*” – akár mint „képalírás” is, vagy az előző képsorok reflexiója – a megelőző sorok vizuális mozzanataihoz illeszthető. (Vö.: Lőrincz 2007, 515) Az „alvó szegek” képe egyszerre vetíti előre a második sorban megjelenő éjszakát, valamint a résszel, a *szegekkel* utal az egészre, a *keresztre*. S noha az utóbbi nincsen megnevezve, az embertelen (személytelen) kép egyszerre evangéliumi kiterjedést kap, hogy aztán ez a keresztyén hagyományba ágyazott közösségi létélmény az utolsó sorban – s immár a krisztusi szereppel való párhuzamosságot is érzékeltetve – visszaváltozzék teljesen személyessé: „*Ma ontják véretem.*” Hankovszky Tamás ezt ily módon fogalmazza meg: „A *Négysoros* asszociatív kapcsolatot létesít a szubjektum kényszerű sorsa és a kereszthalál között.” (Hankovszky 2020, 292)

Tárgyas utalásaival, nyelvi megszerkesztettségének köszönhetően, a „tagolatlan” éjszakai környezet (mint „az emóció tárgyi megfelelője” metafizikus utalásokat rejt magában, viszont a második személyhez fordulás – a „társ” megjelenése, Nemes Nagy Ágnes szavaival: „ez a pillanatnyi, váratlan intimitás”, az életrajzi adatok ismeretében megengedi, hogy a *Négysoros* akár szerelmi indíttatású költemény is lehet. (Nemes Nagy 1992)

A vers egzisztenciális atmoszférája, illetve a nyitókép apropóján gyakran találkozhatunk a József Attilai párhuzam megnevezésével, s nemcsak abban az értelemben, hogy József Attila több kései verse megvalósítja a személytelenítést, (Tolcsvai Nagy 2011) hanem a *jéghideg homok* József Attila „*homokos, szomorú, vizes sík*”-ját is eszünkbe juttatja – a „*nem remél*” záradékkal együtt. (Béládi 1986, 580) A *Reménytelenül* című vers alaphelyzete és „*a semmi ágán ül*

szívem” végtelen magánya és kiszolgáltatottsága reflektálódik Pilinszkynél – *A szerelem sivataga* szintén felidézi a hűlő homok érzetét, de az *Egy szerelem margójára* 1949-ben írt második része, *A tengerpartra* című négy soros (Pilinszky 1987, 28) megintcsak a kozmikus magányosságélményt tükrözi:

*„A tengerpartra kifekszik a tenger,
a világ végén pihen a szerelem,
mint távoli nap vakít a szívem,
árnyéka vagyunk valamennyien.”*

A strukturalista irodalomtudomány, az „irodalmi grammatika” nem foglalkozik a kontextussal, különösen nem az életrajzi adatokkal. Az irodalomtudományi irányzatokat áttekintő könyvében Bókay Antal (2006) kiemeli Petőfi S. Jánosnak az 1960-as évek második felétől keletkezett írásai közül a Pilinszky *Négy sorosát* értelmező munkáját. Az irodalmi grammatikai leírást megreformáló Petőfi S. különös figyelmet szentelt a kompozíció szerkezeti rekonstrukciójának, a „közlésegységeket” (verssorokat, mondatokat) külön-külön és összefüggéseiben is megvizsgálva. A Bókay által idézett elemzés szerint „az első két közlésegységet a hasonló formális szintaktikai struktúra kapcsolja össze”. Az első három „közlésegység” (az első három sor) egy-egy eleme (*alvó – éjjelek – villany*) tematikailag kapcsolatba hozhatók egymással, ám ez a kapcsolat szintaktikailag nincsen megerősítve. „A 4. közlésegység – első személyű birtokos személyragja révén – a második személyű igealakot tartalmazó 3. közlésegységhez kapcsolódik. A versben megjelenített valóság struktúrája még ilyen mértékű szervezettséget sem mutat. A közlésegységek ‘jelöltjei’ között szerves kapcsolat nem mutatható ki. A megjelenítő réteg struktúrája teljesen nyitott. A nyelvi jelentés valamennyi közlésegységnél egyszerű és egyértelműen megállapítható. Rendkívülivé az egymás mellé helyezésük által lesznek. Szimbólumszerűségüket e montázstól kapják. Felfedésüket is ebből a tényből kiindulva kell megkísérelni. (Valamennyi közlésegység az egymás mellé helyezés következtében a magára hagyatottság, a magára hagyás egy-egy parafrázisává lesz.)” (Bókay 2006, 86–87)

Ez a strukturalista interpretáció nem feltétlenül a vizsgált szöveg jelentéseire koncentrál, csak a nyelvi formaviszonyok vázlatát kínálja, bár a nyelvészeti leírás része lehet az irodalmi jelentésértelmezésnek. A szöveggram-

matika, a textológia és a szemiotikai szövegtan (miként a verstan) általában nem képes a befogadói olvasatok és az alkotó élményszerűségére rávilágítani, Pilinszky-nél viszont azért lehet indokolt ez a megközelítésmód is, mert nemcsak költői önkifejezésről, hanem tudatosan megalkotott nyelvi szövegről van szó. Természetesen – miként azt Petőfi S. János is megfogalmazta – mivel az irodalmiság nem pusztán „szövegtulajdonság”, hanem abban szerepet játszanak például a szociokulturális kontextusokban érvényes konvenciók, és jelen van az érték fogalma, a szövegvilágot építő, nyelven túli etikai értékstruktúra és az irodalmi jelentés pusztán nyelvi jelentésre való korlátozása veszélyeket rejt magában. Nem számol például a szerzői élményréteggel, bármennyire is háttérbe szorítja azt az elvont lírai tárgyiaság. Kuklay Antal könyvében (1987) szintén szerepel a *Négysoros*, valamint egy részlet Tasi Józsefnek a költővel fölvetett interjújából (melyet az *Új Forrás* 1983 áprilisában közölt).

„– Mi motiválta ezt a verset? – kérdeztem a költőt.

– A feleségem, amikor elhagyott, égve hagyta villanyt, az utolsó sor pedig arra utal, hogy aznap volt a válóperem.” (Kuklay 1987, 123)

Mennyire befolyásolja vajon ez a legtöbb olvasó előtt rejtve maradó életrajzi adat (a *Négysoros* megszületésének körülményeiről) a szöveg értelmezését, ami ugyan megalkotójától függetlenül létezik, mégsem lehet pusztán szövegnek tekinteni, mert minden szavában s nyelvi viszonylatában ott van a költő élménye, kultúrája, stílusa és értékeszménye, alkotói kifejezésmódja.

De igaza van Petőfi S. Jánosnak is, amikor a sorok nyelvtani szerkezetét vizsgálja. Az „*Alvó szegek a jéghideg homokban*” és a „*Plakátmagányban ázó éjjelek*” többes szám harmadik személyű (egyúttal személytelen) eseményekre (nem cselekvésekre, hanem történésekre, a cselekvés utáni állapotokra) utalnak. Az „*Égve hagytad a folyosón a villanyt*” egyes szám második személyű megfogalmazás, ezért konkrét címzettje van; a negyedik sor egyes szám első személye pedig – az Ők és a Te után – elvezet az Én-ig: „*Ma ontják véremet*” (s itt az én elszenvedője mások cselekedetének). A nyelvtani szerkezet (a formalista vagy strukturalista szempontok szerint) önmagában is létre tudja hozni a jelentést, nem mindegy azonban, hogy milyen konkrét és metaforikus vagy szimbolikus jelentésűek a szerkezetben használt szavak.

Az „*alvó szegek*” sűrített komplex költői kép, oximoronszerű metafora, a Jézus keresztre feszítésére való utalással; a „*Plakátmagányban ázó éjjelek*”

képe és sora egyszerre juttatja eszünkbe nemcsak az éjszakát és a magányt, hanem az éjszakában való magányos kóborlást is, amikor esik az eső, és az eső lemossa nemcsak a hirdetőoszlopokra kitett plakátokat ugyanúgy, mint közszemlére bocsátott szerepeinket. Az „Égve hagyta a folyosón a villanyt” sora ebből az esős éjszakából visszavezet a házba (lakásba), és e harmadik ténymegállapítás olyan jelentéktelennek tűnik, hogy el is siklanánk fölötte.

Ám mégsem – mert itt már megszólít valakit a költő. Ki az a „Te”, és mi az esemény (historizmust is nélkülöző) kontextualitása? Miért hagyta égve a villanyt? Későn jöttem haza, s te gondoskodva hagyta nekem égve a villanyt; vagy ellenkezőleg: korán mentél el, sietve, hogy ne is tudjak róla, és elfelejtetted lekapcsolni? Köszönet van-e a sorban vagy számonkérés? A nyelvi szerkezet, a forma vagy struktúra nem képes egyértelművé tenni a denotációt, így hiába váránk útmutatást a konnotációkhoz.

A negyedik sor („Ma ontják véretem”) látszólag konkrét időbe helyezi az elszenvedett cselekvést. A költővel készített interjú az aznapi válóperre utal, viszont az időkifejezés tulajdonképpen időtlenné válik – legalábbis mindig az olvasás jelen idejére vonatkozik. S ebben a jelen-idejű olvasatban csupán egyetlen múlt idő van: „Égve hagyta a folyosón a villanyt”. – Ez az egyetlen múlt idő vonatkozik a jövőre is. Akár a gondoskodás, akár a feledékenység az oka: az égve hagyott villanynak allegorikus a jelentése, ez pedig az esős és sötét éjszaka ellenében megmaradó fénnel a „kiontott vérű” költő (és az olvasó) számára is valamilyen (mondhatni: metafizikai) reményt kínál.

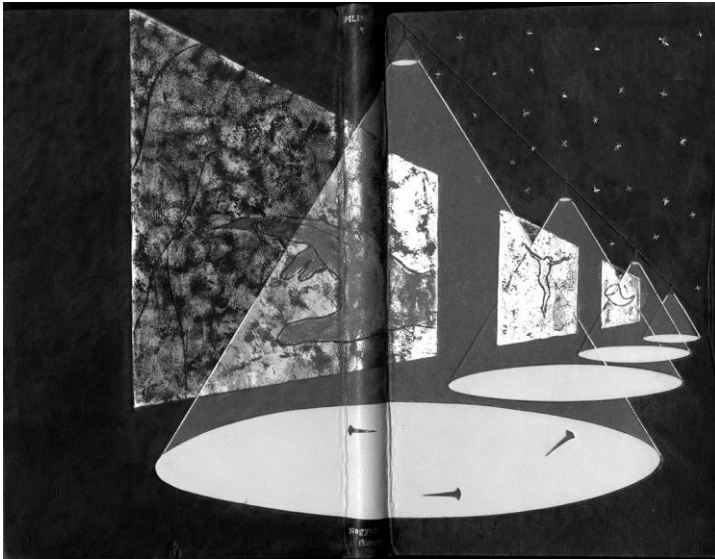
Összegzés

Maradva a *Négysorosnál*: a szintaktikai leírást és asszociatív olvasatot ötvöző megközelítést kínált Sebők Melinda, ráirányítva a figyelmet, hogy a metaforikus elemek összekapcsolása nemcsak a transzcendens és az emberi találkozását fejezik ki, hanem érzékeltetik az emberi lét nyomasztó abszurditását is. (Sebők 2017, 160)

A személytelen közlésegségek és személyes jelentések közötti összefüggésekre Gereben Ferenc 1981-es, az *Új Forrás* folyóiratban megjelent olvasata utal: „Akkor döbbenünk meg, amikor végigolvasva a verset az utolsó sorból megértjük, hogy a lírai én legszemélyesebb és legközvetlenebb veszé-

lyezettettségéről van szó. Rádöbbenünk, hogy a köznapi közlések és a szenvtelen hang mögött tragédia lappang. Ekkor az, amit először közönynek éreztünk, visszafelé felparázslík, feszültséggel telítődik. Hirtelen felrémlik bennünk a szegek, az éjszaka és a folyosóról sejtelmesen beszüremkedő villanyfény képe, hogy néma kérlelhetetlenséggel foglalja el helyét egy most feltárult, kísérteties birodalomban.” (Idézi: Sebők 2017, 159)

Főntebb utaltunk Lőrincz Csongor (az utolsó sort „képaláírásnak” tekintő) poszt-heideggeri olvasatára, aki tanulmányának folytatásában azt ismeri be, hogy a szöveg értelmezésében a szövegen kívüli tényezők is szerepet kapnak. Az utolsó sor ugyanis rávilágít az első sor „*alvó szegek*” képének konnotatív erejére, „lehetővé téve a passiótörténet narratívájának rávetítését a versre”. (Ezért a záró sor mintegy a szubjektum „aláírásaként” viselkedik, a tárgyias világnak adva értelmet.) „Furcsamód ez az amúgy személytelen vers éppen a jelentésadás eseményében perli vissza a szubjektum [...] jelenlétét.” (Lőrincz 2007, 515) S így érkeztünk el mi is alapfeltevésünk igazolásához, mely szerint Pilinszky János költészete okkal sorolható az elvont vagy lírai tárgyiasság körébe, hitelességét és erejét a megszemélyesülés révén nyeri el.

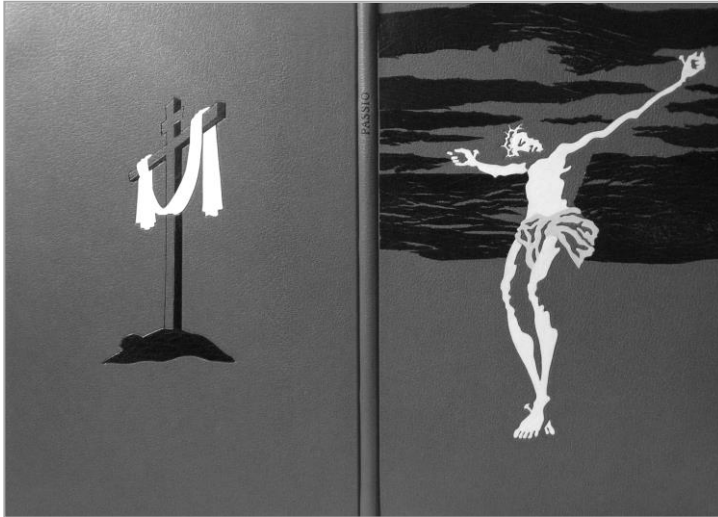

Juhász János művészi kötése – Pilinszky János: Nagyvárosi ikonok

IRODALOM

- V. BÁLINT Éva (1980): Tragikum és derű. Interjú Pilinszky Jánossal. *Magyar Hírlap*, 1980. március 14.
<http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/PILINSZKY/pilinszky00989/pilinszky01023/pilinszky01023.html> (2018. 03. 26.)
- BÉLÁDI Miklós (1986): *Pilinszky János*. In: BÉLÁDI Miklós – RÓNAY László (szerk.): *A magyar irodalom története 1945–1975 II/2.*, Akadémiai Kiadó, Bp., 565–590.
- ERDŐDY Edit (2007): „Hároméves irodalom”. 1946 Az Újhold című folyóirat indulása. In: SZEGEDY-MASZÁK Mihály (főszerk.): *A magyar irodalom története III*. Gondolat, Bp., 438–453.
https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_542_05_A_magyar_irodalom_tortenetei_3/ch37.html (2021. 04. 16.)
- HANKOVSKY Tamás (2020): „... mielőtt asztalhoz ülénk”. Az üdvösség Pilinszky János költészetében. *Vigilia*, 85. évf., 2020/4., 286–294.
- KENYERES Zoltán (1986): *Irányzatok folytonossága és megújulása (1945–1948)*. In: BÉLÁDI Miklós – RÓNAY László (szerk.): *A magyar irodalom története 1945–1975 II/1.*, Akadémiai Kiadó, Bp., 29–60.
- KUKLAY Antal (1987): *A kráter peremén. Gondolatok és szemelvények Pilinszky János verseihez*. Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, Sárospatak.
- LATOR László (2002): *Személyes, személytelen*. In: HAFNER Zoltán (szerk.): *Senkiföldjén. In memoriam Pilinszky János*. Nap Kiadó, Bp., 85–91.
https://konyvtar.dia.hu/xhtml/_szakirodalom/pilinszky_lator_szemelyes_szemelytelen.xhtml?_ga=1.189699372.661853803.1618552965 (2021. 04. 16.)
- LŐRINCZ Csongor (2007): *Kép, szöveg és személytelenítés a transzcendens kommunikáció leépülésének lírájában*. 1959 *Pilinszky János*: Harmadnapon. In: SZEGEDY-MASZÁK Mihály (főszerk.): *A magyar irodalom története III*. Gondolat, Bp., 507–519.
https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_542_05_A_magyar_irodalom_tortenetei_3/ch37.html (2021. 04. 16.)
- LŐRINCZI Ágnes (2007): A csend – Pilinszky János költészetében. *Ághegy*, 2007/18–19., 2261–2274.
http://epa.oszk.hu/02600/02690/00012/pdf/EPA02690_aghegy_2007_18-19_2261-2274.pdf (2021. 04. 20.)
- NEMES NAGY Ágnes (1946): Trapéz és korlát. *Újhold*, 1946/2. sz.
https://konyvtar.dia.hu/html/szakirodalom/pilinszky_janos/pilinszky_nemesnagy00260.html?_ga=1.184158758.1605162337.1618498081 (2021. 04. 16.)
- NEMES NAGY Ágnes (1992): *Pilinszky János két verse*. In: Uő.: *A magasság vágya*. Magvető, Bp.
https://konyvtar.dia.hu/html/szakirodalom/pilinszky_janos/pilinszky_nemesnagy00273.html?_ga=1.176649250.661853803.1618552965 (2021. 04. 16.)
- PILINSZKY János (1987): *Összegyűjtött versei*. Szépirodalmi, Bp.

- SCHEIN Gábor (2010): [A modern és a kortárs magyar irodalom] *A második világháború befejezésétől a 70-es évek elejéig*. In: GINTLI Tibor (főszerk.): *Magyar irodalom*. Akadémiai Kiadó, Bp., 853–934.
- SEBŐK Melinda (2008): Rónay György és Pilinszky János költészetének halálos csöndje. *Vigilia*, 2008/4., 287–294.
http://www.epa.hu/02900/02970/00812/pdf/EPA02970_vigilia_2008_04_287-294.pdf
 (2021. 04. 20.)
- SEBŐK Melinda (2017): *Lehetséges értelmezések Pilinszky János Négysorosához*. In: UÓ.: *Modern értékőrzők. Tanulmányok, kritikák*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 156–161.
- RÓNAY László (1993): *Erkölc és irodalom. A magyar irodalom rövid története*. Vigilia, Bp.
- TOLCSVAI NAGY Gábor, (2011): Lehet, hogy nehéz, de csodálatos – Beszéljünk Pilinszky költészetéről. *Irodalmi Szemle*, 2011/12.
<https://irodalmiszemle.sk/2011/12/lehet-hogy-nehez-de-csodlatos-beszeljunk-pilinszky-kolteszeterol/> (2021. 04. 15.)
- TÜSKÉS Tibor (1995): *Pilinszky János: Örökkön-örökké*. In: MAROS Katalin (felelős szerk.): *Száz nagyon fontos vers*. Lord Könyvkiadó, Bp., 388–392.

Passió (1513) – Juhász János egyedi bibiofil könyvborítója

PINCZÉSNE PALÁSTHY ILDIKÓ – NÉMETH ÁRON

Tehetségmérés a Debreceni Református Hittudományi Egyetem hallgatói körében*

A Debreceni Református Kollégium közel fél évezredes folyamatos működése alatt mindig kiemelt fontosságú volt a tehetségek felkarolása. A 16. század végére kialakult háromszintű képzési struktúra (elemi iskola, középiskola, felsőbb iskola, azaz: a kollégium típusú iskolaszervezet) kedvező keretet kínált a tehetségsegítésnek, (Tóth–Sarka 2019, 25) amelyen túl a peregrináció rendszere és az önképzőkörök működése további lehetőségeket tartogatott a legjobb adottságú diákoknak. A 18. század végén hatályba lépett új iskolai törvény, az első szakaszában, a XV. „lex”-ben rögzíti – a ma hatályos felsőoktatási törvénnyel szinte teljesen egyezően –, hogy „a professzornak megkülönböztetett gondja legyen a tehetséges növendékekre, akiktől a jövőre nézve sokat lehet várni.” (Tóth 1988, 130) A „szegények iskolája” jelző sem ok nélkül vált elterjedté, hiszen az egyházi és városi patrónusoknak, bőkezű adományozóknak köszönhetőn a képzést nem a tehetőség, hanem a tehetség határozta meg.

Ehhez a jó hagyományhoz kell hűnek maradnia a Debreceni Református Kollégium felsőfokú oktatási intézményeként ma működő Debreceni Református Hittudományi Egyetemnek, amely napjaink elvárásaihoz és kihívásaihoz igazodva igyekszik megszervezni saját tehetséggondozó programját.

* A mérések 2016–2020 között a Nemzeti Tehetség Program keretében az Emberi Erőforrások Minisztériuma, valamint a Miniszterelnökség – családokért felelős tárca nélküli miniszter támogatásával valósultak meg. Jelen tanulmány az NTP-HHTDK-20-0025 pályázathoz kapcsolódik.

A tanulmány előadás-változata a Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2021. április 28-án rendezett *Scientia ac Educatio* tudományos műhelykonferenciáján hangzott el.

A tehetségmérés elméleti megfontolásai

A tehetséggondozás egyik fontos eleme a potenciális tehetségek azonosítása, ami természetesen önmagában nem garanciája a hatékony tehetséggondozásnak, de a felsőoktatásban is jelentős mértékben hozzájárulhat annak eredményességéhez. A tehetségidentifikáció történhet spontán, hiszen az erre érzékeny oktató természetes módon figyel fel azokra a hallgatókra, akik egy-egy területen az átlagosnál kimagaslóbb teljesítményre képesek. A tehetségígéreték felismerésének talán ez a legjellemzőbb módja a felsőoktatásban, és ez volt sokáig meghatározó intézményünkben is.

A debreceni református felsőoktatási intézmények 2011-es integrációja, azaz a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola beolvadása a Debreceni Református Hittudományi Egyetembe olyan új helyzetet teremtett, amely az intézményi tehetséggondozás újragondolását is maga után vonta. Ennek egyik fontos lépéseként az immár integrált DRHE kérte felvételét a regisztrált tehetségpontok közé, amit 2015-ben a Nemzeti Tehetségsegítő Tanács illetékes szakmai bizottsága el is fogadott. Regisztrált Tehetségpontként (TP 141 001 745), illetve 2018-tól Akkreditált Kiváló Tehetségpontként intézményünk Tudományos Diákköri Tanácsa a DRHE Pedagógia és Pszichológia Tanszékének munkatársaival együtt olyan mérések végzésére kötelezte el magát, melyek elősegíthetik a korai tehetségazonosítást, és hatékonyabbá tehetik egyetemünk tehetséggondozó munkáját.

Ezekkel az elvárásokkal és előzetes elvi megfontolásokkal indulhatott el a 2016/17-es tanévtől az a mérési sorozat, melyen a mindenkori belépő hallgatók vehetnek részt önkéntesen, a beiratkozásuk félévében. A mérések technikai előkészítését a Tudományos Diákköri Tanács, a mérés módszerének kidolgozását és a szakmai lebonyolítást pedig a Pedagógia és Pszichológia Tanszék vállalta. Az intézményi tehetséggondozási koncepció ekképp egy új elemmel bővült, amelyhez egyetemünk azt az elvárást fűzte, hogy az objektív mérési eszközzel, szakmailag ellenőrzött keretek között elvégzett korai tehetségazonosítás jóval könnyebbé teszi a tehetséggondozás tervezését, és követhetőbbé teszi a tehetségígéreték kibontakozását.

A mérések bevezetését az is indokolta, hogy míg az egyetem 2014–2018-as intézményfejlesztési terve célul tűzte ki a TDK-aktivitás serkentését, a hallgatói létszám fokozatosan csökkent. A kizárólag spontán tehetségazonosítás

mellett fennállt az a veszély, hogy az összhallgatói létszám csökkenésével együtt csökken a tehetséggondozásban résztvevők száma is, hiszen azok az oktatók, akik ezen a téren aktívabbak, sokkal kisebb létszámú csoportokból szűrhetik a tehetségígéretet. A belépő évfolyamoknak központilag szervezett tehetségmérés a tehetségazonosítás esetlegességeit kívánta redukálni, valamint maximalizálni a potenciális tehetségek felismerését és biztosítani a minél korábbi tehetségidentifikációt.

Tehetségmodellek és -definíciók

A tehetséggel kapcsolatos külföldi és hazai szakirodalom meglehetősen gazdag. Ezek nagy része a tehetség meghatározására fókuszál. Az eltérő definíciók négy fő kategóriába sorolhatók, (Szabó 2019) amelyek szemléletmódbeli különbségeket mutatnak:

- a képességmodellek az értelmi képességeket tekintik a tehetség alapjának,
- a kognitív komponens modellek az információ-feldolgozás egyéni különbségeit hangsúlyozzák,
- a teljesítményorientált modellek különbséget tesznek a tehetség és a tehetségígéret között, arra utalván, hogy nem minden adottság válik teljesítménnyé,
- a szociokulturális modellek kiemelik, hogy abban az esetben beszélhetünk tehetségről, ha a megfelelő egyéni és társadalmi tényezők találkoznak.

A modellek egymásravezítésének eredményeként a tehetség alatt egy olyan komplex, nem egységesen definiálható tulajdonságcsoportot értünk, amely valamely társadalmilag hasznos tevékenységnek az átlagosnál magasabb színvonalú elvégzését teszi lehetővé az egyén részéről. (Herskovits 2005) A tehetség nem egyszerűen a kiemelkedő képességek együttjárása, hanem „sajátos attitűd és viszonyulás, amelynek alapja a kiemelkedő teljesítményhez vezető szokásostól eltérő észlelést és reakciómodot adó különleges idegrendszer.” (Gyarmathy 2010, 221)

A továbbiakban néhány olyan definíció bemutatására vállalkozunk, melyek elméleti fogódzót nyújtottak az intézményi tehetségméréssel kapcsolatos koncepciónk megfogalmazásához.

Renzulli (Kiss–Balogh 2004) tehetségdefiníciójában három komponenst emel ki, mégpedig:

- átlagon felüli képességek,
- feladat iránti elkötelezettség,
- kreativitás.

Önmagában egyik elem sem jelenti, hogy valaki tehetséges. A három elem együttes jelenléte és interakciója vezet a tehetség kialakulásához és a tehetséges viselkedéshez.

Gardner „többszörös intelligencia” modelljében arra utal, hogy az intelligencia nem egységes. Hét egymástól független intellektuális képességet ír le (nyelvi, logikai, matematikai, testi-kinesztetikus, térbeli, zenei, inter- és intraperszonális). Ezek a területek nem függenek egymástól, az egyének abban különböznek, hogy az egyes területek milyen színvonalon működnek. (Balogh 2006)

Tannenbaum azon túl, hogy a tehetség kibontakozásában a személyes tényezők mellett a külső környezeti tényezőket is hangsúlyozza, megkülönböztet általános és speciális képességeket. Az általános képességek általában a problémamegoldást segítik, a speciális készségek pedig egy-egy területen megmutatkozó kivételes képességet jelölik. S vannak még a nem értelmi követelmények, melyek azon személyes képességek, amelyek a személy tulajdonságait írják le (énkép, motiváció). Környezeti támogatás alatt a gyermeket körülvevő családot, iskolát, társak hatását érthetjük, és a véletlen, a szerencse azt takarja, ki milyen adottságokkal és hova születik. (Gyarmathy 2006)

Sternberg (Balogh 2006) vélekedése szerint a tehetség az intelligenciával mérhető, de azt is hangsúlyozza, egyetértve Tannenbaummal, hogy az intelligens viselkedés kontextusfüggő, függ a támogató környezettől.

Hasonlóan gondolkodik Mönks is, (Mönks–Yperung 2011) mikor Renzulli modelljét gondolja tovább: elképzelése szerint annak valójában háromdimenziósnak kell lennie, mert minden összetevő hatással van a másikra. Az adottságokat azonban, hogy fejlődni tudjanak, segíteni kell, s ebben a szociális környezetnek rendkívül nagy szerepe van.

Czeizel Endre (1997) a tehetségkutatás jeles hazai képviselője. 4x2+1 faktoros modelljében Renzulli és Mönks modelljét bővíti: az átlagon felüli képességeket szétválasztja specifikus és általános értelmi képességekre, illetve – Tannenbaum gondolatát kibővítvé – a környezeti faktorok közé beemeli a társadalom szerepét.

Czeizel három tehetségkategoriót különböztet meg:

- a potenciális tehetséget (*giftedness*),
- a megvalósult tehetséget (*talent* – talentum) és
- a párját ritkító tehetséget (*genius* – génusz).

A potenciális tehetség az, amit a tehetségazonosító munka során mint tehetségigéretet keresünk.

A tehetségazonosítás folyamata és eljárásai

A felsőoktatási tehetséggondozás és tehetségdiagnosztika kevésbé kutatott, a szakirodalma is szűkös. Így a fenti értelmezéseket vettük alapul, amikor kidolgoztuk tehetségmérésünk módszertanát.

Célul tűztük ki a potenciális tehetségek, a tehetségigéretnek felismerését. Ehhez a munkához megfontolandó szempontokat fogalmaznak meg a tehetséggondozás hazai szakemberei. (Balogh – Mező – Kormos 2011) Ezek közül különösen fontosnak tartottuk az alábbiakat:

- különféle forrásokat használjunk, ne egyfajta mérőeszköz eredményeire alapozzuk véleményünket,
- ne csak intellektuális összetevőket vizsgáló eljárásokat alkalmazzunk, hanem a tehetségösszetevők többi elemét is vizsgáljuk,
- a tesztek nélkülözhetetlen mérőeszközök az azonosítás folyamatában, de nem tévedhetetlenek,
- annál megbízhatóbb az azonosítás, minél több forrásból szerzünk információkat a diákok teljesítményéről, képességeiről,
- csak olyan diákokat vonjunk be a tehetségazonosítás, -beválogatás folyamatába, akik maguk is motiváltak, elkötelezettek a fejlesztés iránt.

Gyarmathy Éva (2006) a tehetségazonosítási folyamatban különbséget tesz a szűrés és a kiválogatás között. A szűrés alatt a célpopuláció egészének vizsgálatát érti, majd a tehetségek további kiválogatása a kiszűrt csoportból történik.

Mindezen megfontolások alapján egy kétfordulós rendszert dolgoztunk ki, melynek első fázisában a tehetségmérés esetében leggyakrabban használt kvantitatív módszerek közül egy intelligenciatesztet alkalmaztunk, a második fordulóban pedig a kiszűrt magas, igen magas, valamint extrém magas intelligenciával rendelkezők köréből kiválasztottuk a legtehetségesebb hallgatókat.

Az intelligenciatesztek közül a *Raven-teszt*re esett a választásunk.

A Raven Progresszív Mátrixok Teszt a kognitív funkciók széles spektrumát mozgósító nem verbális teszteljárás. A teszt feladatai geometriai figurákat tartalmaznak, így kultúrától, nyelvi tényezőktől független módon működik. Tehetségvizsgálatokban gyakran használt eljárás.

A Raven-teszt intelligencia (RQ) övezetei:

Extrém magas intelligencia	60–53 pont
Igen magas intelligencia	52–48 pont
Magas intelligencia	47–44 pont
Közepes intelligencia	43–38 pont
Alacsony intelligencia	37–32 pont
Igen alacsony intelligencia	31–24 pont
Extrém alacsony intelligencia	23–0 pont.

Magát az RQ-t az általános feladatmegoldó intelligencia mutatójának tekintjük. Magas értéke az új feladatokhoz való biztos alkalmazkodást, tanulási képességet, mentális önszabályozást jelent. (Nagybányai Nagy – Rózsa 2006)

A Renzulli–Hartman skála

Ez a skála azzal a céllal készült, hogy elősegítse a tehetséges tanulók kiválasztását, illetve azonosítását bizonyos tulajdonságok és viselkedéses kategóriák alapján.

A skála az alábbi sajátosságokat tárja fel (Tóth 2004):

- T - tanulási jellemzők - átlagon felüli intellektuális képességek
- M - motivációs jellemzők- a feladat iránti elkötelezettség
- K - kreativitás - eredeti problémamegoldás
- V - vezetői társas jellemzők - felelősség, önbizalom, együttműködés, verbális képesség, alkalmazkodás, társas tevékenység.

Azokat, akik legalább három területen magas vagy kiugró pontszámokat, egy területen pedig átlag pontszámot érnek el, tehetségesnek tartjuk.

A tehetségmérés eredményei

A tesztek 2006-tól kezdődően minden tanév indulásakor a belépő első évfolyamos hallgatókkal vettük fel. A vizsgálat céljáról előzetesen tájékoztattuk őket, biztosítottuk anonimitásukat és az önkéntes részvételt.

Az öt tanév során felvett és első évfolyamra beiratkozott hallgatók (377 fő) 82,23%-a kapcsolódott be a mérési folyamatba.

Raven-teszt	Résztevők száma		
	Hitéleti szakos hallgatók	Tanító szakos hallgatók	Összes vizsgálati személy
2016/17.	15	50	65
2017/18.	15	60	75
2018/19.	10	46	56
2019/20.	18	45	63
2020/21.	19	32	51
Összesen	77 fő	233 fő	310 fő

1. táblázat:

A vizsgálati minta alakulása (Saját szerkesztés)

A vizsgálati minta (lásd: 1. táblázat) figyelemre méltó demográfiai változásokra utal: a DRHE elsőéves hallgatóinak száma csökkenő tendenciát mutat,

ami megfelel az országos tapasztalatoknak. Ugyanakkor a hitéleti és világi szakokra jelentkezők, s így a vizsgálatban részt vevők aránya jelentősen átalakult – éppen a tanító szakos hallgatók csökkenő száma miatt.

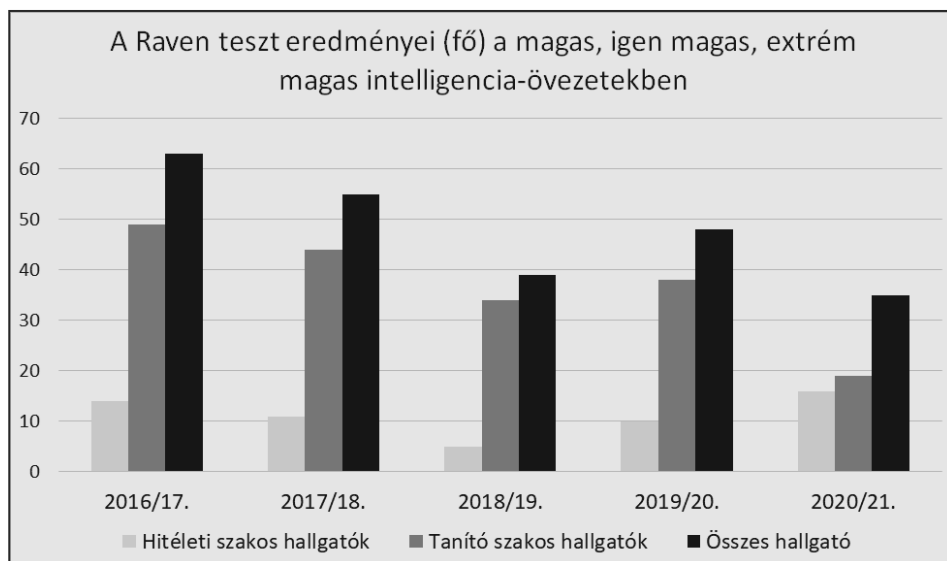
A *Raven-teszt* felvétele a magas – igen magas – extrém magas intelligencia-övezetekbe tartozó hallgatók kiszűrését tette lehetővé, számuk a következőképpen alakult (lásd: 2. táblázat):

Raven-teszt	
Tanév	Magas – Igen magas – Extrém magas intelligenciával rendelkező hallgatók száma
2016/17.	53 fő
2017/18.	55 fő
2018/19.	26 fő
2019/20.	48 fő
2020/21.	34 fő
Összesen	216 fő

2. táblázat:

Magas – Igen magas – Extrém magas intelligenciával rendelkező hallgatók száma (Saját szerkesztés)

A magas – igen magas – extrém magas intelligenciával rendelkező hallgatók száma követi az összlétszám csökkenésének tendenciáját, ugyanakkor elmondható, hogy összességében a vizsgált minta 69,67%-a került ezekbe az intelligenciaövezetekbe.

1. diagram:

A Raven-teszt eredményei a magas, igen magas, extrém magas intelligenciaövezetekben (Saját szerkesztés)

A hitéleti és a világi (tanító) szakos hallgatók eredményeit összevetve (lásd: 1. diagram) még szembetűnőbb a létszámok és arányok elmozdulása.

Raven-teszt	Extrém magas intelligenciával rendelkező hallgatók száma		
	Hitéleti szakos hallgatók	Tanító szakos hallgatók	Összesen
Tanév			
2016/17.	4	20	24
2017/18.	2	11	13
2018/19.	-	2	2
2019/20.	1	4	5
2020/21.	1	1	2
Összesen	8 fő	38 fő	46 fő

3. táblázat:

Extrém magas intelligencia előfordulása (Saját szerkesztés)

Ha alaposabb elemzés alá vetjük az eredményeket, egy újabb érdekes, de elgondolkodtató megfigyelést tehetünk (lásd: 3. táblázat): összességében az elmúlt öt tanév elsőéves hallgatóinak 14,83%-a bizonyult extrém magas intellektusúnak, de arányuk folyamatosan és drasztikusan csökkent az évek során, s ez különösen a tanító szakon érzékelhető.

A második fordulókra – körülbelül két-három héttel az első szűrés után – a már említett magas – igen magas – extrém magas intelligencia-övezetekbe tartozó hallgatókat hívtuk (lásd: 2. táblázat). Itt került sor a *Renzulli-Hartman* skála felvételére.

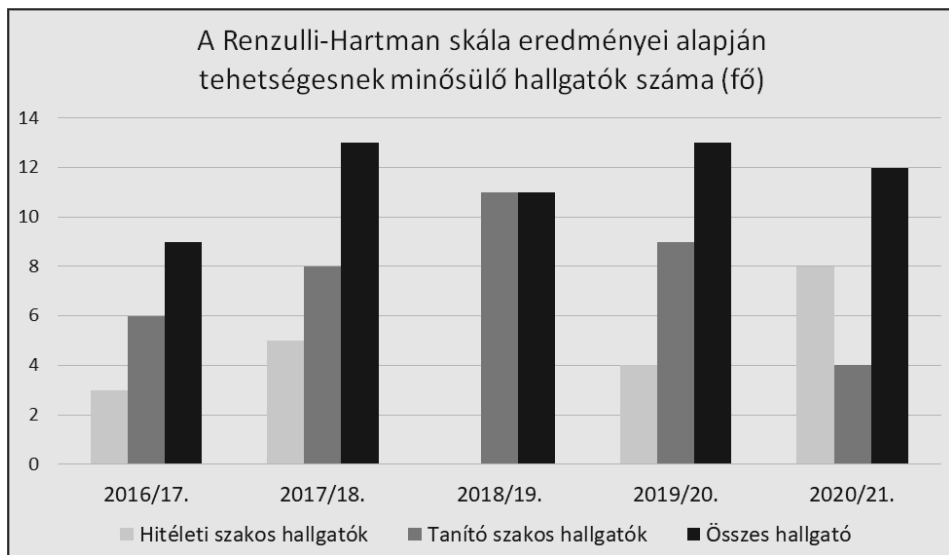
Korábban utaltunk a szűrésen való önkéntes részvételre, s ezzel együtt tekinthető meglehetősen alacsonynak az elemszám, hiszen a kiszűrt 216 fős relatíve magas intelligenciájú hallgatói körnek csupán 48,6%-a vett részt a második fordulón (lásd: 4. táblázat). Ennek hátterében ott van az a tény is, hogy 2016-ban jelentős arányuk miatt a második fordulóra csak az extrém magas intelligencia-övezetből hívtuk vissza a hallgatókat. Az összesen 24 fő (4 hitéleti +20 tanító szakos hallgató) közül megjelent 3 hitéleti és 15 tanító szakos hallgató.

Renzulli– Hartman skála	Részt vevő hallgatók száma fő			Tehetségigéret fő	
	Tanév	Hitéleti szakos	Tanító szakos		Összes
	2016/17.	3	15	18	9
	2017/18.	8	19	27	13
	2018/19.	1	15	16	11
	2019/20.	7	13	20	13
	2020/21.	15	9	24	12
	Összesen	34 fő	71 fő	105 fő	58 fő

4. táblázat:

A 2. forduló résztvevői (Saját szerkesztés)

A 2. fordulás szűrést vállalóknak viszont 53,7%-a tekinthető az eredmények tükrében tehetségesnek. Ha az intelligenciamérésen kiszűrt 216 hallgatóhoz viszonyítjuk a mértéküket, akkor 26,8%-os eredménnyel számolhatunk. Ez nagyjából megfelel a szakirodalmi adatoknak is, miszerint a vizsgált személyek cc. 30%-a tekinthető tehetségígéretnak. (Mező 2008)

2. diagram:

*A Renzulli-Hartman skála eredmények alapján
tehetségesnek minősülő hallgatók (Saját szerkesztés)*

A hitéleti és világi (tanító) szakos hallgatók körében jelentős különbségek és elmozdulások tapasztalhatók a tehetségesnek minősülők létszámának vonatkozásában (lásd: 2. diagram). Az összesített adatok ugyanakkor szinte változatlanok mutatkoznak.

A Renzulli-Hartman skála értékelési szisztémája értelmében az tekinthető tehetségesnek, aki legalább három területen magas vagy kiugró pontszámokat, egy területen pedig átlag pontszámot ér el. Az ennek megfelelő kategóriák megoszlása az 58 fős tehetségesnek minősülő hallgatói körön belül aránytalanabb képet mutat (lásd: 5. táblázat):

R-H skála	4 kiugró	2 kiugró +2 magas	1 kiugró +3 magas	1 kiugró + 2 magas	4 magas	3 magas	Összesen fő
2016/17.			1		4	4	9
2017/18.			5		7	1	13
2018/19.			2	2	3	4	11
2019/20.		1	3		4	5	13
2020/21.	2	2	1	1	2	4	12
Összesen	2	3	12	3	20	18	58

5. táblázat:

A tehetségkategóriák megoszlása (Saját szerkesztés)

Az adatok egyértelműen jelzik, hogy viszonylag kiegyenlített a tehetséges hallgatók megoszlása, az egyes tanévekben közel azonos számú hallgatót sikerült kiválasztanunk. Reményteli a felismerés, hogy az utóbbi két évben a kiugró tehetségek előfordulása gyakoribbá vált – míg korábban nem volt példa rá, 2019-ben egy, 2020-ban pedig négy, több területen is kiugróan tehetségesnek tekinthető hallgató került beazonosításra.

Tehetségmérési rendszerünk és eljárásunk tehát – módszertanilag és a kiválasztás szempontjából egyaránt – jelentős eredményeket mutat fel. Nem felejthetjük el ugyanakkor, hogy a tehetségek azonosításának csak akkor van értelme, ha a felismerést tényleges fejlesztés is követi.

A tehetségmérés eredményeinek hasznosítása a tehetséggondozói koncepcióban

A tehetségazonosító mérések azáltal érhetik el céljukat, ha beleilleszkednek egy tágabb tehetséggondozói koncepcióba. Ez a koncepció alapvonalaiban harmonizál azokkal a gyakorlatokkal, mely a jelentősebb hazai egyetemeket jellemzi, (Bodnár 2011) miközben igyekszik szem előtt tartani az intézményi sajátosságokat. Az intézményi tehetséggondozás elsősorban a tudományos tehetségekre fókuszál, és a TDK-kutatás felé irányítja az ígéretes hallgatókat.

A tehetségigéreték tehetségprogramba való integrálásának legelső lépése közvetlenül a méréshez kapcsolódik. A második mérési forduló során felismert tehetségigéreték meghívást kapnak egy orientációs beszélgetésre, melyen találkozhatnak a Tudományos Diákköri Tanács tagjaival, köztük azokkal az oktatókkal, akik az intézményi tehetséggondozást koordinálják. E találkozás alkalmával a tehetségigéreték bemutatkoznak, beszámolnak a tehetségmérésen tapasztaltakról, érdeklődési körükről és eddigi (általános és középiskolai) eredményeikről. A TDT ezután bemutatja az intézményi tehetséggondozás lehetőségeit és perspektíváját. A találkozás célja az informálás, a kapcsolatfelvétel és a motiválás.

A következő félévek a téma és témavezető keresésével zajlanak. A TDT oktatói tagjai ebben a folyamatban közvetítő szerepet játszanak, majd a felfedezett hallgató saját kezdeményezésére, vagy oktatói kezdeményezésre kezdődhet a TDK-kutatás. Az oktató által vezetett hallgatói kutatást a TDT módszertani kurzusokkal, konferencialehetőségekkel, workshopokkal, esz-közökkel és infrastruktúrával támogatja. Ehhez évek óta az egyetemi költségvetés mellett a Nemzeti Tehetség Program pályázatait (NTP-HHTDK) biztosítják a szükséges anyagi forrásokat.

Ahogy az a tájékoztató beszélgetésen is elhangzik, a felfedezett tehetségigéreteknek a „*Tudományos diákköri konzultáció*” nevű szabadon választható tárgy felvételét javasoljuk a témaválasztást követően. Ezáltal teljes jogú tagjai lesznek a tehetségműhelynek, pályázhatnak TDK-ösztöndíjra, valamint könnyebben nyomon követhetővé válik az előrehaladásuk.

A megvalósult tehetségek

A Czeizel-féle kategóriák értelmében megvalósult tehetségnek tekinthetjük azokat a felfedezettjeinket, akiknek sikeresen megtörtént az integrálásuk az intézményi tehetségprogramba, és tudományos diákköri kutatásuk eredményesen bemutatott pályamunkával zárult. (Vö.: Szabó 2019, 11–12) Ezen felül a tehetség megvalósulásának egy magasabb fokát jelzi az országos szinten is eredményes TDK-dolgozat.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a hallgatók legkorábban az 5. félévben vesznek részt intézményi TDK-versenyen, jellemzőbb azonban, hogy a ta-

nulmányok a 7. vagy akár a 9. félévében zárul a pályamunka. Emiatt a 2016-ban megkezdett tehetségmérés és az ahhoz kapcsolódó fejlesztés hatása reálisan 2018 utánra volt várható.

Tanév	Első évfolyamra beiratkozott hallgatók létszáma	Intézményi válogató TDK-fordulón részt vevő hallgatók	OTDK-n bemutatott pályamunkák	OTDK helyezések/különdíjak
2012/13.	211	3	3	1
2013/14.	129			
2014/15.	117	6	4	1
2015/16.	95			
2016/17.	85	11	7	3
2017/18.	82			
2018/19.	73	9	6	2
2019/20.	77			
2020/21.	60	11	9	2

6. táblázat:

*Intézményi TDK és OTDK konferencia-részvétel
(Saját szerkesztés)*

Az intézményi válogató TDK-konferenciákra jelentkezők adataiból kiderül (lásd: 6. táblázat), hogy az integráció utáni első házi konferencia (2012/13) extrém alacsony részvétellel zajlott. A fokozatosan csökkenő hallgatói létszám ellenére a következő intézményi TDK-konferenciára (2014/15) megduplázódott a részvételi arány, mely valószínűleg a 2012-ben bevezetett, szabadon választható „Tudományos diákköri konzultáció” nevű kurzusnak köszönhető. A 2012/13 és 2014/15 között belépő hallgatók még relatív népes táborából (457 fő) került ki az a 11 fő, akik a 2016/17. évi intézményi TDK-versenyen pályamunkával szerepeltek.

A következő, 2018/19-es tanév házi fordulóján a 2014/15 és 2016/17 között felvett hallgatók jelentették a cc. 297 fős meritést. Közülük 65-en már

részt vettek a 2016 őszi (első) tehetségmérésünkön. A 2018/19-es tanév házi fordulóján a 9 résztvevőből 8 fő 2016 előtt kezdte meg tanulmányait, és csak 1 fő volt, aki a 2016-os mérésen már részt vett. Ez utóbbi versenyző a Raven-szűrésen jól szerepelt, ezért meghívást kapott a második fordulóra, amely alapján azonban nem került a potenciális tehetségek csoportjába. Ennek ellenére TDK-kutatásba kezdett, és az eredményes házi fordulót követő OTDK-n díjazott lett.

A folyamatos létszámcsökkenés miatt a 2020/21-es házi TDK-forduló bázisát már csak az a 240 hallgató jelentette, akik 2016/17 és 2018/19 között nyertek felvételt. Közülük már 196-an (81,67%) vettek részt a minden év őszién megszervezett kétfordulós tehetségmérésen. A 2020/21-es házi konferencián 11 hallgató versenyzett, közülük 9 főről van adatunk a tehetségmérések alapján.

A kétfordulós mérés 3 hallgatónál mutatta ki előzetesen a tehetségpotenciált, itt egyértelműen megvalósult tehetségekről beszélhetünk. Ez a 2016–2018 között felismert tehetségígéretnek 9,1%-a. Két további esetben a hallgató a Raven-teszten magas-igen magas intelligenciaövezetbe került, a második fordulón azonban nem vett részt, ezért tehetségígéretként nem lehetett őket előzetesen azonosítani. Az ő esetük viszont jól mutatja, hogy bár a relatív magas intelligenciájú hallgatók 51,4%-a nem vett részt a második fordulón (lásd 4. táblázat), a tehetség kibontakoztatásának lehetősége megmaradhat.

A fennmaradó négy hallgatónál viszont a mérések nem jelezték előre a tehetséget: 2 hallgatónál extrém magas intelligenciát mért a Raven-teszt, a második forduló alapján azonban a tehetség nem volt valószínűsíthető; 2 hallgató pedig az első forduló szűrésen nem jutott tovább.

A 2012–2021 közötti adatok alapján levonható az a következtetés, hogy az intézményi integrációt követő tehetséggondozói koncepció az összhallgatói létszám folyamatos csökkenése mellett is növelni tudta a tehetséggondozásban résztvevők arányát. A TDK-zók létszámnövekedése ugyanakkor nem hozott felhígulást vagy minőségromlást a tehetséggondozásban, hiszen az enyhe növekedés az OTDK eredményekben is visszatükröződik.

A TDK aktivitás fokozódásának hátterében nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk:

- a 2012-ben bevezetett „Tudományos diákköri konzultáció” tárgynak,
- a Nemzeti Tehetség Program pályázati támogatásainak, mely által 2015 óta minden évben sokféle fejlődési lehetőséghez jutnak a tehetséggondozásban résztvevők (kurzusok, konferenciák, tehetségnapok, publikációk),
- a 2016-ban bevezetett tehetségméréseknek,
- a 2018-ban bevezetett kiválósági ösztöndíjaknak (rektori TDK-ösztöndíj, demonstrátori ösztöndíj).

A mérések tanulságai

A megvalósult tehetségek számaránya kapcsán, illetve a lemorzsolódás vagy elkallódás vonatkozásában két tényezőt mindenképpen érdemes a későbbiekben felülvizsgálni: 1.) Melyek lehetnek a mérési eszköz korlátai? 2.) Megfelelőek-e azok a katalizátorok, külső támogató rendszerek, melyek a tehetség kibontakozását hívatottak elősegíteni?

Valószínűsíthető, hogy mindkét tényezőről lehet a későbbiekben javítani, a mérés és a fejlesztés komplexitásának esetleges növelésével, a rendszerjellegű tehetségazonosítás kiterjesztésével, a tehetséggondozás fokozottabb differenciálásával. A mérést követő beszélgetések alkalmával rendre kiderül, hogy a felismert tehetségígéretetek egy jelentős hányada a művészetek terén ért el korábban eredményeket és tartja magát tehetségesnek. A tudományos diákköri munkára és tudományos hallgatói kutatásokra fókuszáló intézményi tehetséggondozó program ezt a potenciált kevésbé vagy egyáltalán nem képes kiaknázni, ami a tehetségígéretetek egy részének lemorzsolódását vonja maga után. Jelenleg a tehetségígéretetek nagyjából harmada veszi fel a TDK konzultációs kurzust, az osztatlan képzésben lévő hitéleti szakosok 66%-a, a BA-képzésben lévő tanító szakosoknak csak 18%-a.

A személyi feltételeknél figyelembe kell venni azt is, hogy a fejlesztést nem tehetséggondozó szakemberek vagy tehetségfejlesztő specialisták végzik. Egyfelől folyamatosan számíthatunk a már tapasztalt és sikeres téma-vezetők mentori munkájára, ugyanakkor az oktatók tehetséggondozásra és -menedzselésre való felkészítésének nincs kidolgozott és bevált módszere a felsőoktatásban (Bodnár 2011, 44).

Több megkezdett TDK-kutatás esetében megtörténik, hogy elfogy a lendület és a motiváció, és a kutatás „csak” szakdolgozatként ölt végül formát, amit nem tekinthetünk a tehetséggondozás eredményének és nem beszélhetünk megvalósult tehetségről, hiszen a szakdolgozat a tanulmányi kötelezettségekhez tartozik. A motiválásra létrehozott ösztöndíjak csak a kutatás folytatására kötelezik a hallgatót, a pályamunka lezárását, vagy a versenyzést nem várják el.

Fontos az a tapasztalat is, hogy az oktatói munka részeként megvalósuló spontán tehetségazonosítás a tehetségmérés utólagos korrekciójaként, kiegészítőjeként továbbra is fontos szerepet tölt be. Ahogyan előzetesen is rögzítettük a módszertanban, a mérésektől nem várható a tehetségazonosítás és -gondozás maradéktalan sikere. A mérés önkéntes volta, a szervezés nem várt akadályai (pl. alacsony részvétel időpontütközés miatt), vagy a tehetségdiagnosztika korlátai miatt vannak potenciális tehetségek, akik a mérés során nem kerülnek látótérbe. Egyetemünk méretéből adódóan azonban az oktató és hallgató közötti interperszonális kapcsolat viszonylag korán ki tud alakulni, (vö.: Bodnár 2011, 14; Bencéné Fekete 2015, 171) és ez nem csupán a tehetséggondozás folyamatában, de a korai tehetségazonosításban is hasznosul. A szervezett tehetségprogramba való bekerülés ezért nem kizárólag a mérések vonalán, hanem oktatói ajánlás útján is megtörténhet.

Megfontolandó a tehetséggondozás szakspecifikus differenciálása. A TDK-tevékenység az egyetemi képzésekben a tudományos utánpótlás alapja és a doktori PhD-tanulmányok előszobája. Intézményünk osztatlan (hitéleti) képzéseiben részt vevő hallgatók számára ez fontos motivációt jelent, ami már közvetlenül a mérések után tudatosítható. A tehetségméréseink közvetlen hatása ezen a téren még nem érzékelhető, hiszen a 2016/17-ben belépő évfolyam az osztatlan képzésben még nem fejezte be tanulmányait, így nem tudható, hogy akik ebből az évfolyamból a későbbi években TDK/OTDK-versenyen részt vesznek/vettek, folytatják-e tanulmányaikat posztgraduális szinten. A tendencia azonban ismert: az integráció óta lezajlott OTDK-konferenciák 7 díjazottja közül 6-an az osztatlan képzésben szereztek később diplomát és kivétel nélkül a DRHE Doktori Iskolájában folytatták tanulmányaikat. Az OTDK-n szereplő, de helyezést nem kapott hallgatók egy része is részt vesz a PhD-képzésben.

A tanító szakon szerzett BA-diploma nem biztosít közvetlen utat a doktori képzésbe, mivel azonban a tanító szak hallgatóinak döntő többsége tanításmódszertani témában folytat TDK-kutatást, eredményeiket a szakmájukban közvetlenül is tudják hasznosítani. A tanító szak hallgatói összességében kevésbé motiváltak abban, hogy a potenciális tehetségüket elméleti-tudományos tehetségként fejlesszük.

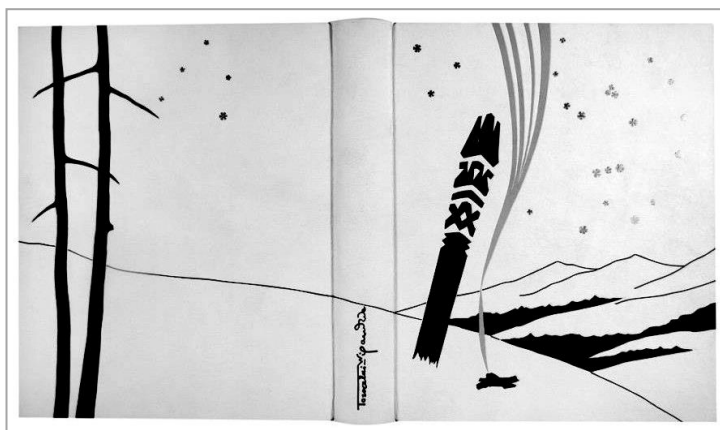
Az általunk most vizsgált időszakban egyetlen olyan hallgató ért el OTDK-helyezést, aki később BA-diplomával zárta felsőfokú tanulmányait. Tanító szakosok esetében jóval fontosabbnak tűnik a „szakmai tehetség” fejlesztése, amelyben a szakmódszertanos kollégáké és a gyakorlóintézmények szakvezetőié a főszerep. (Bencéné Fekete 2015) Itt nem (csak) mérések, hanem elsősorban megfigyelés alapján történhet meg a tehetségazonosítás.

A főiskolai tanulmányok alatt kitűzhető szakmai cél ebben az esetben az országos tanítási versenyeken való eredményes szereplés, mely a pályán való elhelyezkedés szempontjából is rendkívül értékes. Akár tudományos, akár szakmai téren folyik a tanító szakos hallgatók tehetséggondozása, a rövidebb képzési idő miatt a korai tehetségazonosítás különösen is fontos az ő esetükben. (Vö.: Bodnár 2011, 14)

IRODALOM

- BENCÉNÉ FEKETE Andrea (2015): Pedagógustehetség – tehetséges pedagógus? *Képzés és Gyakorlat*, 2015/1–2., 169–180.
- BALOGH László (2006): *Pedagógiai pszichológia az iskolai gyakorlatban. Mesterek mesterei.* Urbis Könyvkiadó, Bp.
- BALOGH László –MEZŐ Ferenc –KORMOS Dénes (2011): *Fogalomtár a Tehetségpontok számára.* Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, Bp.
- BODNÁR Gabriella (2011): *A tehetséges fiatalok menedzselése a felsőoktatási intézményekben.* In: Uő. (szerk.): *Tehetségmenedzsmet a felsőoktatásban*, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, Bp, 9–49.
- CZEIZEL Endre (1997): *Sors és tehetség.* Minerva Kiadó, Bp.
- SZABÓ János (2019): *A tudományos tehetség összetevőinek vizsgálata a felsőoktatási tehetséggondozásban résztvevőhallgatók körében.* PhD-értekezés. Pécsi Tudományegyetem. https://pszichologia.pte.hu/sites/pszichologia.pte.hu/files/files/hv-szabo_janos.pdf (2021. 03. 24.)

- GYARMATHY Éva (2006): *A tehetség fogalma, összetevői, típusai és azonosítása*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp.
- GYARMATHY Éva (2010): Atipikus agy és a tehetség II. – Az átütő tehetség és a tehetségvizsgálatok ma. *Pszichológia*, 2010/1., 31–41.
- HERSKOVITS Mária (2005): Mit kezdjünk a tehességgel? *Iskolakultúra*, 2005/4., 25–36.
- KISS István –BALOGH László (2004): *Kellemes problémák*. In: N. KOLLÁR Katalin – SZABÓ Éva (szerk.): *Pszichológia pedagógusoknak*. Osiris, Bp., 496–538.
- MEZŐ Ferenc (szerk.) (2008): *Tehetségdiagnosztika*. Kocka Kör – Faculty of Central European Studies, Constantinethe Philosopher University in Nitra, Debrecen.
- MÖNKS, Franz J. – YPENBURG, Irene H. (2011): *Ha tehetséges a gyerek... Útmutató szülőknek és tanároknak*. Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, Bp.
- NAGYBÁNYAI NAGY Olivér – RÓZSA Sándor (2006): *A mentális képességek tesztelése*. In: RÓZSA Sándor –NAGYBÁNYAI NAGY Olivér – OLÁH Attila (szerk.): *A pszichológiai mérés alapjai: Elmélet, módszer és gyakorlati alkalmazás*. Bölcsész Konzorcium HEFOP Iroda, Bp., 183–199.
- TÓTH Béla (1988): *A Kollégium története a 18. században*. In: BARCZA József (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium története*, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp., 66–150.
- TÓTH László (2004): *Pszichológiai vizsgálati módszerek a tanulók megismeréséhez*, Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen.
- TÓTH László – SARKA Ferenc (2019): *A hazai tehetségsegítés története, eredményei 1990-ig*. In: BAJOR Péter – BALOGH László –BUCSI SZABÓ Zsolt et al. (szerk.): *A tehetség kézikönyve*. Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, Bp., 23–43.

Juhász János művészi (bibliofil) borítója
Torczkai Wigand Ede *Öreg csillagok* című könyvéhez

MAJOR ENIKŐ

Érték, nevelés-oktatás és kapcsolattartás összehangolása a pedagógus perspektívájából

Az a szülő, aki egyházi intézményben nevelteti, taníttatja a gyermekét, már eleve az elvárt nevelési attitűdökkel rendelkező pedagógushoz íratja be őt, ezáltal feltételezhető, hogy a pedagógus és a szülők által képviselt nevelési elvek összhangban vannak egymással, valamint az is, hogy egybeesik az iskola és a szülők értékrendje.

Alább elsősorban azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy mennyire egyezik meg a pedagógus és a szülő nevelési elve, illetve milyen módon, milyen gyakorisággal, milyen felületen és kinek a kezdeményezésére tartják a pedagógusok a szülőkkel a kapcsolatot.

A tizenhat – leginkább a Tiszántúlra szűkíthető – egyházi iskolába járó 4. osztályos tanulókat tanító pedagógusok körében (kis elemszámú, 25 fővel), papír alapon felvett kérdőíveket értékeljük. A kapcsolattartásra tekintettel, az idősebb korosztály esetében meglepő és egyben örömteli eredményként mutatjuk be, hogy az online kapcsolatot biztosító eszközök használata számukra is ismert, elfogadott és szinte mindennapos.

Bevezetés

A szülő-iskola kapcsolat értékteremtő nevelésre gyakorolt hatásának a feltérképezése, a hazai oktatási rendszer működésével, jellegzetességeivel való összevetése ráirányíthatja a figyelmet a szülő és az iskola aktív kapcsolatának fontosságára, a szülők és a pedagógusok kiemelkedő szerepére a nevelés gyakorlatában.

A gyermek nevelése mindenekelőtt a családban zajlik – a gyermek egy család tagja, ezért a hatékony iskolai munka nem képzelhető el a családdal való megfelelő kapcsolat kiépítése nélkül.

A különböző kulturális háttérű tanulók esetében különösen szükséges a szülők és az iskola közötti partnerségre építő viszony kialakítása annak érdekében, hogy a gyermek iskolai előmenetele sikeres legyen. Minden családnak igénye és szükséglete, hogy gyermeke neveléséhez hasznos információt kapjon a pedagógusoktól.

Nevelés és kommunikáció az iskola és szülők kapcsolatában

Ahhoz, hogy a címet megfelelően értelmezzük, szükség van néhány fogalom áttekintésére, tisztázására, mint például: nevelés, érték, szülők, iskola, kapcsolat.

A szülők elvárásai az oktatással, tanulással szemben nagymértékben befolyásolják a gyermekük tanulását. Elengedhetetlen, hogy a család és az iskola közötti partnerségi viszony alakuljon ki. Az iskolának más feladatai vannak, mint a családnak. Fontos nevelői, szocializációs szerepet tölt be, és manapság egyre inkább megnőtt a prevenció feladata is. Ha a család nem tudja, vagy nem megfelelően tudja teljesíteni nevelői, ellátói feladatát, akkor az iskolának kihagyhatatlan és még felelősségteljesebb feladata ezt javítani, pótolni, biztosítani.

Napjainkban az iskolának – mint másodlagos szocializációs színtérnek – jelentősen kibővültek a funkciói. Ez a jelenség döntően a család szocializációs szerepének a változásával magyarázható. A család hagyományos nevelői feladatköre megváltozott, és a család szocializációs síkján történt változások nem hagyták érintetlenül az iskola világát sem. Az iskola feladatköre számos járulékos szereppel, feladattal bővült. (Bábosik 2004)

A másodlagos szocializációs színteret nem véletlenül hívják iskolai vagy késői, másodlagos szocializációnak, hiszen ez a másodlagos színtér maga az iskola világa. Az „elsődleges” és „másodlagos” elnevezés nem a két tényező egymáshoz viszonyított alá-fölé rendeltségére utal, hanem sokkal inkább az időbeli egymásutániságára.

Az iskola világát további két metszetben lehet vizsgálni: a gyermektárs, az iskolai osztály mint társas közeg, illetve a pedagógusok oldaláról. (Nagy és Székely 2010)

Az iskolai szocializáció csak akkor igazán hatékony, ha építeni tud az elsődlegesre, és részben vagy egészben elismeri a hozott minta értékeit, szokásait. Gyakran éppen az okoz krízist a gyermek számára, hogy a másodlagos szocializáció intézményei leértékelik a hozott családi mintát. Minél nagyobb az eltérés a családi és az iskolai elvárások között, annál nagyobb az egyén ellenállása az iskolával szemben. (Solymosi 2004)

A pedagógus viszont csak akkor képes ellátni feladatát, ha egyszerre tölti be a jó pszichológus, a kommunikátor, az életvezetési tanácsadó, a csoportdinamikai szakértő, valamint a gyógypedagógus szerepkörét is. (Sárik 2001)

A pedagógus és szülő közötti kommunikáció

Fontos, hogy jól működjön a pedagógus és a szülő kommunikációja. A tanulók napjuk tevékeny részének több mint felét töltik az iskolában. Ebben az időszakban lényegében a pedagógus az, aki a legtöbbet teheti azért, hogy a gyermek jól érezze magát, és ő az, aki jobban látja, tudja, mi történik vele.

Azonban a pedagógus feladata a tanítás mellett a nevelés, az értékek átadása is. Nem mindegy, milyen módon motiválja a gyermekeket, hogyan viszonyul a hibákhoz, mennyire érdekli őt, miben jó a tanuló az iskolai elvárásokon túl, de az sem, hogyan jutalmaz, mivel büntet.

A szülő–iskola kapcsolatrendszer kialakításában és működtetésében kulcsfontosságú a tanulóval foglalkozó pedagógus szerepe. Az együttműködés feladatainak ellátása során nem mérlegelés kérdése, hiszen a közoktatásról szóló törvény meghatározza, hogy a pedagógus kötelessége a szülők rendszeres tájékoztatása gyermekük nevelésével és oktatásával, fejlődésével kapcsolatban. Kötelessége a pedagógusnak az is, hogy a szülőket tájékoztassa az őket érintő kérdésekről, továbbá, hogy figyelmeztesse a szülőt, ha gyermeke jogainak megóvása vagy fejlődésének elősegítése érdekében valamilyen intézkedésre van szükség. (Kt. 19. § (7))

A nevelésről

A neveléstudomány a pedagógia rész tudománya, a nevelés folyamatát, tartalmát, módszereit tárja fel és mutatja be. A nevelés olyan értékátadó és értékrendszer kialakító, fejlesztő folyamat, melynek célja, hogy a nevelésben résztvevő képes legyen az életfeladatainak megoldására.

A hazai neveléstudomány legjelentősebb pedagógiai értékelméletei közül válogatva – néhányat kiemelve – szeretnénk körbejárni az értékteremtés, illetve az értékátadás témakörét, hiszen a nevelési feladatok meghatározását az értékek felől is megközelíthetjük, vagyis: a nevelés értelmezhető úgy is, mint ami értéket közvetít és értéket teremt.

Zrinszky (2002) szerint a neveléstudomány nem határolhatja el magát az értékektől, Lappints (1998) pedig a nevelést értékszocializációs folyamatként határozza meg. Az értékek csoportosításában alapvető kategóriákat jelöl meg, melyek a következők:

– *biológiai értékek*

(az élet tisztelete, az egészség védelme, önellátási képességek);

– *az én harmóniájára vonatkozó értékek*

(a személyiség fejlődése, az éntudat kifejlődése, a felelősségvállalás);

– *a társas kapcsolatokra vonatkozó értékek*

(a személyes kapcsolatok értékei);

– *a humanizált társadalomra és világgépre vonatkozó értékek*

(a céltudatosság, az aktivitás, a nemzettudat, a nemzeti kultúra ápolása).

Az értékvizsgálat szempontjait figyelembe véelve, ha a neveléstudomány ki szeretné tűzni a nevelés céljait, valamint fölépíteni a célok következetes és harmonikus rendszerét, ezeknek a céloknak a megállapításánál elsősorban azt kell mérlegelnie, hogy mi az, ami a jövő nemzedék szempontjából is értékes. „A kultúra javából azt kell átadnunk a következő nemzedéknek, ami értékes, azokat a tulajdonságokat és képességeket kell bennük fejleszteni, amelyeket az ő jövőbeli életük és hivatásuk szempontjából értékesnek tartunk.” (Lappints 2002)

A nevelési értékek ezredfordulón való vizsgálatának meghatározó képviselője Bábosik István, aki szerint „a nevelés jelenkori és történeti, gyakor-

lati tényeinek, összefüggéseinek, felismeréseinek elemzéséből kell kiindulnia, s így induktív módon meghatározni a közvetítendő értékeket, mindvégig ügyelve arra, hogy ezen értékek a nevelés gyakorlata számára világosan értelmezhetőek, ténylegesen megvalósíthatóak legyenek”. (Bábosik 2004)

Bábosik szerint a pedagógiai tevékenységben megszülető konkrét nevelési érték a konstruktív életvezetés kialakítása. Ez alatt olyan életvitelt ért, mely „szociálisan értékes, de egyénileg is eredményes”, (Bábosik 2004) s így megfelel az értékekkel kapcsolatos kettős kritériumnak. Véleménye szerint a konstruktív életvezetés biztosítékai egyrészt az *ön- és közösségfejlesztő magatartásformák* (pl. segítőkészség, fegyelmezettség), másrészt pedig az *ösztönző-motiváló személyiségkomponensek* (pl. szokások, példaképek, meggyőződések).

A keresztyén nevelésről

Mivel kutatásunk egyházi fenntartású intézményekben valósul meg, ezért figyelemmel fordulunk az értékrend keresztyén meghatározásához, megvalósításához is. „A jó ismerete még nem tesz jóvá. [...] A keresztyén [szóhasználatunkban keresztyén – M. E.] nevelés életcél, világnézetet, lelki érettséget ad.” (Rédly 2006)

Az egyházi iskola olyan intézmény, ahol korszerű, szakszerű tudást kell továbbítani, melynek világos, jól meghatározott keresztyén értékrendje van, és ezt nevelési célkitűzéseiben határozottan meg is fogalmazza. Olyan iskola, amelyben a teremtett világ iránti tisztelet a parancsoló törvényszerűség. Amelyben az emberről vallott képet nem a hasznosság határozza meg, hanem az, hogy mindannyian ugyanannak a teremtett világnak vagyunk a részei, akik közösen felelősséget viselnek érte.

A rendszerváltást követően demokratizálódott az oktatási rendszer Magyarországon, ennek egyik elemeként értelmezhető a fenntartói rendszer átalakulása is. Az első többpárti parlamenti választásokat követő négyéves ciklus egyik legfontosabb oktatás- és társadalompolitikai kérdése volt az egyházi iskolák újraindításának kérdése. A rendszerváltás természetes eredményeként szabaddá vált az iskolaalapítás, és ezzel a szabadsággal az egyházak is éltek.

Ezen kívül ki kell emelnünk azt is, hogy a kormányzat az oktatás- és egyházpolitikájának a középpontjába helyezte azt a törekvést, hogy növekedjen a történelmi egyházak által fenntartott intézmények aránya. Valódi rendszerváltozást az egyházak iskoláival kapcsolatban az 1990. évi IV. számú törvény jelentett, mely a lelkiismereti és vallásszabadságról szól.

Ez a törvény biztosította és biztosítja ma is, hogy: „Az egyházi jogi személy elláthat minden olyan nevelési, oktatási, kulturális, szociális, egészségügyi, sport, illetőleg gyermek- és ifjúságvédelmi tevékenységet, amelyet törvény nem tart fenn kizárólagosan az állam vagy állami szerv (intézmény) számára. E tevékenységi körben az egyházi jogi személy intézményt létesíthet és tarthat fenn.” (17. § 1)

Az 1993. évi közoktatási törvény ennek értelmében így fogalmaz:

„Óvodát, iskolát, kollégiumot, pedagógiai szolgálatot, valamint pedagógiai-szakmai szolgáltatást ellátó intézményt az állam, a helyi önkormányzat [...] az egyházi jogi személy [...] és más jogi személy, továbbá természetes személy alapíthat és tarthat fenn.” (3. § 2) „Az államnak jogi lehetőséget kell teremtenie ahhoz, hogy nem állami, illetve nem önkormányzati óvodák, iskolák és kollégiumok jöhessenek létre. Az állam és a helyi önkormányzat azonban ilyen óvodák, iskolák és kollégiumok alapítására és fenntartására nem köteles.” (4. § 5)

Az 1996. évi módosítás (1996. évi LXII. törvény) pontosít, és megszorító kijelentést tesz: „a Magyar Köztársaságban nyilvántartásba vett egyházi jogi személy”-ről beszél az egyházi iskolákkal kapcsolatban.

Az Országgyűlés 2011. december 20-án fogadta el az új köznevelési törvényt, amely leírja, hogy köznevelési intézményt az állam, e törvény keretei között nemzetiségi önkormányzat, Magyarországon nyilvántartásba vett egyházi jogi személy, továbbá más szervezet vagy személy alapíthat és tarthat fenn, ha a tevékenység folytatásának jogát – a jogszabályban foglaltak szerint – megszerezte.

Bölcskei Gusztáv püspök, a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkes elnöke Budapesten 2011-ben az egyház oktatási intézményeinek közös tanévnyitóján ezt mondta: „A rendszerváltás óta nem volt ilyen nagyarányú a református iskolák számának növekedése”. Miért is? A települések felkeresték az egyházakat, hogy vállalják át iskoláik fenntartását. Azt javasolta, hogy „megfontoltan, körültekintően járjanak el az iskolaátvételek-

nél". Komoly előkészítést, nagy munkát jelentett ez az egyházaknak, hiszen csak megfelelő előkészítés után tudták az átvételt lebonyolítani.

Mindhárom nagy történelmi egyház működtet intézményeket, az ország felekezeti arányainak megfelelően a katolikusok a legtöbbet, második helyen a református intézmények, harmadik helyen pedig az evangélikusok állnak. Természetesen más kisebb felekezetek, mint például a baptisták is hoztak létre oktatási intézményt. 2019-ben a református intézmények adatai a következőképp alakultak: összesen 175 köznevelési és felsőoktatási intézmény van, és körülbelül 63 ezer diák vesz részt az oktatásban. A református egyházi fenntartású általános iskolák száma összesen 115.

Az egyházi iskolák számottevő szektorrá váltak az állami (önkormányzati) oktatás mellett. (Kozma 2005) A kezdeti nehézségek után egyre jobban körvonalazódott, hogy az oktatáspolitikai pluralizáltságának jelentős eleme volt, hogy az egyházak (ismét) színre léptek. Éppen ezért, „az egyházak oktatási szerepvállalása az oktatásügy demokratizálásának egyik fontos mozzanata az 1990-es években Magyarországon”. (Kozma 2005)

Szokatlan, ugyanakkor izgalmas szerepbe kerültek az egyházak, hiszen az állami oktatáspolitikával párhuzamosan a nem kormányzati szervezetek „kontrollját” valósítják meg.

Az 1995-ös református közoktatási törvényben ez áll:

„A Magyarországi Református Egyház által fenntartott és működtetett református közoktatási intézmények célja és feladata, hogy tanulóit művelt, jellemes keresztyén emberekké, az egyetemes emberi értékek tisztelőivé, a magyar haza és nemzet hűségese és áldozatkész, alkotó polgáraivá formálja, akik mindenkor készek az örökölt és a jelenkori kultúra valódi értékeit befogadni, gyarapítani, közvetíteni és továbbadni; református tanulóit egyházunk hitvalló tagjaivá; – nem református tanulóit – vallásuk szabad gyakorlásának biztosítása mellett – saját felekezetük és a református egyház értékeinek megbecsülésére nevelje.” (Magyarországi Református Egyház Közoktatási Törvénye [1995. évi I. Törvény])

A pedagógus szerepéről

A XXI. században a tanárok és a tanulók egyaránt azt tapasztalják, hogy a tanulás módja, formája alapvetően megváltozott, a formális tanulási keretek átalakultak. Éppen ezért az oktatási intézmények akkor tudják a megfelelő mértékben és a megfelelő módon közvetíteni a tanulók számára a tudást, az értéket, ha megfelelő a tanár és diák kapcsolata – beleértve a közöttük zajló kommunikációt is.

Mitől lesz ez hatékony? Hogyan lehet jó kapcsolatot kialakítani?

Biztosan leszögezhető, hogy a jó kapcsolat kialakításának a kulcsa a pedagógus kezében van. Ha ő a megfelelő viselkedési mintát közvetíti, megfelel a kihívásoknak, és a kitűzött nevelési célokat teljesíti, úgy elérheti, hogy a (legújabb elvárásoknak megfelelően) facilitátorként tudja segíteni a tanulóit, akikkel (talán éppen ezáltal) a megfelelő kapcsolatot is képes kialakítani.

A tanár-diák viszony (optimális esetben) az egészséges együttműködés partneri viszonyát jelenti. A pedagógus részéről fontos a nyitottság, az őszinteség, a megértés, a segítőkészség, a humor, a következetesség. Természetesen mindehhez szükség van a tanulók részéről is a nyitottságra, az őszinteségre és az elfogadásra. Az egyoldalú elvárások, az alá- és fölérendeltségi viszony kialakítása, hangsúlyozása eltávolítja a tanárokat és diákokat egymástól. A kapcsolatuk elé nagy akadályokat gördíthet a bizalomhiány, illetve a társként, emberként való elfogadás hiánya.

A pedagógus magatartása az egész osztályra hat. Akkor is, ha éppen csak egy tanulóra irányítja a figyelmét. Ha a tanár megdicsér vagy megdorgál egy tanulót, leginkább az a mozzanat kap hangsúlyt, hogy mindezt miképpen teszi. Hogyan dicsér, hogyan szid. Az viszont, hogy a pedagógusnak milyen a viszonya a tanulókkal egyenként, nagymértékben meghatározza az egész közösséggel való kapcsolatát.

Az erős tanár-diák kapcsolathoz szükséges, hogy a pedagógusok a társadalomtól (is) elvárt szerepüket hasonlóan fontosnak tartásuk, miszerint a mintaadó, példamutató, követhető értékeket mutassák föl és közvetítsék a tanítványaik felé. Mindezek elengedhetetlenek a felekezeti iskolában tanító pedagógusok esetében is.

Mégis, miként lehet még többet elvárni az egyházi iskolában tanító tanártól? Ehhez szükség van arra, hogy tisztázzuk a keresztyénség és az oktatási viszonyok vizsgálatában, hogy mit értünk keresztyén pedagógia alatt.

Az 1997-es *Pedagógiai lexikon* szerint: „Keresztyén/keresztyén nevelés a keresztyén/keresztyén hit és erkölcs szellemében való nevelés. [...] a keresztyén nevelésben a hit a nevelés alapvető célját, az erkölcs pedig az alapvető módszereit, a kettő együtt pedig a keresztyén nevelés embereszményét határozza meg. [...] Az Istenre irányultság egyúttal a keresztyén nevelés céltelete, és minden egyéb csupán ennek alárendelt eszköz. Ez különbözteti meg minden más olyan pedagógiától, amely pl. az önmegvalósítás, önkibontakoztatás, önkifejezés vagy más ön-megjelöléssel Isten nélkül csupán az egyéni, csoportigények szintjén marad.” (Báthory-Falus 1997)

A keresztyén nevelés nem pusztán lexikális tudásátadás. Mint fentebb idéztük, (Rédly 2006) a *Jó* ismerete még nem tesz *jóvá* – a keresztyén nevelés feladata az, hogy életcél, világnézetet, lelki érettséget adjon. A nevelő és a növendék szinte állandó kölcsönhatásban van: „a nevelő mindig egész személyiségével hat a növendék egész személyiségére”. (Református Oktatási Stratégia, RPI, 2008)

Szenczi Árpád is megfogalmazza, hogy a keresztyén pedagógia normáját a bibliai értékrend határozza meg. A keresztyén pedagógusok számára „a legfontosabb érték a hit, minden más érték csak ezután következhet (a jócselekedetek, a tudomány, a mértékletesség, a tűrés, a kegyesség, a szeretet). A keresztyén nevelőnek reális önértéktudattal kell rendelkeznie. Ez a józan önértékelés mentheti meg attól, hogy le-, illetve túlértékelje magát.” (Szenczi 2018)

A gyerekek szempontjából nem mindegy, hogy milyen mintát kapnak, s milyen mintát követnek. Éppúgy, mint az állami iskolákban tanítóknak, itt is fontos, hogy milyen a pedagógus kisugárzása, a megjelenése, a ruházata, arckifejezése és a beszéde. Mindemellett többet nyújthat az egyházi intézményben, hogy a gyerekek a mindennapokban megtapasztalhatják a megbocsátás, a szeretet, az újrakezdés lehetőségét.

Szenczi szerint a keresztyén pedagógus személyével kapcsolatban az is elvárható, hogy „rendezett legyen a magánélete és erkölcsi tisztaság” jellemezze. (Szenczi 2018) „A keresztyén pedagógus alapján véve abban különbözik más pedagógustól, hogy szakmai tudása mellett – mivel keresz-

tyén mivolta senkit nem ment fel a szakmai követelmények teljesítése alól – egész mentalitását és pedagógiai tevékenységét a Krisztustól nyert szeretet hatja át és táplálja folyamatosan, s ez teszi őt örvendező életű emberré. Ebben a krisztusi szeretetben foglaltatik a többlet. E szeretet pedagógiai tevékenységének három vonatkozásában kristályosodik ki, ezek pedig a következők: a tanítás, a tantárgy és a tanítvány.” (Pappné 2008)

A keresztyén pedagógus (mint vezető) motivál, értékeket közvetít, példát mutat, lelkesít. A keresztyén pedagógia alapvető tézise, hogy nemcsak *informálni*, hanem *formálni* is akar. A református pedagógus célja, hogy növendékeit evangéliumi szellemben nevelje. Fontos, hogy legyen toleráns más felfogások, világnézetek, felekezetek iránt. Az Ige tanítása szerint nevelje növendékeit Isten és embertársai szeretetére, szolgálatára, a jó megtanulásának készségére. Az egyházi iskolában a tanárok hitvallásukkal, szaktudásukkal, életvitelükkel, egyéniségükkel, tisztességes, példamutató, empatikus magatartásukkal tölthetik be hivatásukat, lehetnek hitelesek.

Szenci Árpád szerint mindehhez a küldetés, az elhivatottság elsődleges jellemzői tartoznak: a pedagógiai szeretet, a hit a kulturális és szociális értékekben – és a gyermekkel szemben érzett felelősségérzet. „A pedagógusi pályaválasztás motivációjaként három általános motivációcsoport jelölhető meg. A tanári pályát választóknak az alábbi tulajdonságok, hajlamok valamelyikével tanácsos rendelkeznie: altruisztikus, emberbaráti tulajdonság; példaképhez egy szeretett tanár nyomán; egyedi motivációk érvényesülése.” (Szenci 2012)

A pedagógus irányító, vezető munkája egyéni, jellegzetes, feladata az optimális tanulási feltételek megteremtése, a tevékenységrendszer és az ismeretszerzés munkaformáinak megszervezése, tudatos felépítése. Bagdy Emőke (1996) szerint a pedagógusnak rendelkeznie kell a „biztonságteremtés” képességével is.

A pedagógus nevelési stílusát természetesen meghatározza a gyermek életkora, a tanulás tartalma. Kisiskolás korban szabályozóbb nevelési stílus szükséges, hiszen lépésről lépésre irányítani kell őket. A kisgyermeket fokozatosan kell hozzászoktatni a rendszeres munkához, meg kell őket tanítani a tanórai figyelemre és fegyelemre, így komplex módon összefonódnak a nevelői és oktatási feladatok.

Mindezeket figyelembe véve elmondható, hogy a református oktatásügy – bármely más felekezethez hasonlóan – tudatosan törekszik arra, hogy eljuttasson mindenkit a számára lehetséges legmagasabb szintre, ugyanakkor kialakítsa azt a világképet, emberképet és értékrendet, amely nélkül egyházi iskola nem létezhet.

Mivel az egyházi intézmények pedagógusai mind a fenntartó, mind az iskola felhasználói részéről más jellegű elvárásokkal találkoznak, (Pusztai 2011; Morvai 2014) célszerűnek tűnik egy újabb kutatás keretében az egyházi intézmények pedagógusai esetében a továbbképzési témairányultsággal is foglalkozni.

A kutatás célja

A pilot-kutatás célja, hogy a kérdőíves felméréssel nyert adatokra támaszkodva, a téma hazai és nemzetközi szakirodalmát áttekintve felmérjük, milyen módon lehet még segíteni a pedagógus–szülő kapcsolattartást, illetve az eredmények és az elméleti ismeretek birtokában javaslatokat dolgozzunk ki egyrészt a kapcsolattartás minőségi és mennyiségi javítására, másrészt a pedagógus–szülő–intézmény hármass pólus értékátadó feladatának támogatására.

Kutatási kérdések és hipotézisek

Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy milyen módon és milyen gyakorisággal, milyen felületen és kinek a kezdeményezésére tartják a pedagógusok a szülőkkel a kapcsolatot? Illetve arra is, hogy megegyeznek-e vagy eltérnek a pedagógusok és szülők nevelési elvei?

Az alábbi hipotéziseket fogalmaztuk meg:

A pedagógusok a hagyományos és újszerű kapcsolattartási formákat egyaránt alkalmazzák; ugyanakkor úgy véljük, hogy az idősebb kollégák az online lehetőségeket kevésbé ismerik és szeretik.

A pedagógus és szülő nevelési elvei között nincs nagy különbség a választott egyházi iskola jellegéből következően.

A kutatási módszer és a minta jellemzése

A kutatást 2020 szeptemberében a 16 egyházi iskolába járó 4. osztályos tanulók szülei és az őket tanító pedagógusaik körében végeztük el. Az adatfelvétel papír alapú kérdőívvel történt – a kérdőívek főként a Tiszántúlról érkeztek.¹

Alább a pedagógusok válaszait vizsgáljuk. A 16 intézményben 25 pedagógus töltötte ki a kérdőíveket, volt ugyanis olyan osztály, akiket csak egy pedagógus tanít.

Ennek a kis elemszámú felmérésnek a tükrében is láthatjuk, hogy a megkérdezett pedagógusok életkora jól tükrözi a társadalmi életkorviszonyokat, hiszen jelentős számban vannak közöttük az idősebb korosztályba tartozó kollégák (11 fő), a középkorosztályt 13 fő képviseli, míg csupán egyetlen fiatal vagy pályakezdő tanítóval sikerült kapcsolatba lépni. Az életkor és a pályán eltöltött évek száma egyenes arányban van egymással.

A megkérdezettek átlagéletkora 48,8 év, a legidősebb 1957-ben, a legfiatalabb 1992-ben született. A tanítói pályán eltöltött éveik átlaga 25 év.

Megkérdeztük a pedagógusokat, hogy tervezik-e munkahelyük elhagyását tíz éven belül.

A munkahely-változtatás szándéka nem jellemző a válaszadó pedagógusok körében. Több magyarázata is lehet ennek – például az, hogy jól érzik magukat a tanítók, de lehet, hogy már régóta az adott iskolában tanítanak. Állhat a háttérben az is, hogy a településen nincs másik általános iskola, így föl sem merül a munkahelyváltás lehetősége. Ugyanakkor azt is feltételezhetjük, hogy van ugyan másik intézmény, de az nem egyházi fenntartású, és egy esetleges váltás nem lenne vonzó a tanító számára, különösen akkor, ha az oktatási intézmény egyházi mivoltához ragaszkodik.

A pedagógusok végzettségét tekintve megállapíthatjuk, hogy a tanulás, az ismeretek bővítése már az évek során bevezetett élethosszig tartó tanulás előtt is jellemző volt a tanítókra.

¹ A következő települések felekezeti iskoláiból érkeztek vissza a kitöltött kérdőívek: Bihar-keresztes, Debrecen (2), Dévaványa, Dombrád, Gyula, Hajdúnánás, Hódmezővásárhely, Kevermes, Kisvárd, Kunmadaras, Mátészalka, Püspökladány, Szentes, Túrkeve, Zsadány.

A legidősebb korcsoportba tartozók közül heten szereztek a tanítói végzettségen kívül még egy főiskolai alapképzési diplomát, 2 fő többet is, és 2 fő nem szerzett egyet se. Az idősebbek esetén megállapítható, hogy az évek számával nőtt annak is a lehetősége, hogy ismereteiket bővítsék.

Az 1966–75 között született pedagógusok közül négyen egy főiskolai oklevelet szereztek. Az 1976–85 közötti korosztályban öten szintén egyet szereztek, egy fő többet is, hárman pedig nem szereztek a tanítói végzettségen kívül egyéb diplomát.

A fiatalabb korosztályból 1 főnek van több végzettsége is, a legidősebb korcsoportban szintén 1 fő rendelkezik további egyetemi diplomával, míg az 1976–85 között születettek körében a korábbiakhoz hasonlóan 1 fő rendelkezik több diplomával.

A megkérdezett pedagógusokból 23 főnek nincs egyetemi végzettsége, és senki nem szerzett PhD fokozatot.

Mivel egy felsőfokú oklevél megszerzése több terhet is róhat a családra – tandíj, útiköltség, családtól, munkától elvett idő –, ez is magyarázhatja azt, hogy viszonylag kevesen szereztek másod- és harmaddiplomát.

Ezért megnéztük azt is, hogy a kevesebb idő alatt, kevesebb anyagi terhet jelentő, különböző szakképesítést adó továbbképzések elvégzése milyen mértékben jelenik meg a pedagógusok körében. Vártuk, hogy a szakirányú képzés más eredményt mutat.

Ami a szakirányú továbbképzést illeti, az 1976–1985-ös születésűek közül 4-4 tanítónak van egy vagy több ilyen végzettsége. Nekik – és még inkább az 1986–95 között született pedagógusoknak – szélesebb körű és magasabb szintű szakmai végzettségük van. Az 1955–65 között született pedagógusok közül heten szereztek egy vagy több ilyen végzettséget.

Ebből látható, hogy az igény megvolt a szakmai továbbfejlődésre, a szakmájukat szeretik, hiszen ezeket az ismereteiket kívánták tovább gyarapítani. Inkább volt lehetőségük szakirányú továbbképzés elvégzésére, minth főiskolai vagy egyetemi tanulmány folytatására.

Az eredményekből kitűnik: a válaszadó pedagógusok 84%-ának nincsen nyelvvizsgálója. A 25 fő közül mindössze négy pedagógusnak van nyelvvizsgálója. A kérdésre adott válaszok tükrözik azt a gyakorlatot, hogy e két korosztály (1955–65; 1966–75) nem tanult, nem tanulhatott az általános iskolában nyugat-európai nyelvet, és a középiskolában is háttérbe szorultak en-

nek lehetőségei. Igaz továbbá, hogy a 2000-es évekig a diploma megszerzése nem volt nyelvvizsgálóhoz kötve, elfogadták az intézményen belül szerzett ún. „belső nyelvvizsgát”.

Már ebből a kis elemszámú pedagógus mintából is láthatjuk azt a mai viszonyokat jellemző állapotot, hogy a pedagóguspálya előregedőben van. Tíz éven belül a jelenleg aktív pedagógusok közül többen mennek nyugdíjba, mint amennyien koruknál fogva a pályán maradnak.

A kapcsolattartás formái a pedagógusok és a szülők között

A szülőkkal való kapcsolattartás kiemelt fóruma a szülői értekezlet, amit évente 2-3 alkalommal, osztályszinten tartanak. Tájékoztató célú, elsősorban tanulmányi, fegyelmi, szervezési, pályaválasztási, továbbtanulási, szabadidős tevékenységekkel, feladatokkal kapcsolatos kérdéseket osztanak és vitatnak meg. Ekkor van lehetőség arra, hogy az adott osztályt (a közösséget) érintő témákat megbeszéljék, mellette konkrét oktatási-nevelési problémákat érintő kérdésekre is sor kerülhet.

Fontos (lenne) azonban, hogy ne csupán az osztály magatartásáról, tanulmányi helyzetéről kapjanak tájékoztatást a szülők, hanem az átfogó, az életkor szerinti nevelési-oktatási kérdésekre és a családokat aktuálisan foglalkoztató problémák megvitatására is lehetőséget teremtsen az értekezlet.

Az iskolai fogadóóra az egyes tanulókkal kapcsolatos valós oktatási, nevelési kérdések személyes megbeszélésének színtere, kétszemélyes pedagógiai konzultáció. Akkor lesz igazán jó és hatékony egy fogadóóra, ha a tanár nemcsak a tanulmányi eredményről, hanem például a gyerek közösségben elfoglalt helyéről, szerepéről is tájékoztatja a szülőket. A fogadóóra ad lehetőséget az esetleges problémák megbeszélésére, a konfliktus kiváltó okának megtalálására, esetleg közös megoldására.

Felmérésünk eredményei azt mutatják, hogy a pedagógus számára még mindig a személyes találkozáson alapuló kapcsolattartás számít a legfontosabbnak, de a közösségi oldalak használatának gyakorisága is megközelíti a hagyományos formákat. Mivel 4. osztályos gyerekekről van szó, őket még a szüleik hozzák-viszik, így reggel és délután egyaránt alkalom nyílhat a pe-

dagógussal való találkozásra. (Az más kérdés, hogy mennyire alkalmas ez a kevés idő a mélyebb, tartalmasabb beszélgetésre. Feltételezhető, hogy a formális kapcsolattartást nem helyettesíti, de a napi gyakoriság egyfajta megnyugtatót adhat a szülőnek: ha valamilyen nagyobb gond lenne a gyerekekkel, a pedagógus azt rögtön jelezné.)

Valószínűsíthető, hogy a közösségi felületekre elsősorban az általános információk kerülnek fel. A pedagógusok is egyre inkább arra kényszerülnek, hogy használják ezeket az új közösségi felületeket. Ugyanis az a szülői generáció, melynek gyermekei jelenleg hozzájuk járnak, a mindennapjaikban a másokkal való kapcsolattartásnak is ezt a módját részesítik előnyben (lásd Facebook). Megfigyelhető azonban az is, hogy a klasszikus közösségi felületi forma, az e-mail háttérbe szorul, ugyanakkor a telefont még mindig kiugróan gyakran használják – legalábbis egy rövid értesítés, vagy gyors válaszkerés erejéig igénybe veszik ezt a lehetőséget.

Az előbbiekhöz szorosan kapcsolódik az online felületek használatának nagymértékű elterjedése, hiszen nemcsak személyi, hanem intézményi szinten is ki kellett szolgálni a szülők igényét. Ők pedig ezeknek a felületeknek a használatára igényt tartanak.

Az iskolai honlap, Facebook-oldal, a digitális napló alkalmas arra, hogy a szülők azonnali tájékoztatást kapjanak gyermekeik tanulmányi eredményéről, valamint az iskolai élet eseményeiről. A válaszadó pedagógusok fontosnak ítélik az online felület alkalmazását, mert mindamellett, hogy gyorsabban tudják tájékoztatni a szülőket, biztos, hogy azok értesülnek is a megosztott információkról.

Feltűnő, hogy nem az előzetesen várt legfiatalabb pedagógus korosztály tartja nagyon fontosnak ezt a formát, hanem épp ellenkezően, a legidősebbek. Ennek oka talán az lehet, hogy ez a korosztály is felismerte az előnyeit, ezért hajlandóak voltak ezeknek az eszközöknek a használatát megtanulni, illetve az eszközöket alkalmazni is.

A pedagógus és a szülő személyes kommunikációs igényének oka lehet a gyermek magatartása, teljesítményének változása, a családban történt események iskolai vetülete, illetve a tanuló egy adott területen való új képességeinek felismerése.

Annak azonban, hogy az idősebb korosztály ilyen mértékben találta ezt lényegesnek, oka lehet az is, hogy a kérdésfeltevés nem volt egészen pontos.

A kérdés így szólt: „*Mennyire lenne fontos a szülőkkel való folyamatos kapcsolattartásra alkalmas online felületek használata?*” – Azaz: a pedagógus lehet, hogy igényelné, de még nem gyakorolja.

A pedagógusnak több indítéka is lehet a szülőkkel való beszélgetés kezdeményezésére. Természetesen dominál a tanulói teljesítmény és magatartás megbeszélése, de sok esetben akkor is jelez a pedagógus a szülőnek, ha valamilyen, az addigi otthoni életet befolyásoló vagy megváltoztató váratlan esemény (válás, haláleset, újszülött érkezése) kihat a gyermek iskolai viselkedésére, tanulására.

Megállapíthatjuk, hogy az első hipotézisünk részben igazolódott, hiszen a személyes kapcsolattartás a gyermekeket érintő magatartási változásokról és tanulmányi eredményeikről elengedhetetlen a mindennapokban.

A rövid ideig tartó beszélgetés, valamint az online felületen megvalósult kommunikáció nem megfelelő a problémák mélyebb ismertetésére, éppen ezért még mindig szükség van a formális kapcsolattartásra, a szülői értekezletekre és fogadóórákra. (Ugyanakkor kiderült az is, hogy az idősebb korosztályba tartozó pedagógusok nemcsak ismerik, de tudják a gyakorlatban is alkalmazni az online felületek által fölkinált lehetőségeket.)

Az iskola és a család nevelési elveinek összehasonlítása

A gyermek megfelelő fejlődéséhez, sikeres iskolai eredményeihez nélkülözhetetlen, hogy az elsődleges és másodlagos szocializációs hatások hasonló irányba vezessenek. A család és iskola nevelési elveinek azonos iránya tudja a tanulót ehhez hozzásegíteni.

Azzal, hogy a szülő egyházi intézménybe íratta be gyermekét, már választott – és elvart egy nevelési elvet. Ez bizonyítja és támasztja alá, hogy a pedagógusok úgy ítélik meg: a szülők többsége együttműködik a gyermekek nevelésében velük, ők pedig elégedettek a szülők gyermekeikre való odafigyelésével, törődésével.

Megállapítható, hogy a nehezebben nevelhető, tanítható és fejleszhető gyermekek szülei is nagy többségükben elfogadják a pedagógus tanácsait, és próbálják azokat követni.

Az előbbieket igazolja, hogy – a pályán töltött évek számától függetlenül – a pedagógusok egybehangzóan úgy ítélik meg: a pedagógusok és a szülők nevelési elvei közötti összhang kiemelkedően jól működik.

A pedagóguspályán eltöltött évek nagyobb tapasztalatszerzésre adnak lehetőséget a tanítóknak a szülőkkel való bánásmód tekintetében is, aminek része, hogy miként fogalmazzák meg a szülőnek a gyermekeket érintő problémákat úgy, hogy megértsék a segítő szándékot mögötte, és igyekezzenek a saját nevelési elveiket minél közelebb hozni az iskolai elvárásokhoz.

A fiatalabb pedagógusokat tekintve azonban meglepő, hogy néhányan azt a választ adták: a nevelési elveik különböznek a szülőkéitől. Ennek lehet oka például az, hogy az iskola a gyermek beíratásakor még önkormányzati fenntartású volt, időközben azonban egyházi fenntartás alá került. S az is befolyásolhatja az eredményt, hogy a tanító mélyebb vallásos meggyőződése miatt választotta az egyházi iskolát munkahelyeként, a szülők azonban nem elsősorban a vallásos meggyőződésük miatt írták be az adott iskolába a gyermeküket.

Összegzés

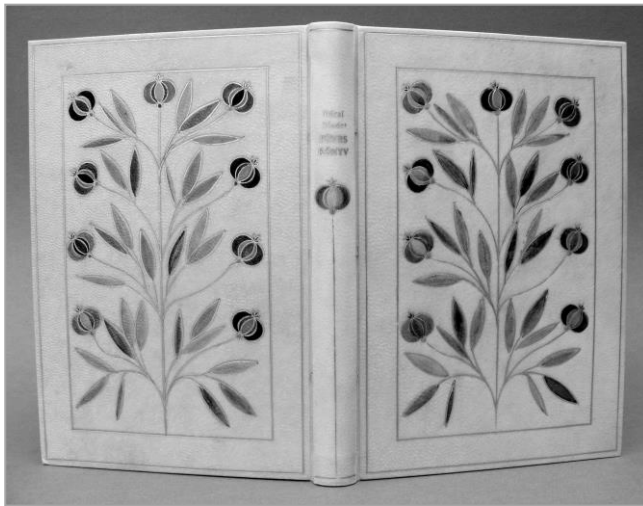
A sikeres, hatékony iskolai munka egyik kulcstényezője az oktatási-nevelési intézmény partnerközpontú működése, amely a családdal való együttműködéssel és a gyermek igényeinek fokozott figyelembevételével valósul meg.

A tanárok és a szülők kapcsolata egyenrangú, egymást kiegészítve felelősen foglalkoznak a gyermekek szellemi és testi fejlődésével. Összefogásuk, közös gondolkodásuk és harmonikus együttműködésük fontos tényezője a nevelésnek. Találkozásaik (melyek részben szervezettek, részben rugalmasan alkalmazkodnak a felek igényeihez) a kölcsönös tájékoztatást, illetve a felmerülő problémák együttes megoldását szolgálják.

A kutatási kérdések alapján megfogalmazott első hipotézis – *„A pedagógusok a hagyományos és újszerű kapcsolattartási formákat egyaránt alkalmazzák; ugyanakkor az idősebb kollégák az online lehetőségeket kevésbé ismerik és szeretik”* – csak részben nyert igazolást. A pedagógusok a hagyományos és az újszerű kapcsolattartási formákat egyaránt alkalmazzák, kortól függetlenül, ám az idősebb kollégák is jól ismerik és alkalmazzák az online lehetőségeket.

A második hipotézisünk – „*A pedagógus és szülő nevelési elvei között nincs nagy különbség a választott egyházi iskola jellegéből következően*” – jellemzően megerősítést kapott. Az iskola épít a szülők közreműködésére, ebben döntő szerepet játszik, hogy nevelési elveik alapvetően megegyeznek. Ahhoz, hogy a szülők és az oktatók közötti együttműködés valóban eredményes legyen, fontos, hogy a kapcsolat kölcsönös tiszteletre és bizalomra épüljön, az érintkezés közöttük elfogadó, nyílt, őszinte és jóindulatú legyen, illetve a tanulóval kapcsolatos nehézségek esetén legyenek nyitottak egymás érveire, és álljanak készen arra, hogy közösen keressék a legjobb megoldást.

További terveink közt szerepel az időközben beérkezett újabb iskolai kérdőívek feldolgozása, s leginkább a szülői kérdőívek értékelésével szeretnénk a család és az intézmény együttműködését vizsgálni. Ezen kívül rátekintünk a nevelési elvek és a hitbéli meggyőződés (vagy a felekezeti elkötelezettség) közötti kapcsolatra úgy az egyházi iskolákban tanító pedagógusok, mint az intézménybe járó gyermekek szülőinek körében.

*Márai Sándor: Fűves könyv –
pergamenkötés kéziaranyozással és festéssel díszítve
(Juhász János egyedi művészi könyvkötése)*

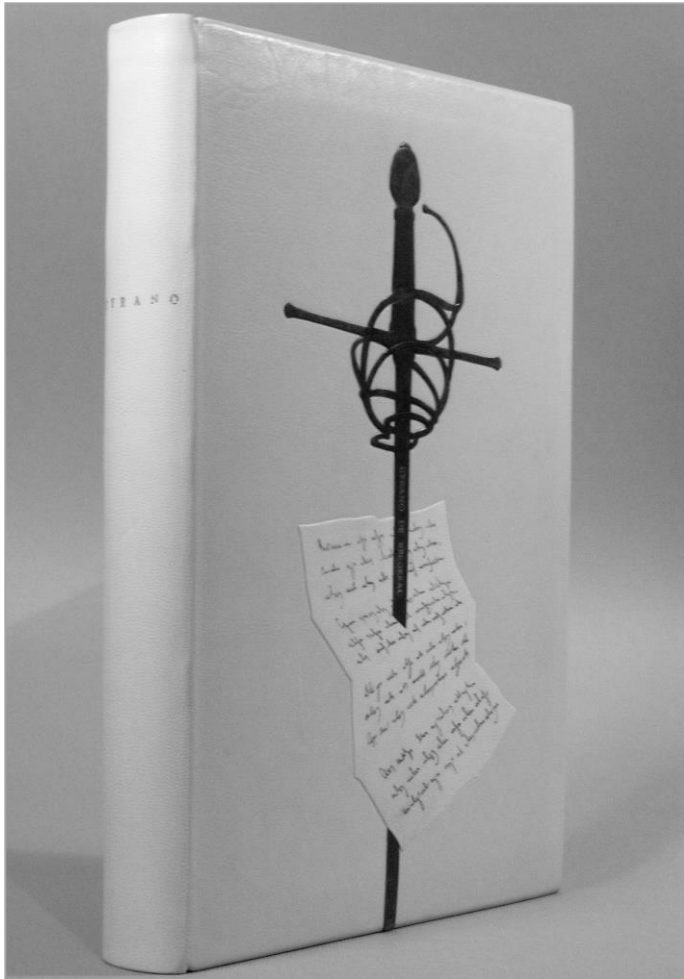
IRODALOM

- A magyar társadalom vallási viszonyai.* 2011. évi népszámlálás 19. Műhelytanulmányok KSH.
- BÁBOSIK István (2004): *Nevelélmélet.* Osiris Kiadó, Bp.
- BACSKAI Katinka, szerk. (2017): *A felekezeti oktatás új negyedszázada. Oktatáskutatás a 21. században* 3. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- BÁTHORY Zoltán – FALUS Iván, szerk. (1997): *Pedagógiai lexikon I-III.*, Keraban kiadó, Bp.
- BLAAUWENDRAAT, Evert (2010): Református nevelés – áldás a gyermeknek és a társadalomnak. *Magyar Református Nevelés*, 2010/4., 26–33.
- BUGÁN Antal (1997): *Pedagógia, pszichológia és társadalom.* In: BAGDY Emőke (szerk.): *A pedagógus hivatásszemélyisége.* KLTE, Debrecen.
- FALUS Iván (2011): *A pedagógus pályára bocsátás feltételeire, a sztenderdekre vonatkozó nemzetközi tapasztalatok elemzése.* In: FALUS Iván (szerk.): *Tanári pályalkalmasság – kompetenciák – sztenderdek.* Nemzetközi áttekintés. Eger.
- FALUS Iván (2004): A pedagógussá válás folyamata. *Educatio*, 2004/3., 367.
- FARKAS István – SÁVAI János – SEBŐ József – TROSITS András (2002): *Gyakorlati keresztény pedagógia.* Veszprém.
- FEDOR Tibor (2015): *Az állam és az egyház kapcsolatának alakulása a rendszerváltástól napjainkig.* In: PRIBULA László (szerk.): *A jogalkalmazás vitatott területei: vallásszabadság és egyházjog.* Printart-Press Kft., Debrecen, 34–60.
- FÖLDES Petra (2005): Változások a család és az iskola viszonyában. *Új Pedagógiai Szemle* 55. évf. 2005/4., 39–44.
- FÜLE Sándor (1984): *A szülők és az iskola.* Tankönyvkiadó, Bp.
- IMRE Anna (2002): Szülők és iskola. *Educatio*, 2002/3., 498–503.
- KISS Áron (1881): *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései.*
- KOTSCHY Beáta (2000): A keresztény pedagógus és iskola. *Vigilia*, 2005/5., 345–353.
- KOZMA Tamás (2005): Egyházi iskolák – Interkulturális nevelés. *Educatio*, 2005/3., 465–474.
- LANNERT Judit – Szekszárdi Júlia (2015): Miért nem érti egymást szülő és pedagógus? *Iskolakultúra*, 25. évf. 2015/1., 15–34.
- LAPPINTS Árpád, szerk. (2002): *Érték és nevelés.* Szöveggyűjtemény. Comenius Bt. Pécs.
- LISKÓ Ilona (1992): *Rendszerváltás az iskolákban.* Oktatáskutató Intézet, Bp.
- MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla (2005): *Neveléstörténet.* Osiris Kiadó, Bp.
- MIHÁLY Ildikó (2000): A szülők és az iskola. *Új Pedagógiai Szemle*, 2000/9., 84–88.
- PAPP Csabáné (2008): A keresztény pedagógus sajátosságai. In: POMPOR Zoltán (szerk.): *Református Pedagógus Identitás I.: válogatás a Magyar Református Nevelés 2000–2008 között megjelent számaiból* (Református pedagógiai és katechetikai füzetek, 10). RPI, Bp.
- PODRÁCSKY Judit, szerk. (2012): *Szövetségben. Tanulmányok a család és az intézményes nevelés kapcsolatáról.* ELTE, Eötvös Kiadó, Bp.

- PODRÁ CZKY Judit – HEGEDŰS Judit (2012): *Család és intézményes nevelés*. In: PODRÁ CZKY Judit (szerk.): *Szövetségben. Tanulmányok a család és az intézményes nevelés kapcsolatáról*. ELTE, Eötvös Kiadó, Bp., 71–85.
- PUSZTAI Gabriella (2008): A református iskolák tanárai – Gyorsjelentés egy 2007-ben végzett vizsgálatról. In: *Református Oktatási Stratégia. A Magyarországi Református Egyház középtávú nevelési-oktatási terve* (Református pedagógiai és katechetikai füzetek, 11). RPI, Bp.
- PUSZTAI Gabriella (2003): Egyházi fenntartású iskolák felekezeti iskolák rejtett társadalmi funkciói. *Magyar Református Nevelés*, 2003/6., 13.
- PUSZTAI Gabriella (2004): *Iskola és közösség az ezredfordulón*. Gondolat, Bp.
- PUSZTAI Gabriella (2005): Társadalmi háttér és iskolai pályafutás. *Educatio*, 2005/3., 534–552.
- PUSZTAI Gabriella (2011): Vallásosság és pedagógiai ideológiák. *Educatio*, 2011/1., 48–61.
- RÉDLY Elemér (2006): *Pedagógia keresztény szemmel* (főiskolai jegyzet). Győri Hittudományi Főiskola, Győr.
- SOLYMO SI Katalin (2004): *Fejlődés és szocializáció*. In: N. KOLLÁR Katalin – SZABÓ Éva (szerk.): *Pszichológia pedagógusoknak*. Osiris Kiadó, Bp.
- SENCZI Árpád (2012): *Az intézményes professzionális nevelés elsődleges funkciója*. In: SEPSI Enikő (szerk.): *Tudomány és etika*. Studia Caroliensia, KRE – L'Harmattan, Bp.
- TOMKA Miklós (2005): A felekezeti oktatásügy társadalmi megítélése. *Educatio*, 2005/3., 492–501.

Online források:

- <http://www.magyarokozlony.hu/pdf/13006>. MAGYAR KÖZLÖNY, 2012. évi 66. szám -51/2012. (XII. 21.) EMMI rendelet – a kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről
- 22/2016. (VIII. 25.) EMMI rendelet – a kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről szóló 51/2012. (XII. 21.) EMMI rendelet módosításáról
- 23/2016. (VIII. 30.) EMMI rendelet – a kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről szóló 51/2012. (XII. 21.) EMMI rendelet módosításáról
- <http://www.reformatussp.sulinet.hu/srkg/nagyrefi/dok/etikai%20kodex.pdf>
- Etikai kódex a Magyarországi Református Egyház közoktatási intézményeiben dolgozópedagógusok számára*. Országos Református Tanáregyesület, 1998.

*Juhász János művészi könyvkötése
Edmond Rostand Cyrano de Bergerac (1898-as faksimile) kiadásához*

EGED ALICE

Az újrakezdés

A Lipcsei Egyetem

második világháborút követő megnyitására tett kísérletek:

1945. május – 1946. február

Walter Benjamin szerint történelmet írni annyit jelent, hogy arcot adunk az évszámoknak. (Benjamin 1983 I., 595) Az 1945-ös esztendőhöz az európai történelemben egymástól merőben eltérő emlékezeti hagyományok kapcsolódnak. Richard von Weizsäcker 1985. május 8-án, a második világháború befejeződésének 40. évfordulóján tartott ünnepi megemlékezésen elmondott beszédének nyitó mondataiban ekként fogalmazott 1945-ről: „[g]yőzelem vagy vereség, felszabadulás a jognélküliség és az idegen uralom alól vagy átmenet egy új függőségbe, felosztás, új szövetségek, az erőviszonyok jelentős eltolódása – 1945. május 8-a meghatározó történelmi jelentőségű dátum Európában.”¹ Az államfői tisztséget 1984 és 1994 között betöltő politikusnak a német törvényhozás alsóházában, a Bundestagban elmondott történelmi jelentőségű beszéde, amelyben a múlttal való szembenézés vállalásának fontosságát hangsúlyozta, máig meghatározza a német történelmi emlékezetet.

A nemzeti múlttal való szembenézés terhét csak a Német Szövetségi Köztársaság vállalta. A Német Demokratikus Köztársaság elutasította ugyan a nemzetiszocializmust, de önmagát és ideológiáját a náciizmus által üldözött német kommunisták és a győztes hatalom, a Szovjetunió által kellő mértékben legitimálva érezte. A szovjet ellenőrzés alatt álló NDK nem érzett felelősséget az 1933 és 1945 között történtekért, így a háború kirobbantásáért és a zsidók meggyilkolásáért sem. A közeli múlttal való viszony „probléma-mentes” keletnémet szemlélete csak 1990 után kezdett megváltozni, ugyanis

¹https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Richard-von-Weizsaecker/Reden/1985/05/19850508_Rede.html (2021. 04. 13.)

– miként arra Weizsäcker a két német állam egyesülése után rámutatott – Németország csak akkor válik *egy* országgá, ha a múlt értelmezése is *egy* lesz. (Weizsäcker 1997, 405) Weizsäcker kiemelkedő államfői tevékenységének további bizonyítéka az a felismerése volt, hogy „Európa megosztottságának meghaladása az egyetlen lehetőség Németország megosztottságának meghaladására”.²

Lipce mint kulturális központ – a középkori gyökerektől a 20. századig

Az universitas fogalma a római jogban gyökerezik. Olyan egyesületet jelentett, amelynek voltak tagjai, és amelynek volt a tagok vagyonától elkülönült saját vagyona. Az egyesület egy közösen megfogalmazott cél érdekében működött. Amikor később létrejöttek az első egyetemek, még nem volt egyértelmű, miként is kellene azokat nevezni. A 13. század során a nyugati világban az egyházi intézményrendszer és a világi hatalmi centrum mellett az egyetemek megalapításával új hatalmi tényező jött létre. (Stichweh 1991, 15) Az egyetemek kezdettől fogva a magasabb műveltség megszerzésének színterei voltak, de emellett az erkölcsi nevelést, illetve az uralkodók és birodalmaik gazdasági és politikai célkitűzéseinek valóra váltásában szerepet játszó szakemberek képzését is szolgálták.

Az itáliai és nyugat-európai egyetemalapítási mozgalmak lezárultával a 14. század közepétől a Német-Római Császárság területén is létrejöttek az első egyetemek. IV. Károly császár édesapja kezdeményezésére és VI. Kelemen pápa támogatásával 1348-ban alapította meg a prágai egyetemet, amely hamarosan a térség legfontosabb oktatási intézményévé vált. Néhány évtized múlva már hercegek, örgrófok és más főnemesek, valamint városok is feltűntek az egyetemalapítók között.

² Joachim Gauck – 2012 és 2017 között az NSZK elnöke – méltatta így 2015-ben az egykori államfő halálakor Weizsäcker özvegyének írt részvétnyilvánító levelében. <https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Berichte/DE/Joachim-Gauck/2015/01/150131-Kondolenz-Buehne.html> (2021. 04. 13.)

I. Ruprecht őrgróf 1386-ban Heidelbergben alapított egyetemet. 1389-ben Kölnben (a domonkos rendi szerzeteseket támogatva a városi vezetők segítségével indult el); három évvel később Erfurtban szintén a városi hatóságok támogatásával alakult meg az egyetem; 1402-től Würzburg, 1419-től Rostock is büszkélkedhetett egyetemmel. Később Greifswald (1456), Freiburg és Trier (1457), Ingolstadt (1472), Tübingen (1502), valamint Frankfurt (1506) is csatlakozott az egyetemi városok sorához.

A több tekintetben is különleges prágai egyetemen a párizsi mintára létrejött cseh, lengyel, bajor és szász egyetemi nációk között egyre inkább kiéleződött az ellentét a beosztásuk és a közöttük jelentkező rivalizálás miatt. A német nyelvűek fokozatos térnyerése következtében a csehek kiszorultak a vezetésből, így az intézmény ügyeibe lényegesen kisebb beleszólásuk lett. IV. Vencel király úgy próbálta a cseheket megerősíteni, hogy az 1409. január 18-án kiadott Kutná Hora-i dekrétumában elrendelte: az egyetem rektorának megválasztásakor a csehek három, az idegenek pedig egy szavazatra jogosultak. (Mikonya 2014, I., 156) A német ajkú tanárok és hallgatók erre elhagyták Prágát, többen közülük Lipcsébe mentek, és ott egy új egyetemet hoztak létre.

Lipcse neve először Merseburgi Thietmar püspök 1015-ben írt krónikájában bukkant fel, másfél évszázaddal később, 1165-ben Ottó meissenai őrgróf városi rangra emelte. A fontos középkori kereskedelmi útvonalak mentén fekvő „Buchstadt” (Keiderling 2012)³ régóta meghatározó szerepet játszik a német politikai, gazdasági, kulturális és szellemi életben. Vásárai 1497-ben birodalmi vásári rangra emelkedtek, s évente három vásárt tarthatott. Főképpen ennek volt köszönhető, hogy Lipcse a 16. század elejére a legfontosabb német kereskedelmi központtá nőtte ki magát. A Drezdával való szűnni nem akaró vetélkedés mindkét városnak előnyére vált: Szászország politikai és igazgatási központja Drezda maradt, a gazdasági és kulturális élet irányítója pedig Lipcse lett, amely így mintegy társfővárossá emelkedett. – Nem

³ Keiderlinga könyvének címében nevezi így Lipcsét, és írásában arra a megállapításra jut, hogy nem csupán a kiadók és könyvesboltok száma, a nyomdaipar kapacitása és a könyvvásárok gyakorisága volt a meghatározó a rangos cím elérésében, hanem mindenekelőtt a város földrajzi elhelyezkedése.

tekinthető véletlennek, hogy 1839-ben Lipcse és Drezda között nyílt meg az első német vasútvonal.

Az 1813-ban Lipcse mellett megvívott – a népek csatájaként is emlegetett százezer áldozatot követelő – ütközetben a francia uralom ellen fellázadt nemzetek végzetes csapást mértek Bonaparte Napóleonra. A német államok összefogásának is köszönhető győzelem döntő befolyást gyakorolt a német fejlődésre. Az 1871-ben létrejött német egység Berlin felértékelődéséhez vezetett, miközben a gazdagabb Lipcse egy időre háttérbe szorult. Azonban már 1879-ben az újjászervezett Birodalmi Bíróság székhelye lett, 2002 óta pedig a Német Szövetségi Köztársaság öt szövetségi legfelsőbb bíróságának egyike, a Szövetségi Közigazgatási Bíróság székhelye.

A szász városban született Richard Wagner; legtermékenyebb alkotó éveiben itt élt Johann Sebastian Bach és Felix Mendelssohn-Bartholdy; Robert Schumann itt komponálta dalait és alapította meg 1843-ben a *Neue Zeitschrift für Musik* című folyóiratot; Lipcse Friedrich Schiller számára is a nyugodt alkotás örömét jelentette. És ki ne hallott volna az Auerbach Pincéről, amit 1525-ben, a bor áldásos gyógyító erejét hangoztatva, Heinrich Stromer egyetemi orvosprofesszor nyitott meg, és alapítása óta számos híres vendég törzshelye lett. Stromer vendégül látta itt Luther Mártont (Luther 2013, 154); Johann Wolfgang Goethe pedig – a gyakori betérései alkalmával – ezeken a falakon látta meg Doktor Faustus alakját.

Lipcseben adták ki *Einkommende Zeitung* címmel 1650-ben az első európai napilapot, 1828-tól pedig már nyilvános könyvtár várta az olvasni vágyó városlakókat. Itt hozták létre 1912-ben az első német nemzeti könyvtárat, amelynek feladata lett minden, német nyelven és Németországban idegen nyelven megjelenő könyv gyűjtése. Az összegyűjtött állomány a második világháború során a várost ért bombatámadások következtében helyrehozhatatlan károkat szenvedett. A szocializmus szürke évtizedei után a város az újjászervezett Német Nemzeti Könyvtár egyik székhelye lett, és a történelmi arculatát megőrző, de a modern építészet elemeit harmonikusan integráló megújult könyvtári épületeivel módszertani, kutatási és fejlesztési központtá is vált.

Lipcse fontos szerepet játszott a keletnémet kommunista rendszer lebontásában is. A rendszerváltást megelőző években a Szent Miklós-templomban tartott istentiszteletek a rezsim helyi ellenzékének a találkozóhelyévé váltak,

és a templom előtt hétről hétre összegyűlve egyre többen tiltakoztak 1989-ben a szocialista rendszer és Németország megosztottsága ellen. Az országossá váló tiltakozási hullám végül elvezetett a berlini fal lebontásához és az ország újraegyesüléséhez. A Pleisse, a Weiße Elster és a Parthe folyók találkozásánál fekvő város megőrizte városi központjait és lakói nagy öröme az elmúlt két évtizedben visszakapta régi fényét.

Lipcse egyik ékköve: az egyetem

Miután a Kutná Hora-i királyi dekrétum felrúgta a korábbi status quót, és a cseheket a prágai egyetem privilegizált nemzetévé tette, az elvándorlást választó magiszterek és diákok egy része Lipcsében talált új otthonra. A városi tanács már 1409 nyarán házakat vásárolt a Prágából érkező tanárok számára, (Bünz 2009, 56) majd ugyanezen év december 2-án, miután megérkezett a pápa jóváhagyása, Frigyes és Vilmos meißeni örgrófok mint alapítók jelenlétében ünnepélyesen megnyílt az egyetem, ami megalapozta Lipcse regionális kulturális szerepét.

A városi tanácsosok és a gazdag polgárok támogatása nélkül nem indulhatt volna el az oktatás, a város a későbbi századokban is az egyetem egyik legnagyobb patrónusa maradt. Az egyetemen megalapítása óta megszakítás nélkül folyik oktatás és a kutatás.

A képzés díja a többi egyetemmel összehasonlítva alacsony volt, de népszerűségét elsősorban nem ennek köszönhette. Az egyetemi eskü általában gyakorsághoz volt kötve, amely a kánonjog szerint a betöltött 14. életévet jelentette, Lipcsében azonban a beiratkozni szándékozó diák már 13 évesen esküképesnek számított. (Mikonya 2014, I., 186) A szecessziós alapítás körülményeire vezethető vissza, hogy más német egyetemekkel összevetve a lipcsei rendelkezett a legszelesebb autonómiával, ugyanakkor különösen konzervatív szelleműnek bizonyult, és egészen 1830-ig a skolasztika egyik fellegrárának számított.⁴

⁴ Wilhelm Wundt egykori rektor jellemezte így ünnepi beszédében az egyetemet 1909-ben, amikor alapításának 500 éves jubileumiát ünnepelték. (Wundt 1910, 160)

Lipcse kezdettől fogva kedvelt volt a külföldi diákok körében is, különösképpen vonzotta az orosz értelmiség fiait. (Mikonya 2014, I., 396) Számos külföldi diák megfordult itt annak reményében, hogy új ismeretekre tehetnek szert, és új barátságokat köthetnek. Az első magyar diák 1414-ben iratkozott be. (Tar 2002, 44) 1550-ben a beiratkozott lipcsei diákok harmada külföldről érkezett. (Mikonya 2014, I., 307)

Az egyetemjárás megteremtette annak a lehetőségét, hogy a peregrinus saját kulturális preferenciáját megőrizve bekapcsolódjon az európai művelődés fontos áramlataiba. Lipcse városa és maga az egyetem is sokat gazdagodott a peregrinus diákok jövetelével, hiszen a német műveltségtől eltérő, hasonlóan értékes kultúrát hoztak magukkal, s persze a diákok elszállásolása és a tanulmányaikhoz kapcsolódó egyéb költségek a helyieket gyarapították.

Az idők folyamán számos híres tudós kapott itt egyetemi katedrát, közülük többek tudományos tevékenységét Nobel-díjjal ismerték el. Theodor Mommsen, Wilhelm Ostwald, Walther Hermann Nernst, Gustav Ludwig Hertz, Friedrich Hund és Werner Heisenberg professzorok kutatási területük legelismertebb képviselői voltak, és nem csupán tudományos karrierjükre fókuszáltak, hanem nagy súlyt fektettek a hallgatósággal való közös kutatásra is. A kutatás szabadságába vetett hitük, valamint a szemináriumokon a diákjaikkal való foglalkozás felelőssége jelentős mértékben járult hozzá a német egyetemek magas színvonalához.

Az egyetem egykori diákjainak névsorát böngészve olyan nevek akadhatnak, mint például Gottfried Wilhelm Leibniz, Gotthold Ephraim Lessing, Johann Wolfgang Goethe, Leopold von Ranke, Robert Schumann, Novalis, Richard Wagner, Friedrich Nietzsche, Friedrich Carl von Savigny, Ferdinand de Saussure, Erich Kästner, Edmund Husserl, Felix Bloch és Teller Ede. Sokan közülük meleg hangon emlékeztek meg diák éveikről és arról, mennyire ösztönző módon hatott rájuk a lipcsei szellemi közeg.⁵

⁵ Goethe a *Költészet és valóság* című önéletrajzi írásában úgy vélekedett, hogy „[e]gy várost nem érhet nagyobb szerencse, mint hogyha több egyforma helyes gondolkozású, hasonló ízlésű, már kiművelt ember lakik benne egyidejűleg. Lipcsének megvolt ez az előnye, és annál is inkább élvezhette, mert akkoriban még nem kerültek szembe egymással a különböző ízlésirányzatok.” (Goethe 1982, 281) Teller Ede 1928 és 1930 között tanult Lipcsében, „szellemi otthonában” Heisenberg tanítványaként. Teller „őszintén boldog volt, amikor

Az egyetemek számára saját történetük kutatása és megírása mindig is fontos feladat volt. A rektorok a jubileumi ünnepeken történelmi beszédekkel mondtak, amelyekben az intézményük dicsőséges múltját idézték fel. (Dhondt 2017, 151) A 16. század utolsó harmadától kezdve a protestánsok által leginkább látogatott német egyetemeken szokássá vált az alapításukhoz kapcsolódó jeles évfordulók megünneplése.⁶ A jubileumi ünnepek alkalmával díszes köteteket és ezüst vagy arany emlékérmét is kibocsátottak, de nem volt ritka az uralkodó család vagy más egyetemek rektorainak a meghívása sem. Az idők folyamán az ünnepi rendezvények egyre hosszabbak lettek – akár több napig vagy hétig is eltartottak. A kapcsolódó programok mindegyike (kiállítások, hangversenyek, színházi előadások és szoboravatások) a történelmi emlékezet fenntartására és az egyetem presztízsének erősítésére irányultak.

A lipcsei egyetem is reprezentatív ünnepek keretében emlékezett meg a jeles évfordulóról. Amikor 1909-ben alapításának 500 éves évfordulóját ünnepelték, jelen voltak a német uralkodóházak tagjai – II. Vilmos császárt egyik fia, Ágost Vilmos herceg képviselte –, élükön a szász királlyal; a világ nagy egyetemeinek rektorai, több ország tudományos akadémiájának képviselői és számos világhírű tudós, mintegy 800 külföldi vendég.

Az előkészületek már 1906-ban elindultak, amikor felállították a szervező bizottságot, melyhez tíz albizottság csatlakozott, s ezekhez jöttek még a hallgatók által létrehozott munkacsoportok. Az állam jelentős pénzügyi támogatásával július utolsó hetében megrendezett és óriási sajtónyilvánosságban részesülő ünnepeksorozat minden elemét áthatotta a nemzeti büszkeség, az együvé tartozás érzésének fontossága és a közös emlékezet gazdag örökségének hangsúlyozása. Az egyes karok elkészítették a tudományos munkásságuk legfontosabb adatait tartalmazó ünnepi kiadványaikat, és eljuttatták azokat a világ számtalan felsőfokú oktatási intézményébe, ám az egyetem

tudatosult benne, hogy végre elérkezett arra helyre, amelyről mindig is álmodott”. (Hargittai 2011, 86) Lipsét Hans Bethe nevezte Teller szellemi otthonának.

⁶ Tübingenben 1578-ban megünnepték az egyetem megalapításának 100. évfordulóját, Heidelbergben 1587-ben a 200. évfordulót, 1602-ben Wittenbergben a 100. évfordulót, ahol meg is fogalmazódott, hogy a reformáció tulajdonképpen az egyetem mintegy második alapításának tekinthető. (Flügel 2011, 30)

történetét feldolgozó, több kötetre tervezett munkát sajnos nem sikerült befejezni, annak ellenére, hogy az előkészületek már 1902-ben elindultak.

A meghívott vendégek számos értékes ajándékkal lepték meg a házigazdákat. Közülük leginkább a prágai rektor által átnyújtott, a prágai egyetem első pecsétjét tartalmazó bordó bársonypárnán álló arany ereklyetartó érdemel említést, hiszen ez az „anya üdvözlete volt a lányának”.⁷ Ünnepi fogadás keretében került sor a tiszteletbeli díszdoktoravatásra, aminek volt magyar vonatkozása is, mert Plósz Sándor jogtudóst, a magyar polgári per-jog tudományos művelésének egyik legelső képviselőjét is, munkásságának méltatása kíséretében, díszdoktorrá fogadták.⁸ Az 500 éves jubileum költségeit egyetlen korábbi ünnepségsorozat költségeivel sem lehet összehasonlítani, mert az túltett minden mértéken. (Paletschek 2010, 91)

A 600. évfordulóra készülve az egyetem szenátusa már jóval korábban megalapította a Senatskommission zur Erforschung der Leipziger Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte kutatóközpontot, és megbízást adott az egyetem történetének feldolgozására egy neves kutatókból álló testületnek. Az öt vastag kötetbe szerkesztett monumentális munka el is készült a jubileumi évre, mintegy ötezer-kétszáz oldalon mutatja be a lipcsei egyetem történetét.⁹

Hogy az idők folyamán mennyire megváltozott az egyetemtörténet-írás célja, azt jól mutatja Jonas Flöter, a testület koordinátorának az egyetem történetét feldolgozó monográfia megszületésének dilemmáit tárgyaló tanulmánya. (Flöter 2014) Bár ekkor is az egyetem ünneplése állt a középpontban, és az évfordulót felhasználták a jubileumi köntösben megbújó üzenetek közvetítésére, mégis túlléptek a dicső történet egyszerű, bár kétségkívül igényes dokumentálásának hagyományán. Az intézmény múltjának bemutatásakor

⁷ <https://archive.org/details/diefeierdesfnf00leipuoft/page/63/mode/1up?q=wundt> (2021. 04. 25.)

⁸ <https://archive.org/details/diefeierdesfnf00leipuoft/page/189/mode/1up?q=wundt> (2021. 04. 25.)

⁹ A monográfia az eddigi legnagyobb szabású jubileumi intézménytörténeti vállalkozásnak tekinthető: Enno BÜNZ, Manfred RUDENSDORF, Detlef DÖRING (szerk.): *Geschichte der Universität Leipzig 1409–2009*. 1–5. kötet, Universitätsverlag, Lipcse, 2009.

Összeállítottak még egy professzori katalógust is: <https://research.uni-leipzig.de/catalogus-professorum-lipsiensium/epochen.html> (2021. 04. 25.)

nem hagyták figyelmen kívül, hogy az egyetem „élő” intézmény, amelynek tükröznie kell saját jövőbeni társadalmi és tudományos szerepét. 2009-ben aztán egy teljes esztendőn keresztül tartó ünnepségsorozattal emlékeztek meg a jeles évfordulóról.

Újraindulás a romokon

Az amerikai haderő 1945. április 18-án megszállta Lipcsét, azonban a város július elejétől már szovjet ellenőrzés alatt állt, így szerevezve érvényt a jaltai konferencián született megállapodásnak, mely Szászországot a szovjet érdekszférába sorolta. A világháború során a nyugati szövetségesek a legtöbb német város történelmi központját lerombolták. Lipcsét 1943 decemberétől számos súlyos bombatámadás érte, amelyek következtében városrészek váltak a földdel egyenlővé.

A támadások az egyetemet sem kímélték, hiszen már az első bombázás alkalmával a 92 egyetemi épület több mint a fele teljesen vagy részben megsemmisült, a kapituláció napján pedig már csak 14 volt használható állapotban. (Welsh 1985, 340) A kár hatalmas volt: a természettudományi és orvostudományi kutatóintézetek fenntartásában működő laboratóriumok mellett az ásvány- és zoológiai gyűjtemények, éremgyűjtemények, anatómiai ritkaságok mindegyike odaveszett, a bölcsészettudományi karok könyvtári állománya – három intézeti gyűjtemény kivételével – szintén teljesen elpusztult, az egyetemi oktatás és kutatás teljesen ellehetetlenült. (Briel 2013, 148)

Az amerikai megszállók a német társadalom egészének szánt, az átnevelést és a nácitlanítást célul kitűző tervet az egyetemekre is alkalmazták. 1945. május 1-jén engedélyezték, hogy az egyetem a lemondott rektor helyére újat válasszon. Wolfgang Otto Wilmanns 1943-tól vezette az egyetemet, a háború utolsó napjaiban azonban egészségügyi okokra hivatkozva visszaadta megbízatását.

Az 1933 óta párttagsággal rendelkező mezőgazdasági tudományok professzora 1934-ben kapott meghívást az egyetemre. A lipcsei egyetem mezőgazdasági intézete a weimari köztársaság utolsó éveitől kiváló kapcsolatokat ápolt az NSDAP-vel, és Wilmanns a nemzetiszocialista agrárpolitika egyik meghatározó képviselője lett. Wilmanns vezetői, oktatói és kutatói tevé-

kenysége során mindazonáltal igyekezett a politikai elvárásoktól függetleníteni magát, és a tudományos minőség kérdése maradt számára a meghatározó értékmérő. Kollégái például – a birodalmi oktatási minisztérium Wilmanns személyét érintő előzetes vétója ellenére – neki szavaztak bizalmat 1943-ban a rektorválasztáson. (Rebenich 2001, 481) Mindez jól jellemezte az egyetemi viszonyokat, amire többen úgy emlékeztek vissza, hogy Lipcse a nemzetiszocialista diktatúra éveiben viszonylag békés hely volt, ahol az ember, a közvetlen politikától elvonulva, tudományos menedékre lelhetett, (Augustin 2014, 145) s ahol nem várták el a politikai hajbókolást. (Gadamer 1977, 111, 113 és 125)

Az állami hivatalnokok átvilágításáról szóló törvény azonban a lipcsei egyetemen is éreztette hatását. Az 1933. április 7-én hatályba lépett rendelkezés alapján 21 zsidó származású oktatót nyugdíjba helyeztek. Az egyetemi tanárok nagy többsége azonban megtartotta katedráját, és közülük nagyon sokan 1933 novemberében nyilvános fogadalmat tettek, hogy támogatni fogják a nemzetiszocialista államot.¹⁰ Az ünnepi keretek között megtartott aláírási ceremónia házigazdája Lipcse volt.

Az egyetem háború utáni elindításával és a rektor megválasztásával kapcsolatos feladatok koordinálása nagyrészt Hans-Georg Gadamer filozófiaprofesszorra hárult. Az amerikaiak az új rektor személyével szemben megfogalmazták azt az elvárásukat, hogy a megválasztandó professzor politikailag nem lehet kompromittált személy, és számukra már a párttagsági igazolvány is kizáró körülmény volt. Egyébiránt a megszállók meglehetősen passzív magatartást mutattak az egyetem ügyei iránt. (Gadamer 1977, 123)

A szóba jöhető jelöltek között volt Theodor Litt, a klasszika-filológia, a filozófia és a pedagógia professzora is. Litt 1920 óta tanított Lipcsében, és nemcsak oktatói és kutatói munkássága, hanem tudományszervezői tevékenysége is példaértékű volt. Az 1931–32. tanévben az egyetem rektoraként a tanévnyitó ünnepi beszédében az egyetem és a politika kapcsolatáról is szólt. Azt fejtegette, milyen káros következményei lehetnek annak, ha az egyetem

¹⁰ A nyilatkozat címe: *Bekanntnis der Professoren an den deutschen Universitäten und Hochschulen zu Adolf Hitler und dem nationalsozialistischen Staat*, és teljes szövege elérhető: <https://archive.org/details/bekanntnisderpro00natiooft/page/2/mode/2up?view=theater> (2021. 04. 25.)

aktuálpolitikai igények kiszolgálójává válik. (Litt 1931) Rektorsága idején nemzetiszocialista érzelmű hallgatók randalírozása miatt másfél napra bezáratta az egyetemet.

A náci hatalomra kerülése után az előadásait a hallgatók egy csoportja rendszeresen megzavarta, de így sem volt hajlandó oktatói és kutatói tevékenységét a nemzetiszocialista teóriák propagálásának szolgálatába állítani. 1937-ben kényszernyugdíjazták, és csak a háború után térhetett vissza az egyetemre. Litt nem vállalta Gadamer felkérését, (Gadamer 1977, 122) majd 1947-ben elhagyta Lipscht, mert a 20. század másik totalitárius rendszerét is elutasította.

1945. május 16-án a professzorok testülete megválasztotta az új rektort. Bernhard Schweitzer nemzetközi híró ókortörténész és régészprofesszor politikai előélete kifogástalan volt, így az amerikaiak elfogadták személyét. Schweitzer soha nem mutatott érdeklődést a politika iránt, nem volt párttag, és környezetében mindenki tudta róla, hogy mélyen megvetette a nemzetiszocialista rendszert.

A megválasztott rektor 1892-ben született az Észak-Rajna-Vesztfáliában fekvő Wesel városkában. Heidelbergben és Berlinben tanult régészetet, klasszika-filológiát, történelmet, művészettörténetet és filozófiát. Héraklész és a görög mitológia kapcsolatáról írt habilitációs dolgozatát 1921-ben nyújtotta be Heidelbergben, majd megvédése után a régészeti tanszék oktatója lett. Közben hosszabb tanulmányutakat tett Olaszországban és Görögországban, és tudományterületének egyik legelismertebb képviselőjévé vált. 1925-ben egyetemi tanári katedrát kapott a königsbergi egyetemen, 1932-től pedig már Lipschtben vezette a régészeti tanszéket.

Schweitzer professzor nehéz feladatra vállalkozott. Első tennivalói a fizikai károk, de mindenekelőtt az oktatói kar veszteségeinek felmérése volt. Az amerikaiak tudtára adták, hogy az egyetem újraindításának előfeltétele a náci diktatúra éveiben kompromittálódott személyek eltávolítása. Schweitzer ezzel egyetértett, ugyanakkor annak a meggyőződésnek adott hangot, hogy a politikailag vállalhatatlan oktatók körének meghatározásakor ne sematikus és formális szempontok döntsenek.

Céljai között szerepelt az is, hogy a nemzetiszocialista uralom alatt politikai meggyőződésük vagy származásuk miatt eltávolított munkatársak visszatérjenek az egyetemre. Határozottan állította, hogy a náci diktatúra tizenkét

évig tartó pusztítása ellenére az egyetem szellemisége és struktúrája ép maradt, és az egyetemi közösség a nemzetiszocialista állam agresszív beavatkozó magatartása ellenére nem veszítette el tisztességét és becsületét. (Welsh 1985, 341) Erre az erkölcsi tőkére támaszkodva ítélte úgy, hogy az egyetem új vezetése a megszálló hatalom közvetlen beavatkozása nélkül is képes lesz a megújulásra. Azt nem vitatta, hogy szükséges a megszálló hatalom képviselőivel való egyeztetés, de azt semmiképpen nem tartotta járható útnak, hogy a megszállók politikai szempontjai felülírják az egyetem érdekeit.

Hivatalba lépésének már első napjaiban nyilvánvalóvá tette, hogy a változtatások keretében az egyetemi autonómia eszméje, a személyes sorsok iránti érzékenység és a méltányosság elveinek egyidejű érvényesítése szolgálhat. Hivatalát tehát nem az elszenvedett jogtalanságok, kirekesztés, esetenként üldöztetés megtorlására kívánta felhasználni, hanem a Kr. előtti első évszázadban megfogalmazott maximát akarta érvényre juttatni, amely szerint vannak bizonyos határok, melyeket sohasem szabad túllépni,¹¹ vagyis a méltányos eljárás nem viselheti a bosszú ismérveit.

Még Schweitzer rektorra választása előtt a megszálló hatalom letartóztatott tíz professzort, akik a náci rezsim tevékeny kiszolgálói voltak, tizenegy oktatót pedig elbocsátottak. Az eltávolított személyek mindegyike a nemzetiszocialista állam- és pártstruktúrában országos vagy tartományi szinten magas pozíciót töltött be, ezért a menesztésük ellen az egyetem – időközben megválasztott – rektora nem emelt kifogás. A rektor és a megszálló hatalom kapcsolata jónak volt mondható, hiszen néhány esettől eltekintve nem alakult ki közöttük kezelhetetlen konfliktus.

A viszonylag békés kapcsolat azonban elsősorban annak volt köszönhető, hogy az amerikaiak július 2-vel már készültek átadni a megszálló hatalom jogosítványait az oroszoknak. Ebben a helyzetben az amerikaiak számára sokkal inkább meghatározó volt az oktatói kar és a technikai személyzet általuk fontosnak ítélt tagjainak az amerikai zónába szállítása. Közvetlenül a zónaváltás előtti napokban szállították át a Hessen tartományban található Weilburg an der Lahn városkába az orvosi kar és a természettudományi

¹¹ „Van mértéke a dolgoknak, s a határok is állnak, melyeken innen s túl helyesen cselekedni sosem bírsz”. Horatius: Szatírák I. 1, 106–107 (Horváth István Károly fordítása)

intézet húsz oktatóját és egyéb beosztásban dolgozó huszonhat munkavállalóját, akikhez önkéntes alapon még csatlakoztak néhányan.

A német tudomány és tudósok eredményeinek „igénybevétele” nem csupán az amerikai megszállókra korlátozódott. A megszálló hatalmak kezdetől fogva szinte versenyt futottak egymással a német tudósok felkutatása és tudományos eredményeik megszerzése érdekében. A Németországot megszálló szövetségesek mindazonáltal egymástól eltérő megszállási politikát folytattak, és abban is jócskán különböztek, mennyire átgondolt és kiforrott tervekkel érkeztek.

A szovjetek a Berlin Lichtenberg kerületében található Karlshorstban hozták létre központi katonai igazgatási szervüket (SMAD), amely a tartományi és területi közigazgatási felosztásnak megfelelően hierarchikusan tagozódott. A közel 60 ezer főből álló szovjet katonai adminisztráció első sorban Walter Ulbricht Moszkvából hazatért csoportjára támaszkodva már 1945 kora nyarán megkezdte övezete közigazgatásának átszervezését, politikai és gazdasági szervezeteinek, valamint oktatási rendszerének átalakítását. A tartományok megalakításáról már 1945. június 9-én rendelkeztek, így alakul meg később Thuringia, Szászország, Szászország-Anhalt, Brandenburg és Mecklenburg. Megkezdték a fontosabb iparágak szocializálását, illetve szovjet tulajdonú gazdasági társaságokká való átalakítását, elindították a földreformot és a kártalanítás nélküli kisajátítást, valamint zárolták a bankok vagyonát.

A náciitlanítási eljárás is hamar kezdetét vette. Mivel a szovjetek csak általános kijelentéseket tartalmazó és a helyi viszonyok ismeretét teljesen nélkülöző náciitlanítási tervekkel rendelkeztek, 1946 decemberéig a politikai tisztogatás alapjául a zónán belül egymásnak ellentmondó jogszabályok szolgáltak. A rendelkezések végrehajtásáért a szovjet katonai vezetők mellett a tartományi elöljárók voltak a felelősök, akiket minden esetben német kommunisták állítottak. Thüringiában például elveszítették az állásukat mindazok, akik 1933. április 1. előtt beléptek az NSDAP-be, valamint azok is, akik meghatározott pozíciókat töltöttek be az állami vagy párt hierarchiában. Brandenburgban és Mecklenburgban ellenben minden egykori párttagot elbocsátottak, míg Szászországban csak meghatározott beosztást elért és bizonyos területeken dolgozó párttagokra vonatkozott az elbocsátásukat előíró rendelkezés, Szászország-Anhaltban pedig minden esetet egyénileg vizsgál-

tak meg. A szovjet övezetben az eljárások során 400 ezer személyt elbocsátottak a közigazgatás, a gazdasági és kulturális élet irányító pozícióiból. Mecklenburgban és Brandenburgban már 1945 decemberében véget ért a náciitlanítási folyamat, amelynek eredményeként a közszférában nem maradtak olyan alkalmazottak, aki párttag volt, míg Szászországban a közszférában 1946 végén az alkalmazottak 7%-a volt egykori NSDAP-tag, Tübingiában pedig közel a negyedük maradt meg az állásában. (Vollnhals 2001, 129)

Az első szovjet egységek 1945. július 2-án érkeztek meg Lipcsébe. A SMAD illetékes helyi delegációja és az egyetem vezetői már az első megbeszélés alkalmával arra a közös álláspontra helyezkedtek, hogy minél előbb újra kell indítani az egyetemet. Schweitzer elégedetten számolt be augusztus elején az összoktatói értekezleten a megszállókkal folytatott tárgyalásokról. Elmondása szerint a szovjetek célja a náciitlanítási eljárás végigvitele, de az egyes személyi ügyeket mélyebb érzékenységgel kezelik, az egyetem működőképessége helyreállításának helyi szempontjai iránt pedig nagyobb megértéssel közelítenek, mint az amerikaiak. (Welsh 1985, 344)

Öröme azonban nem tartott sokáig, mert augusztus közepén kézhez vette a SMAD parancsnokának, Zsukov marsallnak a levelét, és azzal kellett szembesülnie, hogy az elmúlt hetek inkább a vihar előtt csend napjai voltak. Zsukov ugyanis arra szólította fel az egyetem dolgozóit, hogy tegyenek nyilatkozatot, amelyben ismertetik a náci államhoz fűződő kapcsolatukat, a nemzetiszocialista ideológiáról vallott nézeteiket és az újrainduló egyetem feladataihoz kapcsolódó elképzeléseiket. (Keller 1978, 30) Ez merőben új helyzetet teremtett, hiszen az egyetemi dolgozók megszállók általi átvilágítása addig nem szerepelt a napirenden.

Schweitzer egyeztető tárgyalásokat kezdeményezett a SMAD felsőoktatásért felelős osztályának vezetőjével és a város irányítójával. A megbeszéléseken csak annyit tudott elérni, hogy megállapodtak a következőkben: a párttagság pusztá ténye nem alapozza meg az egyetemről történő elbocsátást, hanem minden egyes esetben meg kell vizsgálni a párttaggá válás körülményeit, hiszen a munkavállaló sokszor kényszer hatására cselekedett. A döntés joga azonban nem az egyetemet illette meg, a végső szót a városi hatóság mondhatta ki. (Keller 1978, 30)

A város várható állásfoglalása mögött a tartományi vezetést lehetett sejteni. Ez a fordulat azt jelezte, hogy a szovjet hatóság és a tartományi vezetés

elveszítették a bizalmukat a rektor irányában. A kommunista vezetők egyre gyakrabban adtak hangot annak a meggyőződésüknek, hogy az egyetem rektora nem hajtja végre konzekvensen a náciitlanítási programot, és ezzel akadályozza a demokratizálódási folyamatot. (Welsh 1985, 348)

Az egyetem a nemzetiszocialisták uralma alatt párttaggá vált dolgozókat három kategóriába sorolta: pótolhatatlan, meghatározott ideig nélkülözhetetlen és nélkülözhető. Az illegalitásból visszatért német kommunista vezetők és hatásukra a megszálló katonai hatalom azonban nem voltak megelégedve az eredménnyel, és mélyrehatóbb intézkedéseket követeltek.

Emil Menke-Glückert október elején Lipcsében közölte a rektorral, hogy az egyetem mindaddig nem kapja meg az újraindításra az engedélyt, amíg nem teljesíti a megszálló hatalom elvárásait. Schweitzer vendége nem más volt, mint a tartományi központi közigazgatási hivatal oktatásért felelős két vezetőjének egyike. Menke-Glückert felhívta a rektor figyelmét, ha Lipcse a csupán 70 km-re fekvő Jéna példáját akarja követni, ahol az egyetem október 15-én ünnepélyes keretek között nyílik meg újra, végre kell hajtania a tisztogatást. Schweitzernek azt is el kellett fogadnia, hogy a rektor részvételével, de Menke-Glückert vezetésével létrejöjjön egy bizottság, amely összeállítja az elbocsátandó munkatársak listáját.

A névsor hamar összeállt, 40 oktató nevét tartalmazta azzal a megjegyzéssel, hogy további elbocsátandó személyek is lehetnek, de esetükben a végleges döntés még nem született meg. Schweitzer nem titkolta csalódottságát, és a SMAD illetékesének címzett levelében azt indítványozta, hogy 34 nevet vegyenek le a listáról. Indokolásul többek között azt írta, amennyiben a tervezett elbocsátások megtörténnek, az oktatás színvonalának vállalhatatlan csökkenését fogják eredményezni, de az egyetem újraindítása is ellehetetlenülne. (Welsh 1985, 346)

Schweitzer javaslatának elutasítása következtében az egyetem oktatóinak a létszáma október közepéig 222 főről 82-re zuhant. Ez a majdnem kétharmados csökkenés komolyan veszélyeztette a szemeszter elindítását. Ám mindenek ellenére nagy erővel folyt a központi utasításnak megfelelően a tananyag felülvizsgálata és a nemzetiszocialista tanoknak a hallgatók neveléséből való kizárása. Schweitzer a tartományi hatóságot megkerülve Zsukov marsallnak írt levelében arra kérte a katonai parancsnokot, hogy engedélyezze az október 31-ei kezdést.

Az a reménység azonban, hogy az egyetemi oktatás október végén újra elindulhat, hamar szertefoszlott, pedig a rektor már elkészítette a megnyitó ünnepségre tervezett beszédét is. A várt engedély nem érkezett meg, így az ünnepélyes tanévnyitó előkészületeinek szervezését felfüggesztették. Alig telt el néhány nap, és a tartományi központból érkezett utasítás újabb 30 oktató eltávolítását jelentette be. (Az oktatók mindegyike tagja volt az NSDAP-nek, tehát az utasítás megfelelt az időközben egyre szigorodó jogszabálynak.) Köztudomású volt azonban, hogy egyes személyek esetében a párttagság nem járt együtt a náci rezsim elfogadásával, még kevésbé a kiszolgálásával. A kollégák több esetben kezeskedtek az elbocsátani tervezett oktatókért, és állították, hogy tevékenységük soha nem irányult a kollégák vagy az egyetem érdekei ellen, ám erőfeszítéseik sikertelenek maradtak. (Welsh 1985, 349)

A megszálló hatalommal és a tartományi vezetőkkel való konfliktusok ellenére – de a hamarosan bekövetkező újraindítás reményében – már szeptember elejétől folyt a leendő hallgatók toborzása. A rektor felállított egy bizottságot, amelynek feladatául azt rendelte, hogy dolgozza ki a hallgatók náci rendszerben folytatott politikai tevékenysége felülvizsgálatának irányelveit. A SMAD utasítás az egyetemi tanulmányok megkezdésének, illetve folytatásának előfeltételéül szabta a megszálló hatalom számára elfogadható eredménnyel záruló politikai átvilágítást, valamint előírta, hogy bizonyos esetekben el kell tekinteni az érettségi bizonyítványtól mint belépési feltételtől.

A korábban nem alkalmazott új szabályok megrökönyödést váltottak ki az oktatói kar tagjaiból. Bár tisztában voltak az új társadalmi rétegek egyetemre kerülését célzó politikai elvárással, aggályaiknak adtak hangot a várható következményekkel kapcsolatban. Megítélésük szerint a hallgatók kiválasztásának sematikussága, vagyis a hátrányos szociális helyzet mint legmeghatározóbb szempont érvényesítése az oktatás színvonalának elkerülhetetlen zuhanását eredményezi. (Gadamer 1977, 125)

Bizonyos hallgatói csoportok is egyre határozottabban kérték az egyetemi oktatás megindítását, és hallgatói gyűléseken adtak hangot követeléseiknek. A hallgatók jelentős része kifejezésre juttatta csalódottságát és nemtetszését a megszálló hatalom és a német kommunista vezetők részéről az egyetemi

autonómiát ért támadásokkal kapcsolatban. Úgy gondolták: a barna kényszerzubony levétele nem járhat együtt a vörös felvétellel.¹²

A város vezetői a hallgatói megmozdulásokat az új politikai rendszer elleni demonstrációként értelmezték, és valójában nem törekedtek az egyetemi oktatás mihamarabbi elindítására. Sokkal inkább a nyitás elhalasztásában voltak érdekeltek, mert így láttak nagyobb lehetőséget az elégedetlenkedő hallgatók leszerelésére.

Az egyetem és a politikai szereplők közötti tárgyalások formálisan folytatódtak, de Schweitzerben 1945 decemberében megérett a felismerés, hogy tovább hátrálni már nem képes. Ráadásul az egyetemi szenátus tartományi vezetőknek címzett egyik állásfoglalása kapcsán Schweitzert azzal gyanúsították meg, hogy az aláírók között szereplő egyik professzor, akinek a neve csak gépirással volt olvasható az okiraton, mit sem tudott a dokumentum tartalmáról, mégis úgy szerepelt ott, mintha egyetértene az irat tartalmával. Bonhoeffer professzor úgy nyilatkozott, hogy a szóban forgó dokumentumot nem ismeri és nem is látta, de tiltakozott az eset ügygő történő emelése ellen, és állásfoglalását írásban is eljuttatta a rektorhoz. (Welsh 1985, 352)

Ez azonban már nem befolyásolta a további eseményeket. A tartományi központi igazgatás meg akart szabadulni Schweitzertől, eljárását csalásnak minősítette, és vizsgálatot helyezett kilátásba. Schweitzer elismerte, hogy nem volt elég óvatos, és nem körültekintően járt el, de a csalás vádját visszautasította. A visszalépés gondolata számára nem volt új. Megviselték a mögötte álló hónapok, és az idő haladtával erősödött a felismerése, hogy az egyetem újraindításának – szándékai ellenére – ő inkább akadályozója, semmint segítője. Az egyetem vezetőjeként 1946. január 5-én véget ért a vesszőfutása, lemondott a rektori tisztségről.

Két hét sem telt el, és megérkezett az egyetem újraindítását engedélyező határozat, január 21-én pedig megválasztották az új rektort, aki a szovjetek bizalmi emberének számított. (Mehring 2016, 128) Hans-Georg Gadamer az ünnepi évnnyitón február 5-én elmondott beszédében még csak meg sem említette elődjét, de köszöntötte a 767 beiratkozott hallgatót, akik közül csak 26 volt munkásszármazású. Beszédében reményét fejezte ki, hogy a nemzeti-

¹² A megfogalmazás Fritz Selbmanntól, a kommunista bányásztól ered, aki a náci diktatúra hosszú éveit alatt fegyházban raboskodott. (Gadamer 1977, 123)

szocialista uralom éveit jellemző kényszerű politikai tehetetlenség után helyreáll a dolgok rendje. (Mehring 2016, 129)

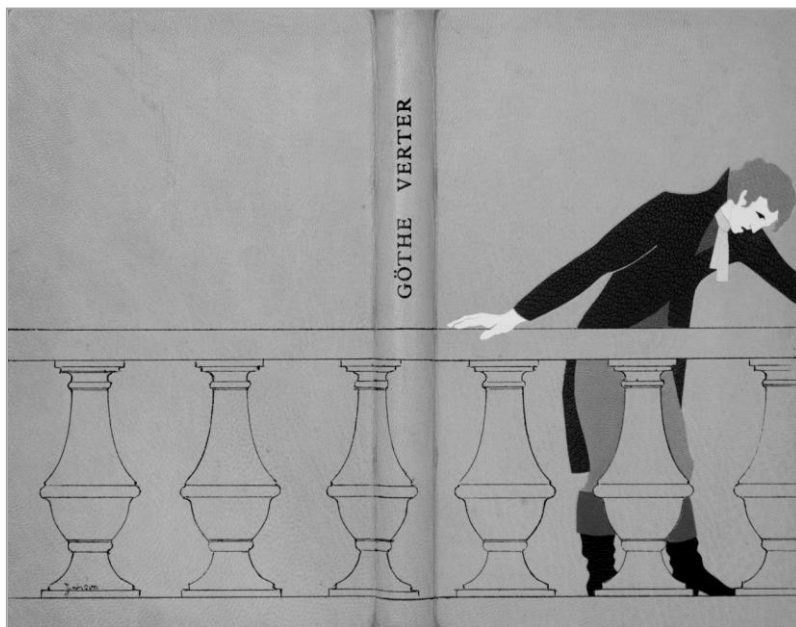
Nem így történt. Gadamer húsz hónap után lemondott, és az amerikai zónába távozott. Előbb Frankfurt am Mainban, majd Heidelbergben oktatott. Schweitzer professzor 1948-ban kapott meghívást Tübingenből, ahol 1960-ban professzor emeritus lett.

IRODALOM

- AUGUSTIN, Christian (2014): *Das Landwirtschaftliche Institut als „Fünfte Kolonne“? Zur Rolle der Agrarwissenschaftlerin der nationalsozialistischen „Machtergreifung“ und Herrschaftssicherung an der Universität Leipzig*. In: Günther HEYDEMANN – Jan Erik SCHULTE – Francesca WEIL (szerk.): *Sachsen und der Nationalsozialismus*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 131–146.
- BENJAMIN, Walter (1983): *Das Passagen-Werk*, 1. kötet. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- BRIEL, Cornelia (2013): *Beschlagnahm, erpresst, erbeutet. NS-Raubgut, Reichstauschstelle und Preußische Staatsbibliothek zwischen 1933 und 1945*. Akademie Verlag, Berlin.
- BÜNZ, Enno (2009): Die Leipziger Universitätsgründung. Eine Folge des Kuttenger Dekrets. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 49 (2009/2), 55–64.
https://karolinum.cz/data/clanek/131/HUCP_2_2009_03_Bunz.pdf (2021. 04. 03.)
- BÜNZ, Enno – RUDENSDORF, Manfred – DÖRING, Detlef (szerk.): *Geschichte der Universität Leipzig 1409–2009*, 1–5. kötet. Universitätsverlag, Leipzig.
- DHONDT, Pieter (2017): Egyetemtörténet-írás: több mint jubileumok története? *Per Aspera ad Astra. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei* 4 (2017/1–2), 151–165.
- FLÖTER, Jonas (2014): *University History Research at the University of Leipzig*. In: DHONDT, Pieter (szerk.): *University Jubilees and University History Writing. A Challenging Relationship*. Brill, Leiden-Boston, 163–179.
- FLÜGEL, Wolfgang (2011): „Und der legendäre Thesenanschlag hatte seine ganz eigene Wirkungsgeschichte“: Eine Geschichte des Reformations jubiläums. *Berliner Theologische Zeitung* (2011/1), 28–43.
- GADAMER, Hans-Georg (1977): *Philosophische Lehrjahre. Eine Rückschau*. Klostermann Verlag, Frankfurt am Main.
- GAUCK, Joachim (2015): *Kondolenz zum Tod von Richard von Weizsäcker*.
<https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Berichte/DE/Joachim-Gauck/2015/01/150131-Kondolenz-Buehne.html> (2021. 04. 13.)

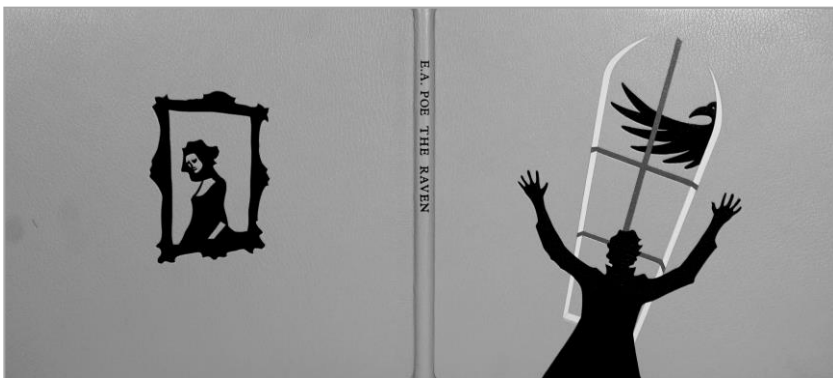
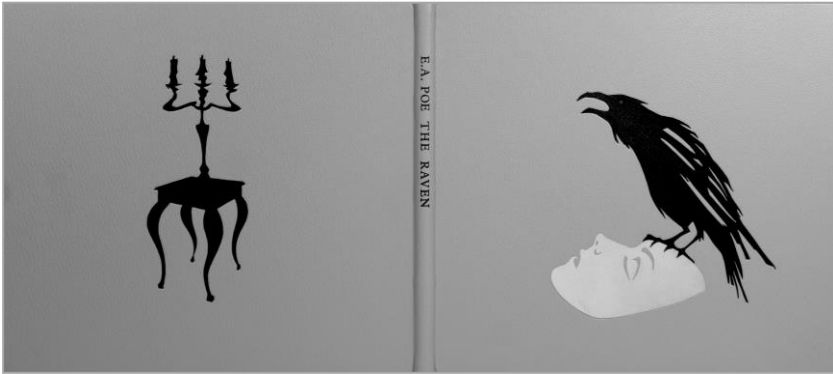
- GOETHE, Johann Wolfgang (1982): *Életemből. Költészet és valóság*. Európa Könyvkiadó, Bp.
- HARGITAI István (2011): *Teller*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KEIDERLING Thomas (2012): *Aufstieg und Niedergang der Buchstadt Leipzig*. Sax Verlag, Beucha-Markkleeberg.
- KELLER, Dietmar (1978): „Universität und antifaschistisch-demokratische Umwälzung 1945–1949“. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig* 27 (1978), 18–55.
- LITT, Theodor (1931). *Rede des antretenden Rektors Dr. Theodor Litt. Hochschule und Politik*. In: *Rektorwechsel an der Universität Leipzig am 31. Oktober 1931*. Leipzig, 35–50. (2021. 04. 25.)
- LUTHER, Márton (2013): *Luther válogatott művei 7. – Levelek*. (Szerk.: Csepregi Zoltán.) Luther Kiadó, Bp.
- MEHRING, Reinhard (2016): *Heideggers „große Politik“*. *Die semantische Revolution der Gesamtausgabe*. Mohr Siebeck, Tübingen.
- MÍKONYA György (2014): *Az európai egyetemek története (1230–1700)*, 1. kötet, ELTE Eötvös Kiadó, Bp.
- PALETSCHEK, Sylvia (2010): *Festkultur und Selbstinszenierung deutscher Universitäten*. In: THOM, Ilka – WEINING, Kirsten (szerk.): *Mittendrin. Eine Universität macht Geschichte. Ausstellung anlässlich des 200-jährigen Jubiläums der Humboldt-Universität zu Berlin*. Akademie Verlag, Berlin, 88–95.
- REBENICH, Stefan (2001): *Alte Geschichte in Demokratie und Diktatur. Der Fall Helmut Berve*. *Chiron* 31 (2001), 457–496.
- STICHWEH, Rudolf (1991): *Der frühmoderne Staat und die europäische Universität. Zur Interaktion von Politik und Erziehungssystem im Prozeß ihrer Ausdifferenzierung (16–18. Jahrhundert)*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Sz. n. (1933): *Bekennnis der Professoren an den deutschen Universitäten und Hochschulen zu Adolf Hitler und dem nationalsozialistischen Staat*. <https://archive.org/details/bekennnisderpro00natiuoft/page/2/mode/2up?view=theater> (2021. 04. 25.)
- TAR Attila (2002): *Magyarországi diákok németországi egyetemjárása a 18. században*. <https://core.ac.uk/download/pdf/154020317.pdf> (2021. 04. 12.)
- VOLLNHALS, Clemens (2001): *Politische Säuberung als Herrschaftsinstrument. Entnazifizierung in der Sowjetischen Besatzungszone*. In: Andreas HILGER – Mike SCHMEITZNER – Ute SCHMIDT (szerk.): *Diktaturdurchsetzung. Instrumente und Methoden der kommunistischen Machtsicherung in der SBZ/DDR 1945–1955*. Dresden, 127–138.
- WEIßSÄCKER, Richard von (1985): *Gedenkveranstaltung im Plenarsaal des Deutschen Bundestages zum 40. Jahrestag des Endes des Zweiten Weltkrieges in Europa*. https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Richard-von-Weizsaecker/Reden/1985/05/19850508_Rede.html (2021. 04. 13.)
- WEIßSÄCKER, Richard von (1997): *Vier Zeiten. Erinnerungen*, Siedler Verlag, Berlin.

- WELSH, Helga A. (1985): Entnazifizierung und Wiedereröffnung der Universität Leipzig 1945-1946. Ein Bericht des damaligen Rektors Professor Bernhard Schweitzer. *Vierteljahrshfte für Zeitgeschichte* 33 (1985/2), 339–372.
- WUNDT, Wilhelm (1910): *Festrede*. In: *Die Feier des Fünfhundertjährigen Bestehens der Universität Leipzig*. Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 158–183.
<https://archive.org/details/diefeierdesfnf00leipuoft/page/n8/mode/thumb> (2021. 04. 12.)

*Juhász János egyedi (bibliofil) könyvborítója
Goethe Az ifjú Werher szenvedései 1823-as kiadásához;*

*a szemközti lapon:
Edgar Allan Poe: A holló (The Raven) című költeményének
egyedi borítói – Juhász János munkái*

ARANY LAJOS

**„Egy gondolat ereje nem az, amit mond,
hanem amit ad”**

*Tételek a 120 éve született Németh László
irodalombölcseleti aforisztikájából*

Németh László esszéinek, illetve szűkebben vett szépirodalmi írásainak, leveleinek, naplójának egyaránt aforisztikus a szövegviláguk: maximák, „életreceptek” sokaságát olvashatjuk ki belőle. Mert „egy lélek [...] nem abban nő, hogy mit él meg, hanem hogy hogyan” – írta Madáchot olvasva a minőség forradalmára.

A 120 esztendeje született író életműve – Csoóri Sándor szemléletes szavával – „kimeríthetetlen gondolatbánya, érzelemraktár, indulatbank”. S mint másutt ugyanő találóan megállapította: „minden írása teli van hasonlaltal, érzékletes képpel”. S valóban metaforikus gondolatmező az övé. Fél századot tanított, rendkívül sokat olvasott édesanyám mindezt ugyancsak szép szóképpel summázta: Németh László „minden szava aranyból van”.

Következzen egy mustra az író – nagy láttató és kifejező erejű – esszéiből, magyar irodalomtörténeti, illetve irodalomesztétikai gondolatfutamáiból. Aranyszavaiból. S amire talán ritkábban szoktak utalni: az író szellemes írásmódja, felülmúlhatatlan intellektuális humora is megcsillan ezekben a citátumokban.

Az összeállítás forrása *A minőség forradalma – Kisebbségben* című négykötetes, monumentális kiadvány. Alcíme szerint: *Politikai és irodalmi tanulmányok, beszédek, vitairatok*. Püski Sándor adta ki, Budapesten (az I–II. kötet 1992-ben, a III–IV. 1999-ben jelent meg). Az összesen 2500 oldalt kitevő, több mint 150 ívnyi írás többsége jellegzetes Németh László-i esszé, azaz – Bertha Zoltán értő, pontos meghatározása szerint – „személyes hevülettel és érdekeltséggel megélenkített kritikai tanulmány, amely irodalmi és filozófiai törekvéseket, konkrét és univerzális társadalmi létproblémákat, nemzeti és

egyetemes sorskérdéseket elemez". Szintén találóan írta Cs. Varga István: Németh László „esszéírása kísérlet, vallomás és vita: egy emberi lélek önke-resése". S a szerző maga is többször definiálta a műfajt, és saját ilyen írásai-nak lényegét is jellemezte (ennek tanújeleként néhány példa alább is olvas-ható).

Az alábbiakban – a fenti kiadvány mint forrás alapján – az író irodalom-bölcseleti aforisztikájából következik egy nagyobb csokor. Összeállításának és közreadásának célja: az egészre felhívni, a *teljes opusra* irányítani a figyel-met. S arra: ne csak évfordulókon figyeljünk élni segítő íróinkra! Köztük Németh Lászlóra. Örök aktualitású.

ADY ENDRE

[...] verseinek igen nagy része allegória. A szemléletért harcoló költő valami szemléltetőt akar az elvont gondolat elé tolni.

*

Ady gondolati költő. [...] Szenvedélyekbe sodródott, és szenvedélyekbe kényszerítette magát, de közben mint a végokok misztikusa ült szenvedé-lyei közepette. Szinte azért idézte fel az életét, hogy filozófiáját önmaga előtt kifejllessze. [...] A természetet ő gondolataival ragadta magához. Fa és ten-ger csak azért kerültek versébe, hogy az absztrakcióitól szabaduljon. A gondolkodástól tör a szemlélet felé [...].

*

Ady Endre Kiskunságára és Koltójára nem kifelé fordul a szem. Az ő tájai nem e világ tájai. Ady egyetlen, állandó látomása a tulajdon lelke.

*

Adynál az Isten annyira az emberben van, hogy tulajdonképp nem is láthat-juk őt magától. „S éltem csak akkor csapnám hozzád, / Ha nem orcám volna az *orcád*.” [A „Te előtted volt” c. versből]

*

Ady semmi olyat sem mond az ő Istenéről, ami a lelkében valóság ne volna. Egy modern Isten ez: az ember istenélménye minden teológia és dogma nélkül. De ugyanakkor az Ószövetség istene, akivel keservesen alkuszunk és tusáznak az ő prófétái.

*

Ady Isten-verseinek kötődő, gúnyos hangja az Istennel való beszédet gúnyolja, nem az Istent. Aki annyira bennünk van, ahhoz nem nyújtunk be kenetes memorandumot: kötődünk, biztatjuk magunkat vele, vagy zsörtölődünk.

*

Az ész érzi az Isten-szagot, de nem tud a maga nyelvén szóba állni vele. Szépen fejezi ki ezt a bénaságot *A Sion-hegy alatt*. Olyan ez a vers, mint nyomasztó álmaink, melyekben nem tudjuk nevén szólítani a hozzánk legközelebb állót.

*

[*Léda-szerelem*:] a költő [...] e szerelemben vett bátorságot önmagához [...].

*

Kemény [Zsigmond]ék múltébresztő kísérlete óta Ady az első, akinek a régi magyarság megint életforrás.

*

Ha Berzsenyi az ég tüzét lopta le, Ady a föld tüzét bukta fel vulkáni természetében. A titánok szomorú, földbe vert fajából való ő, közérzete nem a biztos cél felé törő hősé, hanem a nagyságában fel-felhorkanó, el-elbukó szörnyetegé. Muszáj-Herkules! Nem a rábízott, világos feladat, hanem egy alacsonyabb csőcselék lármája, káröröme ugrasztja föl gigászi erőmutatványokba. [...] Egy legnagyobbra szánt természet pompázó, kétségbeesett tüntetése, tanúsága önmaga mellett az élete [...].

*

Ady prózai munkáinak a kiadása mindenkit meggyőzhet róla, hogy az ő feje már rég egy olthatatlan hevű s ritka valóságérzékű gondolkozóé, amikor az igazi Ady-verseknek még egy szaka sem csordult ki. Azt mondhatni: ez a gondolkozási düh csikarta ki számára a lírai kifejezést, melynek a legizlésrémítőbb kalandokban is ihletője és hitele maradt.

*

[...] Adyban, ha az indulat körüllángolja is az igazságot, nem torzítja s nem stilizálja. [...] éppolyan zord lényeglátással veszi fel ő előbb prózájában, aztán verseiben a magyar status praesens, mint félszázaddal előbb Kemény Zsigmond.

*

[...] mindenik Ady-kötet [,] ha korunk lélektani figyelmével nézzük: egy-egy lírai önarckép [...]. Ady a maga lelkét rakja össze élet, halál, dicsőség, nő s Isten szenvedélyeiben. De nézem egy Plátó táji görög szemével: egy mítosz ez a líra; titkai: a hozzáférhetetlenek, akik az életet nagyvá és érdekessé teszik; a lefátyolozottak, akiknek a fátylai mezők, látomások és szenvedések. Ideák, istenek.

*

Ady pusztá létével borzalmas kritika. [...] beláthatatlan lelőhely is ő; annyi magyar adat, titok, fogás, sugallat, törvény egy emberben, amennyit más népek csak népköltészetük egészében kaptak.

ALKOTÁS, ALKOTÓ, MŰALKOTÁS

Egy irodalmi alkotásban annyi szeretet, közöny és megvetés kristályosodik ki következetes optikai rendszerré, hogy aki egyszer ennek a kristálynak a közepébe helyezkedett, a művön kívüli világot is a mű fénytörésében látja. Egy műalkotás nemcsak a mű problémáit, hanem virtuálisan az egész világ problémáit is megoldja: határozott álláspontot sugall olyan dolgokkal szemben is, melyeken talán írója sem gondolkozott.

*

Az alkotás újság is, s az alkotó született újjító. De az alkotó született maradi is – hiszen a múltjából, emlékezetéből él. Megnézni a világot, s hozzáadni a lelkét egy alkotásban: ez az író.

*

A remekmű alaki csoda, nemcsak az anyaga egyszerű, hanem a mértana is. Ha elfelejted a mű tartalmát, egyénisége megmarad, megőrzi az a rendező elv, mely anyagába szállt. Azt szokás mondani, a mű tartalma a lélek s formája a test. De fordítva van: a forma az egyéni, irányító rész; a telivér nemessége és alakja ugyanaz.

*

A remekmű elsősorban módszer kérdése. Ami remekművé teszi: az egyéniség, a külön, utánozhatatlan szervülés, a kristályosodás autonómiája.

ALLEGÓRIA

[...] kinyújtott metafora [...].

AMBRUS ZOLTÁN

Az üvegember, ez jut eszembe, ha olvasom: ember, akinek az a fő írói törekvése, hogy stílusa tiszta üveg legyen, minden szennyező, színező ólom vagy kobaltsótól szabad.

ÁPRILY LAJOS

Versei: elégiák, életérzése: a melankólia. Töretlen tükrű tó kifelé, de tiszta vizén át fölismerhetők a melankólia tápláló forrásai.

*

[...] életébe az erdélyi őszi piros fái hajoltak, s versei hasonlatosak az őszi levelekhez, melyekben sárga és piros színekké bomlik lehullás előtt az élet zöld klorofillja.

ARANY JÁNOS

Van valami jelképes abban, hogy az ifjú Toldi mögött oly hamar föllép az öreg Toldi, a rettenetes erő most már rozsdás páncélban, pajkos énekektől bőszítetten. Az ifjúság mögött a világfájdalmas, meghasonlott mogorvaság. [...] *Toldi estéje* és nem az *Őszikék* Arany „öregkori” lírája. Öregkor és ifjúság nála egymás sarkát taposták, legszebb kifejezésük nem véletlen, hogy egymás mellé került.

*

[...] gyötri [...] a félmegoldások kínja, az elmulasztott fájdalma. Ahogy a *Visszatekintésben* írta: „Vágytam a függetlenségre, / Mégis hordám láncomat, / Nehogy a küzdés elvégre / Súlyosbítsa sorsomat: / Mint a vadnak, mely hálóját / El ugyan nem tépheti, / De magát, míg hánykolódik, / Jobban behömpölygeti.”

*

Petőfinél a hasonlat: ugrás, s a költő tudja, hová ugrik. Arany megálmodja a képeit, s van bennük valami logikával meg nem fogható, amelyhez maga sem tudja, hogy jutott. Megvádolták képzavarral; csakhogy az ő „képzavara” nem két egymást ütő kép közt támad, hanem egy-egy képnek az aljába húzódik; olyan zavar ez, mint amely a forgóba tekintőt fogja el. „A széles völgy egy lábnyom: a / Súlyos had óriás nyoma.” Ráfogható egy csepp értelmi zavar, de hány verset kell elolvasnom, amíg ilyen gyönyörű képet találok.

BABITS MIHÁLY

A [20.] század harmadik évtizede a kikristályosodás kora. A szabad vers és a lírai lihegés divatját vesztí, a levegő feltisztul, az új lírikus nemzedék nyugodt férfias hangon iparkodik szólni, a rendezettség fontosabb erény lesz, mint a találékonyosság. Ez a tisztuló légkör Babitsra is visszahat. A kötött formák, melyekhez fiatalon oly szívesen „kötötte” magát, visszanyerik hitelüket. Formabújócskáiba azonban most már nem veti a régi játékossággal magát. A súlyos idők megérlelték mondanivalóját. A kor felett rosszállón gubbasztó Jeremiás ő, akinek vigyáznia kell méltóságára.

*

Ez a lírikus [...] tanult mesterember is, s homlokát elvont magasságokba fúró gondolkodó, úgyhogy a magyar esszé érdeklődését egyszerre tágítja ki a mesterség problémái és az irodalomfilozófia felé.

BABITS ÉS TÓTH ÁRPÁD

Babits Mihály nem formaművész a szónak abban az értelmében, hogy a formák lelkét zengeti ki, mint pl. Tóth Árpád. Inkább formabontó, aki kiforgatja a formát költőtől független abszolút jellegéből s egyénisége relativitásörvényébe kavarja.

BALASSI BÁLINT

Modern költő. Modern, mert szeretett minden ízt, minden hangot, s ahogy lehetett, dallá váltotta, amit szeretett. Modern, mert élt s élete hányatott volt és fájdalomteli, de megőrizett egy zugot az áhítatnak, a játéknak és a tiszta érzésnek. – Magyar költő volt. Magyar, mert a magyar ritmusba és a magyar szomorúságba rögződik költészete legmélyebb gyökereivel.

BERZSENYI DÁNIEL

A paradicsom mögöttünk van, tanítja *A magyarokhoz*: ami van, romja a múltnak; letéptük fényes nemzeti bélyegünk, elhajoltunk kultúránk mély sodrától, pocsolyák lettünk folyóból.

*

A közelítő tél: a természet és ifjúság mögött jelenlevő halál, mely magas zenét prése a szívből, s a mámor és mértéktartás kettős sugalmával áll a nagy kultúrák fölött.

*

[...] a *Horác* és *A közelítő tél* [...] az elhagyott Tiburba pillant vissza; mindenik őszi vers, a múltó idő gyönyörű testvérképeivel (egyikben: „*Míg szólunk, az idő hirtelen elrepül, / Mint a nyíl s zuhogó patak*”; a másikban: „*Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül, / S minden míve tűnő szárnya körül lebeg!*”). A mulandóság [...] itt is felfogható még az öröm serkentőjének s indokának, de a dallam lengő szomorúsága már cáfol, s *A közelítő tél* utolsó szaka (*Itt hágy, s vissza se tér majd gyönyörű korom. / Nem hozhatja fel azt több kikelet soha! / Sem béhunyt szememet fel nem igézheti / Lollim barna szemöldöke!*) a vízválasztón visz át.

*

Mint Kazinczy barátja, ő írja a legszebb magyar leveleket, s még az irigyelt gáláns hangban is beéri mesterét. Később a személyhez szálló óda csúcsait hágja meg, s Katona mellé jut jambusa forró deklamációjában.

*

Berzsenyinél a klasszikus forma csak ürügy, s a vers ereje a magyaros dikcióban rejlik.

*

A görög mérték végleges beszoktatása a magyar nyelvbe [...] egy középneemes gazda költőnek: Berzsenyi Dánielnek az érdeme.

*

Egész költői létében kellett megtámadtatnia, hogy a mások által észrevett különbséget görögök és modernek, vagy mint ő mondta: hellenika és romantika ellentétévé mélyítve, önmagában a „görög út” magára maradt hőstét felfedezze.

BERZSENYI ÉS CSOKONAI

Ha Berzsenyi a magyar irodalom mitológiai hőse, mint egy Prométheusz, az égből hozza le a tüzet, s aztán ott rothad el Kemenesalja alacsony Kaukázusán, Csokonai a föld nyájas magyarja, csupa körültekintgetés, tanulékony-ság és hajlékonyság, az erős törzsön, ami Berzsenyi, ő a virágzás ígérete. [...] Nézzetek meg és szagoljatok meg minden virágot, amit ez a szép világ-rész kínál, de ne legyetek száraz botanikusok, aki virágot itatóba présel, hanem e pusztaságban nyájas kertcsinálók. Jó forrás egy szenvedéseiben is mosolygó szív. Sok kankalin, nefelejcs, boglárka elfut a partján, s nekünk, magyaroknak az a dolgunk, hogy egy hideg övi országot virágba borítsunk.

BESSENYEI GYÖRGY

Akár a törvények útjáról elmélkedik, akár a tudóstársaságban rendez világnézeti szimpozionot, akár Tarimenest utaztatja végig egy állampolitikai regényen, még ha nincs is szó a magyarságról, nem idegen gondolatokat közvetít, hanem magyar fegyvereket farag.

BETHLEN MIKLÓS

A műveltség felfrissül, megújodik az ő nyers naivításában, mely mögött az átlagemberi szenvedély éppoly komoly, mint az istenemberi erkölcs, mert indulat, erkölcs itt nem szavak, hanem élettani valóságok, s az őszinteség nem kacér kitakarózás, hanem a magamagát meghamisítani képtelen élet nyíltsága.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

A természettel együtt élő ember lírája az övé, de mert tehetsége és érdeklődésköre sokirányú, sosem válik ez a természetimádat programszerűvé.

*

Egyfelől az olasz, német, francia, angol költőkön nevelődött fennkölt szellem, másfelől a magyar, szókimondó, egészséges jókedv. Ennek a két kvalitásnak szerencsés ötvényződése Csokonai. Nagy magyar költő mindig az volt, akiben az európai korszellem és ízlés kereszteződött a magyar népiséggel.

*

Kimondom a Csokonai nevet, s könnyed és a világ dolgait játszin dobáló fantáziával megáldott nyájasság ragyog belém, tíz év alatt összeírt temérdek, változatos mű, a zseni pazar tékozlása, magyar bőség, más szóval: magyar tragédia.

ELBESZÉLŐ

Az elbeszélő, aki múltjáról beszél, nem hagyja meg emlékeit lelkének abban a rétegében, ahol találta, hanem kiemeli onnan. Az emlék, mielőtt emlék lett, esemény volt; ő visszafejti az emlékezet munkáját, s az emlékből az eseményt támasztja fel: rekonstruál. Amit a lelkében talált, visszahelyezi a kalendáriumi időbe s visszavetíti a kalendáriumi évek és pillanatok színhegyére. A lelkünkben talált múlt úgy folyik le, mint egy visszakeltezett jelen.

EÖTVÖS JÓZSEF

A karthauzi Gusztávja meghalt, de maga Eötvös megállt a szerzetesek életének legszebb érzésénél: az irgalomnál. Akinek a maga gyönyörűségére nincs ereje élni, odaajándékozta másoknak, s megint örömet talál benne. Az életcsömör, melankólia régi nagy orvossága a részvét. Az *Árvízkönyv* karthauzija, a fiatal Eötvös is a részvétben szabadul meg hangulataiból. [...] *A karthauzi* írója a részvéten át megérkezett hazája sorskérdéseire. [...] Jóság és rosszaság, zsarnokok és elnyomottak, akik *A karthauziban* még egy értelmetlen és boldogtalan habarcsba keveredtek, szétválnak, a falu jegyzője, Viola s a fiatal szerelmesek: az angyalok pártja, s Nyúzóának, a vármegye megtestesítőjének a pártja az ördögöké. Hogy az élet nem angyalok és ördögök harca? Eötvös lelkében azzá vált. [...] 1846-ban jelent meg a *Reform*, ez a hatalmas politikai program, s már egy évvel előbb *A falu jegyzője*, a *Reform*, képekben elbeszélve. Ez a két könyv együtt: [...] a nagy kor által egészen beszítt Eötvös, aki a maga mellében egy közösség szívét hordja, s a maga szívével egy egész nemzetbe löki a vért.

*

A Magyarország 1514-ben: történeti regénynek is kitűnő, ha a történeti regénytől nem füstös falat, hanem igazságot és elhithető erőt kívánunk. [...] Nyelvét is meg lehet szeretni: kényelmes mondata arányos testű gondolatoknak ad szabad mozgást.

ESZME ÉS STÍLUS

Az ember eszméi vonulnak, mint a felhők, de stílusában az alkata nyilatkozik meg. Olcsó hősködés a stílus stigmatikus jelentőségét tagadni. [...] a stílus [...] ösztönös gyónó felület, az egyéniségre a legfeltartóztathatatlanabbul árulkodó jegyek rendszere. Hogy paradox legyenek: az eszme elkenődzi az író, a stílusa leleplezi.

ESSZÉ

Az esszéírónak csendet kell teremnie a mű vagy probléma körül, amellyel foglalkozik. Nem helyes, ha mint író minduntalan észreveteti magát. Művész ő is, de művészete a beállítás, csoportosítás s nem az öncélú remeklés. Egy jó esszé után nem azt kiáltja az olvasó: milyen kitűnő esszéíró, hanem milyen érdekes mű, milyen izgató gondolat.

*

Az esszét a nyilvános tanulás műfajának tekintem; egy lélek égtájakat keres, s közben égtájakat segít megtalálni; munkásságom meghívó egy tanácskozáshoz, melyet önmagammal folytatok.

*

Szaktudomány és esszé közt van egy perdöntő különbség: a szakmunka azért van, amiről szól, anyagát akarja rendezni s megvilágosítani; az esszé célja túl van anyagán, mindig valami általános érdekű és érvényű elvet akar gőzelemre vinni, amelynek a téma csak csatateret. Nem a felhasznált ismeretkincs, hanem a tárgy cél vagy ürügy volta von tehát határt közöttük.

ESSZÉ ÉS KRITIKA

Ha a kritika a drámaibb műfaj, az esszé a líraibb. A kritika az összebékíthetetlen tendenciákat ugyanakkor ismeri el, amikor egymás ellen torlasztja őket; az esszé egy lélek egységes frontja: sorozatos vallomás az irodalom előtt. Ott zavar a következetesen keresztülvitt szempont, itt világít. A kritika az igazságok műfaja, az esszé az Igazságé.

FELVILÁGOSODÁS

[A] felvilágosodás sorsa ugyanaz lett a Rajnától keletre, ami a humanizmusé – az embernemzethez szólt, s a nemzetit ébresztette fel az emberekben. Európának azok a nemzetei, amelyek a felvilágosodást nem magukból termelték ki, hanem csak átvették, miközben testükre szabták az idegen ruhát: mint a reformáció korában, újra felfedezték önmagukat.

GONDOLAT

Egy gondolat ereje nem az, amit mond, hanem amit ad.

HELTAI GÁSPÁR

Azt üzeni ez a nyelv: Sose tekerd és sose facsard, öcsém. Nincs ezen a világon olyan dolog, amit jó paraszt ésszel, nevének nem nevezhetnél. Sehol egy szál a mi irodalom ízű, művirág-hasonlatainkból. Ritka itt a kép, de ha jön, olyan, mint a népdal képe: elkerülhetetlen. Nyelvújítás előtti szegénységet emlegettek! Hol van az a fogalom, amit ennek a bátor nyelvnek a betyárpányvái el nem hurkolnak.

HORVÁTH JÁNOS

[...] egy-egy mondata zugában néha a fogalomalkotó és érzékeltető erő remek teljesítményei bújnak meg, [...] tárgyhoz illő meleg pedantériával eleveníti fel a kezdetleges írásemlékek mögött a zárdai olvasások hangulatát.

HUMANIZMUS

Az antikot felfedező humanizmus a nemzetek felfedezésével végzi.

ILLYÉS GYULA

Költészete nem vasárnapi kivonulás, hanem emelkedett hétköznap, intim rezdülésekben és szép lobbanásokban gazdag. Nála nem a keret ünneplés, hanem az élet ünnepi.

ÍRÁS, ÍRÓ

[...] igaz író csak az lehet, aki legfesztelenebbül önti ki, ami belé gyűlt, s minél tehetségesebb valaki, annál vakabban megy lelke szimatja után.

*

Az író vállalkozás. Öröklött képességei: az alkat; gyerekkorának emlékeztető népesítő élményei: a szülőföld; az átvett tradíciók kényszere: a nemzet; a szellemét termékenyítő áramlatok: a kor akarnak művé öröködni és hatni benne.

*

Író az, aki kimondja azt, amit a végzet belepréselt; rétor, aki megfogalmazza, amit várnak tőle. A rétor csillogtathatja a formát, de fontos formai problémát soha meg nem oldhat. Mert a forma: jellem [...].

*

Az író társadalmi kötelessége ugyanaz, ami az írói: híven rögzíteni a szellemi erők benne kialakult egyensúlyát.

IRODALOM, ZENE, ÉPÍTÉSZET

Aki épít, mindig az egész életet költi újjá. A zene, az irodalom: inkább morfondírozás, eltűnődés a lélek mélységei fölött; az építészet azonban akarati alkotás: beléavatkozás a tájba, az életbe, szokásokba.

JÓKAI MÓR

[...] mondjuk ki akár ma is a szabadságharc szót, nem Baradlay Richárd lovagol-e felénk? Miféle hatalom ez, ha nem a mítoszé?

*

[...] Jósika s Jókai magyar regénye is az anekdotától kapta a formáját. Minden fejezet éppen egy anekdotányi, amikor az kikerekedett, ragaszthatjuk hozzá az új sejtet, az új anekdotát. Jókai persze nagy költő, akinek kavernája is volt, gyermek, ahogy mondani szokás [...].

*

Egy egész lexikon ez a Jókai: Széchenyi éppúgy benne van, mint a régi hárámbasák. Lehet őket nem szeretni?

JUHÁSZ GYULA

Táj, sors, esemény csak ürügy, mely alatt az ürügyek gazdája dalol. A szavak osztódnak: de az érzés osztatlan. Juhász Gyula tipikusan egyérezésű költő, s ha költészetének van története, az csak arról szólhat, hogy hajította el mindazt, amire ennek az érzésnek nem volt szüksége, s hogy talált rá az ürügyekre, melyek mögül ez a bánat a legotthonosabban búghatott. – A melankólia és a melankóliával szerzett ország, ezt írhatta volna könyve fölé a szegedi tudós, megmutatva, hogy honosodik meg ez az oktalanul nagy okú bánat a boldogtalan szerelemben, vidéki városokban és vidéki költősorsban [...].

KAFFKA MARGIT

Csak egy egyszerű, hívő természet adhatta magát így élet és irodalom különönc dolce stil nuovo-jára. [...] Eredendő tisztasága felsugárzik a legkikeresettebben „emancipált” helyzetek mögül is; mint ahogy tiszta ábrázoló ereje, az apróságok iránti nőies érzéke is rögtön kicsillan, ahol úgy érzi, hogy a korszerűségnek eleget tett, s most már egy kicsit magára maradhat.

*

A *Színek és évek* remekmű [...]. A fölény, mellyel [az író] hősnőjére néz, befutja az anyagot; a tárgyilagosság mélyén elnéző gyöngédség bujkál; az évek nem mossák el a színeket, csak kibékítik; változatos sors, tarka világ párlata ez, melyben megfinomodva találkoznak az ízek és illatok [...].

KASSÁK LAJOS

[*Angyalföld:*] Az emberinek és az életnek a szeretete világít át rajta, mint a szőlő héján a nedv. Az, amit mi nem marxisták így is merünk hívni: humanitás. – Kassák a szeretete köpenyegé alá szeretné fogni az ő nyomorult, de jövővel jegyes osztályát, s egy irgalmas emberség égboltját vonja a mindenkori ember fölé. A munkás homlokát akarja megsimítani, s mindnyájunkat megcirógat. A proletár életét akarja fölillantani, de az életet mutatja meg. Angyalföldről akart regényt írni, de ami jó ebben a könyvben, az helytől és időtől függetlenül az Élet városáról szól. – Mi ennek a humanitásnak a művészi eszköze? Kassák regénye galéria: képszerűvé komponált jelenetek sora. Ezek a képek helyzeti jelentésükön túl az élet egyféle értelmét szuggérálják. Részletesek, de örök dolgok lobognak bennük. Éles körvonalúak, s mégis emberségesen tompítottak.

KATONA JÓZSEF

[...] olyan összefoglaló szimbólumát adta a magyarságnak, mint amilyen a németiségnek a *Faust*, vagy a királydrámák a régi Angliának [...].

*

[*Bánk bán:*] az emberek benne nem egymással, hanem egymás mellett beszélnek. [...] a szereplők itt még a párbeszédekben is monologizálnak. [...] alakjai mint magukkal nem bíró indulatok téblábolnak egymás mellett, amíg növvő sistergésükből kiforr a tragédia. [...] Bánkban [...] az iskolás tragikumon túl van egy igazibb is: maga a martalékot kereső szenvedély, mely ha meglódították, beletipor a végzet tilos köreibé, s világát elpusztítva, önmagába rogy, Bánk a darab végén: nem annyira bűnhődő lovag, mint inkább kiégett vulkán. A forró szívek megszabadultak tartalmuktól és értelmüktől; ki meghalt, ki megőrült, ki elárvult – az élet túlsága eltékozolta magát, s a megsértett végzet illedelmes csöndje helyreállt.

*

Egy nagy ember: nagy szenvedély, s műve ennek a szenvedélynek a története. Katonában ez a bánki szenvedély ott fortyogott már Bánk bán előtt is.

KAZINCZY FERENC

Kazinczy stíl-forradalmár. A stílus forradalmára a tartalommal szemben, s az új, édesebb és lágyabb, kerekesebb szájjal ejtett, rövidebb szavakon és

mondattagokon tovagördülő, telibetalálóbbs stílusnak a forradalmára a régi, szögletes, csikorgó, fogalomkerülgető stílussal szemben. Nem élt magyar író, aki a fogalmazást ennyire azonosította volna az alkotással. Kazinczynak az ízlése volt a képzelete.

*

Ő az irodalmi élet telefonközpontja; nem lehet jó huzal, amely nem ebbe a központba fut.

KEMÉNY ZSIGMOND

Ha a magyar nemzet nem ismerte magát, Kemény Zsigmond maga volt a nemzeti önismeret.

*

A nagy monomaniákusok [...] az igazi Kemény-hősök [...].

KODOLÁNYI JÁNOS

[...] a középkori trilógiában [...] létünk gyökerébe nézve: [...] csak egy nomád csordát lát? Nem egész Európát, igaz, hogy egész Kelet-Európát is?

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

Mint a semmiségek költője lépett fel, az impresszionisták magas gallérjában és csokornyakkendőjével, aztán elkezdte védeni ezeket a semmiségeket a nagy elgondolásokkal, nemzet- és kultúrprófeciákkal szemben, s ez a szenvedélyes, szellemes, egyre keményebben csillogó védőbeszéd lett az ő igazi műve. Tulajdonképp minden verse, minden apró írása, de minden regénye is erről szól. Az igazi nagy dolgok a kis dolgok: ezzel állított be az irodalomba. Majd hozzátette: amit ti nagy dolgoknak neveztek, a művészetben bombaszt; az igazi költő olyan, mint én vagyok.

*

[*A szegény kisgyermek panasza:*] Ürügy a kisgyermek, s egy fölfedező áll mögötte, aki a felnőtttség lelki szegénységéről a költőség gazdagságára, a „fontosról” a „nem-fontosra” fellebbez, s a felület kiabáló jelentéktelensége mögött az örök mozgató erők halk állandóságát keresi.

*

[*Az Alakokról szólva:*] Sok tárgyat ismer, sok apró tény gyűjt össze; ismerete azonban nem a képzőművészi, aki a dolgok formáit és színeit őrzi meg,

hanem a költőé, aki jellegbeli csillogásukat kapja el. A látható világ tényeihez tapad, de nem annyira anyagi mivoltukhoz, mint költői minőségükhöz. Ha megkockáztatható ez az ellenmondás, a konkrétum metafizikusa ő.

KÖLTÉSZET, KÖLTŐ

A költészet vigasztalás az életért; ennek az árnyékvilágnak a fény-árnyéka.

*

A modern költő: megmutatni akarja magát, hogy megszeressék, az antik gyönyöríteni, képezni, szebbíteni.

*

Költőnek lenni: nemcsak állapot, hanem szerep is.

KÖLTŐ ÉS NEMZET

Egy költő műve azzal, hogy itt hagyta, nem kész. Nemzete szellemében kell elkészülnie.

KÖLTŐ ÉS SZOBRÁSZ

A költő nem a környezet produktuma, de a talajból él. Valami ős Istentől jött és Istenhez térő villan meg benne, de csak valami nagyon földiben vilámlanhat meg. Olyan ő, mint a szobrász: ura a szobor anyagának, de az anyag is ura neki. S ezt az anyagot nem ő teremtette, hanem az örök hegyek, a maguk titokzatos törvényük szerint.

KRITIKA

Aki nem ismeri a mámort, amellyel az alkotó szellem meglesése, egy mű szétszedése és összerakása, egy lélekben kihordott szervezet fejlődéstörvényeinek és fejlődészavarainak a megfigyelése jár, nem is tudja, milyen szép és változatos természettudomány: műbírálatot írni.

*

A műbírálat [...] csak addig szép, amíg semmiféle idegen érzés sem csikorog kényes műszerében.

*

Támadás az, ha valaki tönkre akar tenni valakit, s csak az érveket keresi hozzá. Bírálat az, ha a dolgot figyeli, s itt megállapításaival esetleg felemel, esetleg tönkretesz.

*

A kritikusnak, ha érdemlegeset akar mondani, éppúgy ihlete lázbeszédére kell bíznia magát, mint a poétának.

*

A kritikának nincsen állandó módszere; minden írónak másfelől kell neki-vágni.

*

Mi mást kerestem én a kritikában, mint a sok ezer esztétikai tünetben mutatkozó közös művészi elvet, ugyanazt az „egész embert” az irodalmi kifejezés tükrében, akit most az alkati kifejezés tükrében nézünk majd meg.

*

A kritikus az, aki érzi a művet, és ki tudja fejezni az érzéseit.

LÍRIKUS, DRÁMAÍRÓ, EPIKUS

A lírikus még csak megél a maga keserűségében is; lángja alatt szíve a borszeszlámpa. A drámaíróban, epikusban, meseköltőben azonban mindig egy társadalom olaja vet lobot.

MADÁCH IMRE

[*Az ember tragédiája:*] Az ember tragédiájában is megvan [...] az egyensúly az Isten és az ördög történelme közt. Mi az ördögé a történelemből? Az élet tehetetlensége, a korszakok teteme, a formák váza, amelyből továbbment a lélek; az eredmény, szóval az idő. S mi az Istené? Ami nincsen az idő hatalmában: az erkölcsi erőfeszítés. – Isten az emberiség életét éppúgy csak színtérnek, keretnek tekinti, mint az egyes ember életét is. Nem az a fontos, hogy mit ér el benne, hanem hogy mi sajtolódik ki általa belőle. [...] Ahogy az ember valódi története sem életének a kalandja, hanem üdvösségének a harca: Isten szemében az emberiség történelme sem az Édenkert és az esz-kimó kunyhó közé eső bolyongás, hanem ami az emberiségből feléje sajtolódott közben. [...] Ádám az, amit hősnek lehet nevezni; állapota: a purgatórium. Az emberi élet értelmetlenségéről értelmén keresztül meggyőzhető, ösztöne azonban folyton fölfelé, folyton nemesebb értelmet szimatol. Az egyre új táj, amely felé Luciferrel hurcoltatja magát: a történelmen követelt Éden, a bizonyítások során föl nem adott és föl nem adható Isten országa. Az ő meggyőzhetetlensége Lucifer kommentárjának az ellensúlya ebben a

drámában. Az értelem mosolyával szemben egy felütött fej, amely elborult szemmel keresi mindenek ellenére a hozzáillő birodalmat. A jó ösztönnek ebben a nyugtalan kínjában látjuk mi az ördögnek átadott Ádámot tragikusnak. Tragikus az, aki akkor is kitart maga mellett, amikor a kozmosztól egy bólintást sem kap (vagy csak éppen azt) magára. A tragikus ember vándorútja fölött mégis megtévesztő cím: *Az ember tragédiája*. A bukásra viszi át a hangsúlyt: lám ez minden jó törekvés vége; holott azt kéne hangsúlyoznia, amit az utolsó mondat is: Lám ez az ember. Akkor is küzd, ha erőfeszítései eredménytelenségét föltárták előtte. [...] Az ember el-elbukik, de az emberiség azért csak halad, tanítják a mű részletei. Az egész emberiség elbukik: a küzdés értelme maga a küzdés, tanítja az egész.

MAGYAR KÖLTŐ, MAGYAR ÍRÓ, MAGYAR IRODALOM

Nagy magyar költő csak az lehet, aki a magyar eredetiség medencéjéből meríti meg a maga eredetisége korsaját.

*

Balassa, Bornemisza, Zrínyi, Bethlen Miklós a nemzet állapotát azzal a nyers tárgyilagossággal nevezik meg, amellyel saját kihulló fajukról vagy borközi kihágásaikról szólnak.

*

A Kemenesalja látkörébe bezárt Berzsenyi a magyar poétaság örök szimbóluma. Ott ül barmai és jobbágyai közt, magányosan és gigász tudóval. Mit kezdjen? Belefú a nyelv hamu földte paraszába, oly erővel fú bele, hogy megszikrázik a lehelete nyomán, minden szó külön tűz, s az egész mégis egyetlen szikrazápor, amely kicsap a magyar égre, s ott megannyi haragos, vörös csillaggá válik, amely alatt álmélkodva fognak megállani, valameddig a magyar égnek egy bámulója akad. Ő a magyar ihlet. Ő a magyar költő. De nem az ő végzetes, tragikus ihletettsége jellemzi-e az egész magyar irodalmat? Ami őneki a szavak zúgása, az Katonának az egymás ellen szegzett, személyekbe szakadt szenvedély dialektikája, Vörösmartynak a vak ember színképrázata, Aranynek a népi nyelv erős ízei, Adynak a versbe bele nem férő lázasság. Tombolva vagy csokonaisan nyájaskodva az egész magyar poétaság menekszik a magyar sors elől, s ez a menekülés, a zaklatott és ki nem élt embernek ez az ihlettől forró segélykönyörgése: a magyar irodalom.

*

Vörösmarty [...] költőkirály volt, Petőfi képével megőrült politikusok vívódtak, Aranynak, Keménynek magánosságukban is érezni adatott: hogy egy nemzetbe írják bele maguk, még Madách is mint képviselő hozta fel Pestre a *Tragédiát*. A Való méltósága és a Felelősség ünnepe van rajtuk; mozdulataik nagyok, világuk tág – gondoljuk csak el, mi volt Jókai műveiben: Magyarország.

*

A magyar irodalomnak vannak felejthetetlen képei: a török torkában époszát író Zrínyi; Batsányi Kufsteinben, Csokonai botanikus köre, a sértett Berzsenyi sérelme, Széchenyi Döblingben, Arany a szigeti fák alatt, Zilahy Károly, amint Ariostót fordítja, haldokolva. Ady utolsó négy éve mindnél hatalmasabb. Egy nyár éjszakán megjött a háború s vele vége a világnak, melyben a költő még élt s az emberiség csírái dolgoztak. Rémségek évei: a rémlátót igazolók.

*

A régi magyarság, ahogy tizenhatodik és tizenhetedik századunk emlékeiben ránk maradt: csikorgó előidőkből létünk talpa lesz [...]. A 19. századnak minden vívmánya ellenére is fogyatkozásul rójuk fel, hogy erről a talpa alatt kincselő múltról elrugódott. Kik voltak a század legititokzatosabb, legmagyarabb írói? Akik a század fejlődésében csak fél lélekkel vettek részt, de gyökérzetükkel ebbe az elfeledt mély magyar rétegbe lejárásuk volt: Berzsenyi, Katona, Csokonai, Arany, Kemény. S mi a 20. századi irodalom legnagyobb cselekedete? Hogy ezt a befödött magyar geológiát olyan izzó modern tüneményekben dobta föl, mint Ady Endre és Móricz Zsigmond.

MAGYAR NYELV

A magyar nyelv titkos súlypontja a régiségben s régiséget őrző népnyelvben van. Nagy író lehetsz ennek a testedbe ivódott tudása nélkül, magyarul azonban annyira tudsz, amennyire helyezted és tanulmányod e súlypont-hoz közel vagy távol rakott.

*

Móricz Zsigmond mondta ki, hogy a magyar nyelv Bornemisza óta hanyatlott. Én is azt hiszem, hogy minden purizmusnál többet érne a régiektől nyelvi fényűzést tanulni. A régi magyarság éppolyan nagy tartály, mint a magyar nép, s a kettőből tulajdonképpen *egy* vödörrel merhetsz.

*

Az ifjúság nyelvtisztító szótárak helyett a régi magyar nyelv legszebb emlékeiből tanulhatna különbül magyarul.

*

[...] a nemzet egyéniségét őrző leghatalmasabb mű [...]: a magyar nyelv [...].

MAGYAR VERS

A magyar nyelv nem úgy teremti a verset, hogy a beszédet kész rámákra vonja. A régi magyar vers belülről, az értelem felől készül, s azokkal a tagozódásokkal gazdálkodik, amelyekre az értelem bontja a beszédet.

MEGISMÉRÉS – MEGÉRTÉS

A megismerés: megértés, a megértés: szeretet.

MESE

A mese: életlényeg [...].

MÓRICZ ZSIGMOND

[...] a novella Móricz adekvát megnyilatkozása. Ez az igényes műfaj mintha csak különféle korok, közösségek, néprétegek, helyzetek, hangulatok, emberek sűrített ábrázolására termett volna. Egyre új novellát írni, ezt csak oly széles emberanyagú író bírja szusszal, mint Móricz Zsigmond.

*

[...] Móricz módszere [:] A realizmus életszerűsége egyesül benne a klasszicizmus nyugalmával. E két szik egy magja: az író robusztus szelleme.

*

[...] regényeiben apostol is volt: a magyar lápvilágot akarta lecsapolni. [...] A keze alól kinövő alakok nem tudják, mit kezdjenek magukkal; hatalmas elkárhozott sereg az eszem-iszom sártavában, a szerelmi örület vérfelhőjében.

*

[...] a *Légy jó mindhalálig*ban mi másért kell a lottócédulának ellopatnia, minthogy egy gyerekszívre az emberi komiszság vallatásaival, karcérével rászorulhasson. Mintha úgy volna, ahogy életrajzában írja: „Ezek a kínok és vágott, zúzott, mart sebek az én legnagyobb kincseim; ha én ezeket föltárom, meg

fogják látni az emberek, az emberiség, hogy nem érdemes az emberek között élni, mert az ember szelídíthetetlen vadállat.”

*

[...] ő még a regényt is úgy tömörítette, hogy minél több kiformált élet férjen el benne. Regényeiben nincsen semmi esszé, lélektan, okoskodás; annál forróbb és hitelesebb az emberek mája és tüdeje. Az örvény fölkap és megpörget egy csomó embert: ez a tipikus Móricz-regény.

*

A regényben [...] szabadon engedte a szemét. Itt kitombolhatta magát érzék-szerveinek az igazmondása. S csodálatos: világa mégsem sötét, mint a szándékos naturalistáké. A borzalom csontjain csupa kedv, bőség, ragyogás. Itt nem egy naturalista szól, hanem maga a natura, amely az ész sablonjaival nem engedi befolyásoltatni magát.

*

Aki Móricz Zsigmond műveibe elmerül, nem érzi, hogy ez valami lelketlen világ, amelyből kiölték az isteneket. Inkább a mitológiák vallás előtti ragyogása az, ami körülveszi. Mintha az élet lenne nála ön maga mitológiája. Akár a valóságban.

*

[...] Móricz Zsigmondon tanultam meg, mennyivel gazdagabb lesz az olvasmány, ha az ember az író felől is megtanulja olvasgatni.

*

Mint minden nagy író, Móricz Zsigmond is csak a fölét lötytyintette az írásába annak, ami a lelkében volt.

MŰVÉSZ, MŰVÉSZET

[...] a művésznak erény a hiúsága. Az éber és érzékeny becsvágy a legtöbbször jobban szolgálja a művet, mint az önérvényesítés más fajtái: a téboly például, vagy a bosszú, vagy a szentség, különösen ha félbemaradt. A hitnek és a mániának az az ereje, hogy nem hagyja magára az embert léte ürességével.

*

[...] a művészet legérdemesebb tárgya: az egyéni titkok [...].

NÉPKÖLTÉSZET

[...] a népköltészet nem annyira szavakkal, mint szólamokkal dolgozik: az egyszer megtalált szerencsés kifejezés közkincs, amely mindig beiktatható, ahol hasonló érzésről kell jelet adni.

NOVELLA

[...] magyar műfaj, ahogy Móricz is mondja. Az erős tehetség és rövid lélegzet műfaja: kétszeresen magyar. [...] a prózai műfajok közt a legsalaktalább: a tehetség a mesterség üllőjén itt verheti ki a legfényesebb szikrát, töménységben a verssel versenyez [...].

NYELV ÉS GONDOLAT

A nyelv konzervatív, megőrzi a régit; a gondolat forradalmár, új helyzet ellen teremt eszközöket.

PAMFLET

„Műfajomban” a pamflet: a látványos groteszk értelmi oldala lenne. [...] az étellel [...] kontaktusban van, nevetségessé teszi. Ha erkölcsös ember: a jó érdekében, a gonosz ostromozásával, ha erkölcstelen: a maga érdekében, el-lenségei ostromozásával.

PETŐFI SÁNDOR

[...] *Az utánzókhöz* írt kemény és önérzetes tiltakozása [...] Petőfi [...] ars poétikája s egyben ennek az úttörő kornak a jellemzője is.

Sas a költés; hol nem járt senki sem, / Ó arra indul fennem, szabadon.

*

Arra tanít, hogy a költőnek mohónak kell lennie. Egyre tágabbá gyűrűző hullámokban kell a valóságot művészetileg ölelnie.

*

A népiesség Petőfi költői életformája. Petőfi nemcsak a nép erőit használta föl, de mint országát járó királyfi, a nép gúnyjába bújt, a néphez akart szólni, s úgy szólott hozzá, ahogy egy nagyon fölötte álló, de belőle kinőtt rokon szólhat a néphez, aki megtalálja a módját, hogy urabácsiék nyelvén is kimondja a maga bonyolult igazságát.

REALIZMUS

A realizmus haszna [...], hogy fogódzkodást, lélegzetet ad a másító akaratnak.

REFORMÁTUS ÉNEKESKÖNYV

[...] a rendkívüli jelentősége a magyar életben épp az volt, hogy a Molnár Albert ideje óta készült, s egyetlenegy református magyar sem nőhetett föl anélkül, hogy a lelkén ne formáljon. [...] A magyar nemzet legmagyarabb részében töltötte be az emlékezet szerepét ez a könyv. Olyanokra emlékezünk benne, amikre az irodalom nem tanított. Nemcsak a hívek, az írók is. Ady költészete sosem lett volna az, ami, ha gyerekkora zsoltárai nyelvét és ritmusát meg nem kötik és föl nem szabadítják [...]. A régi magyarság s a legújabb közt a *Református énekeskönyv* egyike a legfontosabb földtani hi-daknak.

*

[...] a zsoltárt, mint általában a régi magyar verset sokkal lassabban kell olvasni a mainál s érzük be azzal a ritmussal, melyet a nyugodt, értelmes olvasás hoz ki: mind több ritmikai és nyelvi kincset fog föltárni.

REGÉNY

A regény közelebb áll a tanulmányhoz, mint a novellához. A regény az élet kritikája s a kritikára támaszkodó életkoncepció. A regényt nem szabad elköltősíteni. [...] A regényírás redukálhatatlan eleme mindig is a pszichológia marad.

ROMANTIKA

A vér valódi szavából a romantika csak a vér ábrándjait engedi szóhoz.

SYLVESTER JÁNOS

Keresek az életre árulkodó könyveket, s olykor a legtartózkodóbbnak hitt könyv is árulkodik. Itt van Sylvester János nyelvтана. Nyelvтан és mégis vallomás. Átrágtam magam Szilády Régi magyar költőin, de nincs az az egykorú lírai vers, amelyből oly élesen kiáltana az emberjelleg, mint ebből az „in usum puerorum” írt *Grammatica hungaro-latinából*. [...] Ami a legjobban érdekel benne, az [...] Sylvester szívbeli viszonya a magyar nyelvhez.

SZABÓ DEZSŐ

A kommunizmus első napjaiban vallomást tesz az „egész ember” mellett. Az egész embernek: családja, fajtája, mítosza van. Evő, páرزó és vallásos állat. A 20. század megint az övé. A magyarságot erre az új századra akarja szívvel, gondolattal, családteremtő, rohamozó kedvvel mint munícióval fölszerelni. A magyar múlt egy arzenál neki, ahonnan fegyvereket kapkod ki s osztogat szét.

*

Ember volt, s frázisai és beteges hangulatai sem forgatták ki egészen nagyságából; gúnyának, fájdalmanak egy-egy villáma akkor is szívünkbe kap, amikor az egész alak már a maga ellen földidézett komikum levében hánykolódik.

CS. SZABÓ LÁSZLÓ

[...] számára [...] a művészi üdvözülésvágy – „a halhatatlanság arrivizmusa” – vallás és gyöngékedés. [...] Barátaival beszélget a kolozsvári Mátyás-szobor alatt, de a századok hallgatják aforizmáikat.

SZABÓ LŐRINC

[...] gondolati költő [,] mert nagyszerűen küszködik a gondolattal. E gondolatok a versben válnak jelentőssé, mely mint szöges övet kapcsolja őket a költő derekára, érezteti az elnyomott fájdalmat, az öngyötrő szigort s a szájgőgös rándulását. [...] azok közé a költők közé tartozik, akiből a húsupba vágó kötelék sajtolja ki legszebb költeményeiket.

*

[...] filozófus-költő [...].

SZÉCHENYI ISTVÁN

[...] a magyar romantika az ő lelke titokzatos tömegében kapott magasságot és gerincet [...].

*

[...] tökéletesen tud franciául; gyermekkorában olasz nevelője is volt, s az élvezetekkel együtt habzik fel benne a cinikussá váló kor tudásvágya. A naplórásra is úgy kap rá, hogy idézeteket szed ki olvasmányaiból.

*

Széchenyi, mint minden nemes természet, amelynek soká kellett oxigén híján sínylődni: az éltető nyilvánosság elnyert biztatását erényei rajongó fölfokozásával akarna visszafizetni. A szellemi ember életének legszebb pillanata, mikor önmagát eszményével a jóról összeolvaszthatja.

*

Lángész volt. A lángésznek csalhatatlan jele bizonyos nyers erőkihasználás, amellyel magát mindenestől az emberek figyelmébe nyomja. A szellemi életnek vannak játékszabályai: az ember annyit mutat magából, amennyit a játék, a téma megkíván. A lángész azonban szőröstől-bőröstől akar érvényesülni, egész létéből témát, új játékot csinál. Széchenyiben, a szalonok nevelt-jében a legnagyobb mértékben megvolt ez az etikettbe tipró önérvényesítés.

*

[...] legmindennapibb élményeiből is olyasmit teremt, ami a szellemben jelkép, a gyakorlati életben pedig alkotás [...].

TAMÁSI ÁRON

[...] a jelentősége a magyar irodalomban [...]: a prózai műfajokat ő irányította legállhatatosabban és legkönnyedebben a nagy költészet felé.

*

Senki sem libegtette úgy a mesét a nyelve hegyén, mint ő. Semmi a realizmus földön kúszó kicsinyességéből, s mégis hol a realista, aki színesebb, zamatosabb?

TANULMÁNY

[...] minden műfaj közt a legruganyosabb s legtöbb oldalú.

TOLDI ÉS ÁBEL

Ha Toldi a természeti erő hőse, Ábel a természetes nemességé. Ebben a gyenge fiúban, aki olyan derekasan helytáll rablók, urak és oláhok közt, egy morzsoló erők közt fennmaradó nép viszi diadalra minőségét.

TÓTH ÁRPÁD

Tóth Árpád csendes áhítatú költő: várja az életébe áramló dolgokat, s olyan arányban dolgozza föl őket, ahogy jönnek: a fához hasonlít ő, aki édes gyümölcsé asszimilálja vad és fanyar nedveit.

*

Különös, meleg zugai vannak a verseinek: pamlagsarkok, amelyek meleg test elhányt takaróitól illatosak. Emlékeiről írja: „*ha este véle búsan bíbelődöm / Már úgy csillantja lelkem, mint nagy, antik / Gyűrűjét agg kéz, reszketőn, tünődőn...*” Nos, ez a hajlam: emléket, vágyat, bánatot nagy antik gyűrűként csillantani, ez a Tóth Árpád vers-alakító hajlama. – Van ebben valami meenedés is. Ha az ember pompáztatni tudja azt, ami fáj, akkor a fájdalom anyagává vált valaminek, ami már nem fájdalom, hanem öröm.

TRAGIKUS ÉLETÉRZÉS

A tragikus életérzés nem sötétebb, hanem fényesebb, mint a másik. A sors valódi arcába néző ember nem aggodalmasabb, mint a fejlődéshitű, hanem vakmerőbb. A veszély az emberiség legnagyobb ingere.

TUDOMÁNY, IRODALOM, FILOZÓFIA

Tudomány, irodalom, filozófia határvonalai az egész világon halványodnak, a szellem emberének egy új típusa tünedezik, idegeiben író, érdeklődésében tudós és bölcselelő, legtalálóbban talán a régi humanistákhoz hasonlítható. [1933]

VAJDA JÁNOS

Az élet neki a legfőbb jó. Ami volt: élt; a vágy, amely életté vált: halhatatlan. Csak a lélekbeszakadt vágy, ami bennünk és magjában maradt, az a veszendő. [...] „*Nem vész el innen semmi, semmi / Csak ami nem birt megszületni.*” Mint Ady, ő is kétségbeesetten veszíti az időt, nem az élt időt, hanem a meddőt. Az idő a jóvátehetetlen, a múltból nem lehet kitörni többé egy órát sem. „*Ha van tudat a túlvilágon, / Én mindig ezt az órát látom. / E hézagot a mult időben, / Mit ki nem tölt a teremtő sem, / Mely visszaásit onnan rája, / Mint a halott leesett álla...*” – Nem az elveszett éden a pokol, hanem az el nem veszett, s Gina, a megtagadott szerelem, ennek az el nem veszett paradicsomnak az Évája.

*

Egyetlen menedéke a természet: a vaáli erdő, a fekete víziók, a félfelejtés erdeje. A természet tette őt boldogtalanná azzal, hogy a maga képére nyíltak és igaznak teremtette, de a természet ölen zsibbad el fájdalma fél har-

monikus alkotásig. Innen legszebb versei: *A vaáli erdőben*, *A bikoli fák alatt*, *Nyári éjjel*. Emberfájdalommal benépesített természet a Vajdáé, nem igazi táj, de nem is szimbólumok köpenye, mint Adyé. Képeiben a felhő az égen ül s a villám a lélekben csattan.

VIZSOLYI BIBLIA

[...] a 16. század végén nemcsak Isten magyarba ültetett igéje, de egy változatos és kimeríthetetlen költői antológia indult útnak az eldugott Vizsolyból, hogy mind mélyebbre ereszkedjék tudósok, urak és nép rétegeibe. Könyv ez, amely itt történelem, ott ballada, itt szerelmi ének, ott haragos óda, itt jóslat, ott idillum. Szókincse a mindenkié.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY

[*Zalán futása:*] A költő [...] maga is bámulva eszmél rá, hogy milyen erők támadnak fel mellette, milyen fényűzésre telik a lelkéből, mi minden van benne, amit idáig nem ismert.

Megjön az éj, szomorún feketednek az ormok, az élet / Elnyugszik, s a fél föld lesz nyoszolyája; de engem / Fölver az elmúlt szép tetteknek gondja.

Az elnyugodott éjszaka közepén régi szép tettek gondja, kifogyhatatlan seregszámlák, hadirobaj s az eposz völgyeiben a szerelem tündérhangja: valóban ez ennek a költeménynek a hangulata. [...] Milyen gyöngéd játéka a vágynak, s milyen túlzó játéka a képzeletnek. Ilyen seregek és ilyen Hajnák csak egyszer dübörögtek és remegtek a magyar irodalomban: Vörösmarty époszaiban.

ZRÍNYI MIKLÓS

[...] erős, igaz, darabos, a katolikus reformáció szelleme s egy végvári hős nagy lelke hánykolódik versszakaiban [...].

*

Zrínyi a várából kiostromolt, versből hadra felvert költő, egész kultúránk jelképe.

Összeállította: *Arany Lajos*

MAJOR ENIKŐ

A vallásosság érték közvetítő szerepe a nevelés- és vallásszociológia tükrében

Pusztai Gabriella: A vallásosság nevelésszociológiája.

Kutatások vallásos nevelésről és egyházi oktatásról

Gondolat Kiadó, Budapest, 2020., 345 oldal

Pusztai Gabriella 2020 végén megjelent könyve a vallásos nevelés és az egyházi oktatás területén végzett kutatások összegző, elemző és következtető bemutatására törekszik.

A szerző az 1990-es évek elejétől eltelt három évtizedben több kutatást végzett a vallási szocializáció és az egyházi oktatás témakörében. Azóta egy olyan kutatóközösség szerveződött köré, mely együtt gondolkodva, együttműködve, különböző területeket vizsgálva segíti a kutatási, elemző-értékelő munkát. Ez a könyv is a legújabb tapasztalatokat, elemzéseket, eredményeket, valamint a további kutatási részterületekre ajtót nyitó kérdéseket, megfontolásokat gyűjti össze, mutatja be.

Pusztai Gabriella nemcsak a kiváló munkatársakkal közösen elért kutatási eredményeit mutatja be, hanem a saját korábbi munkáit, tanulmányait is aktualizálja, bővíti, és a korábbi eredmények felülvizsgálatát szintén elvégzi. Az egymásra épülő fejezetek és azok alfejezetei szép ívét adják a vallásosság nevelésszociológiai megközelítésére épülő kutatási eredmények összefoglalásának és értékei bemutatásának.

A könyv első, rövidebb fejezetében a vallásos nevelést szocializációs folyamatként, szélesebb értelemben vizsgálva, egy modernebb, konstruktivista felfogásban ismerhetjük meg. Így a vallásosság olyan tényezők bemutatása révén kapja meg értelmezési keretét a vallási szempontból sokszínű társadalmi környezetben, melyek a mindennapi vallásosság magatartásmintáira gyakorolnak hatást.

A vallásos nevelés témaköre dinamikusan fejlődő terület, mely számos kutatás alapja. Az utóbbi három évtizedben leginkább teret nyerő vizsgálatok a családon belüli és kívüli, valamint a különböző iskolai fokon végzett intézményi nevelés vallási szocializációs összefüggéseire irányulnak. Mit jelent a vallásos nevelés, kik a képviselői, milyen hatással van az iskolai teljesítményre, a társadalmi eredményességre? – A témakörben végzett kutatások eredményeiből ezekre a kérdésekre kaphatunk választ.

A vallásos nevelés egyik színtere a család, a másik színtere az egyházi iskola. A második fejezet foglalkozik a felekezeti iskolákkal, melyek az 1948-as államosítást követően több évtizedes hátrányos megkülönböztetés után, az 1990-es évek elejétől kezdve, de főleg az ezredfordulótól az iskolarendszer elfogadott szektorává váltak.

A rendszerváltást követő években megnövekedett az egyházak oktatási és kulturális szerepvállalása, valamint azoknak a sajátos nevelési értékeket közvetítő felekezeti iskoláknak a száma, melyek nélkülözhetetlen társadalmi funkciók ellátását vállalják fel.

Több kutatás is arra irányult, hogy milyen társadalmi háttér, milyen belső iskolai élet, milyen tanulmányi eredményesség és pedagógusi kör jellemzi az egyházi fenntartású intézményeket, és az egyházi iskolák hogyan járulnak hozzá a hátrányos helyzetek kompenzálásához, így a magasabb tanulmányi eredmények eléréséhez. Az egyházi iskolák diákjai olyan iskolaközösséghez tartoznak, ahol a vallásgyakorlók diákok, illetve a különböző extrakurrikuláris, tanórán kívüli alkalmak közösségépítő szerepe révén azok is profitálnak, akik nem vallásgyakorlók környezetből érkeznek.

A felekezeti oktatásban bekövetkezett változások négy területének vizsgálatáról olvashatunk – ezek: a tényérés, a rendszerré szerveződés, a szektorközi kölcsönhatások és a hátrányos helyzetű rétegek segítése.

A felekezeti iskolákban az egységesnek tűnő iskolai vezetés és a pedagógusok törekvései ellenére több tényező befolyásolja a hivatás speciális értelmezését, leginkább az intézményt érő társadalmi, települési, környezeti hatások, illetve az a szocializációs bázis, mely az iskolakultúra tantestületi azonosságára épül.

Részletes bemutatást olvashatunk a felekezeti közoktatásban részt vevő pedagógusokra jellemző tökefajtaokról, valamint pedagógiai identitásukról. A vallásítóke-forrásaikban jelentős szerepet játszanak az oktatás és a nevelés

során megvalósuló magatartásminták, illetve a pedagógusszerep értelmezés és – egy szektorközi összehasonlítás rávilágításával – a nagyarányú pályán maradás egyaránt. Az eredményességre pozitívan hat a tanár–diák kapcsolatokat jellemző intergenerációs társadalmi tőke.

Az iskolaválasztást illetően több kutatásban igazolást nyert, hogy a szülők vallásos elköteleződése befolyásolja leginkább a tanulók felekezeti-iskola választását. A bemutatott elemzésekből két fontos következtetés vonható le. Az egyik az, hogy a vallásos iskolaválasztók területi elhelyezkedése alapján előre jelezhető: a vallásosság milyen státusszal jár. A másik pedig: az egyházi szektor bővülésével, fejlődésével a felekezeti iskolák szerkezete, összetétele az államihoz egyre hasonlóbba válik. A felekezeti szektor tapasztalatai alapján az iskolai mobilitás és a családi háttér között fennálló kapcsolat vizsgálatok pozitív eredmény, hogy az egyházi iskolai nevelésnek és oktatásnak nagy szerepe van a továbbtanulásban, nemcsak a vallásos, hanem a nem vallásos tanulók számára is.

A köznevelés alapos körbejárása és vizsgálata után – mely kitért az általános- és középiskolákra, valamint a szakképzésre – a harmadik fejezetben a felsőoktatás területét szemügyre véve olvashatunk egyrészt az intézmények egyházi formálódásáról, másrészt pedig a felekezeti köznevelésben végzett hallgatók felsőoktatási szerepvállalásáról, az egyetemi közösségben betöltött szerepéről.

A felekezeti felsőoktatás intézményeinek oktatáspolitikai erőterének bemutatásához a szerző a Clark-féle (1983) háromszögmodell továbbfejlesztett, egy negyedik erőviszony feltárással kiegészített változatát alkalmazza. Az állami bürokrácia, az akadémiai oligarchia és a piac erőközpontjai mellett a markáns értékrendet képviselő felekezeti erőközpont is nagy szerepet kap. A szerző által ajánlott modell más nemzeti és kulturális közösségek felsőoktatási intézményeinek policy analízisében is alkalmazható.

Az oktatáspolitikai erőter sokféleségéből adódó feszültségforrások áttekintése után az egyes felekezeti felsőoktatási intézmények identitásának bemutatására kerül sor. Az egyházi felsőoktatás intézményi összehasonlításának alapját Pusztai Gabriella egy 2000-es évek végén készült kutatása adja, melyben a közép- és kelet-európai posztszocialista országokban a politikai változások után kialakult, szekuláris képzést is nyújtó felsőoktatási intézmények jellemzőit vizsgálja. Az adott intézmények összehasonlításának

kritériumai – mint a keletkezéstörténet, a finanszírozás, a társadalmi elismertség, a hallgatók–oktatók kapcsolata, a küldetés – mindegyikben nyomomon követhetők.

Az intézményekben végzett terepkutatások tükrében elmondható, hogy a felekezeti felsőoktatási intézményeknek sok közös vonása van, mégis több területen markáns, egyéni arculattal rendelkeznek. Létrejöttükben hasonló aktorok szerepvállalása a jellemző, ám ezeknek a szerepe eltérő mintázatot mutat.

A vizsgált térség felekezeti felsőoktatási intézményei a többszöri államhatár-átrendezések miatt (is) fontos szerepüknek tartják a nemzeti és vallási identitásörzés építő, fejlődést szolgáló és toleráns formájának megvalósítását. A hallgatók felekezeti hovatartozása és vallásgyakorlása felülreprezentáltan megegyezik az intézményalapító felekezettel, azonban más felekezetű, illetve a nem vallásgyakorló hallgatók is választják a felekezeti felsőoktatási intézményeket.

A felekezeti felsőoktatási intézmények és az állami intézmények már végzett pedagógus hallgatói összehasonlításának eredményeivel is találkozunk. A retenciót, azaz a pályán maradást a pályaszocializáció eredményességi mutatójaként három dimenzióban vizsgálva ismerhetjük meg. Ezek: ragaszkodás a pályához, lojalitás a szektorhoz, kitartás az intézményben.

A felekezeti pedagógusképzésben már diplomával rendelkezők körében a pályán maradás melletti szándék nagyon jellemző. A két pedagógusképző szektor összehasonlításában karakteres eltéréseket láthatunk abban, hogy mit tartanak munkájuk során fontosabbnak az egyházi, illetve az állami intézetek hallgatói. Azok a pedagógusok, akik felekezeti pedagógusképzésben részesültek, sajátos arculatot mutatnak a tradicionális közösségi és társas együttműködési értékek kombinált preferálásában.

A vallásosság tanulmányi pályafutásra gyakorolt hatásának vizsgálata is több évtizedre nyúlik vissza. Az intézményi szocializáció sajátos részévé váltak a vallásos hallgatói csoportok. Ez olyan újabb kérdéseket állít az oktatáskutatás elé, mint például: támogatják, vagy épp elvonják a vallási közösségek a fiatalokat a felsőoktatási karriertól? Illetve: a vallásos közösséghez való tartozás milyen hatással van a sikeres egyetemi pályafutásra?

A határközei hallgatótársadalomban végzett kutatások azt mutatják, hogy a vallásgyakorló hallgatók körében felülreprezentáltan vannak jelen

az alacsonyabb státuszú családból származók, illetve a felekezeti közösséghez tartozó hallgatók a felsőoktatási intézményi tanulmányi és közösségi integrálódásban sikeres előmenetellel rendelkeznek. A vallásosságnak pozitív hatása van mind a továbbtanulási tervekre, mind a munkahely eredményes megválasztására.

A közép- és felsőoktatási intézményekben mért vallásos nevelés után a záró fejezet a vallásosság megvalósulásának dimenziójában azt vizsgálja, hogy a mai fiatalságnak milyen a kapcsolata az önkéntes szervezetekkel, a fogyatékkal élőkkel, továbbá, hogy mennyire mutatkozik meg a házasságkötési szándék és a gyermeknevelési eredményesség azoknak a körében, akik vallásos nevelésben részesültek.

A civil közösségekben aktív szerepet vállaló fiatalok körében a vallásossági mutató jelentős. A vallásos önazonosság, a vallásgyakorlat és a vallásos baráti társaságokhoz való kapcsolódás segíti a civil szervezetekhez való tartozást is. Az inkluzív attitűdök kialakulását, a fogyatékkal élő társak el- és befogadását vizsgálva a vallásosság egyik társadalmilag elvárt konzekvenciális mutatója a sérült társak elfogadása és hatékony segítése.

Öt országban végzett nemzetközi kutatások eredményei alapján a szerző bemutatja azokat a felsőoktatási hallgatókat befolyásoló tényezőket, melyek hozzájárulnak a fogyatékkal élő társaik elfogadásához. Ennek a munkának új eredménye, hogy a többváltozós elemzés segítségével kimutatható: a komplex, önálló és egyben társas kapcsolathálóval is rendelkező vallásgyakorlók a leginkább támogatói az inkluzív szemléletnek.

A vallásosság megvalósulásának, megnyilvánulásának szinterei azok a párkapcsolatok, melyeket a másik megbecsülése, elfogadása és egy szoros kötődés kialakulása jellemez. A vizsgálat keresztmetszetében az állt, milyen hatással van a fiatalok családalapítási szokásaira a vallásosság. A házasságkötés lehetőségét vizsgáló összehasonlító elemzés eredménye, hogy a vallásos világkép jelentősen hozzájárul a házasságkötési szándékhoz.

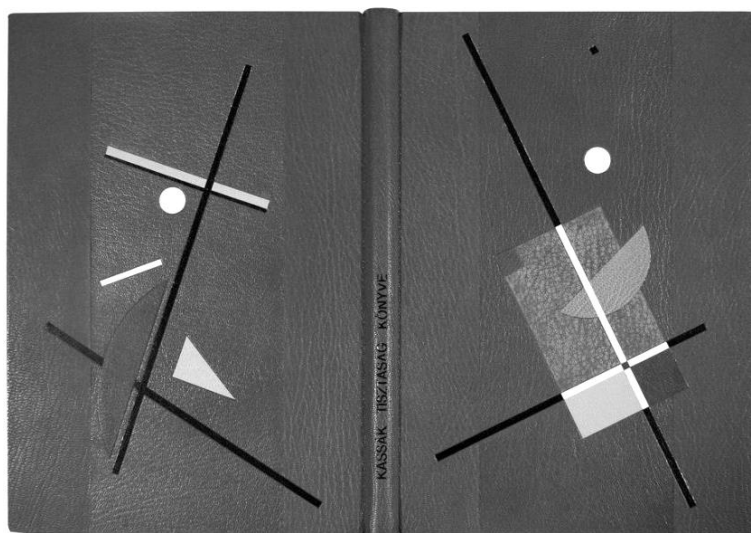
A családok gyermeknevelési szokásait támogató effektív formák működésének vizsgálatáról olvashatunk az utolsó alfejezetben a család gyermeknevelő funkciójának betöltése, a szülői státusz, a családszerkezet és a vallásosság kapcsolatának terén.

A család gyermeknevelő funkcióját elősegítő tényezők vizsgálata szerint az inakt, illetve az újrastrukturált családokban a szülői iskolázottságtól füg-

getlenül nagyobb az odafigyelés a gyermekekre, mint az egyszülős családokban. Fontos eredmény, hogy a szülői vallásos tevékenység, az iskolai végzettségtől és a családszerkezettől is függetlenül, kiemelkedő figyelmet, szülői törődést ad a minőségi gyermeknevelésben.

A jól felépített, világos és informatív könyvben a nevelésszociológia és vallásszociológia területén született legfrissebb eredmények bemutatása, újszerű megközelítése tárul elénk, összegezve és rendszerezve az ismeretanyagot.

Értékes és hasznos, további kutatások eredményeinek, elemzéseinek alapjául szolgáló művet vesz kezébe a hallgató, az oktató és a kutató, aki vizsgálni kívánja a vallásosság értékközvetítő szerepét a nevelésszociológia- és vallásszociológia példamutató tükrében.

*Juhász János művészi könyvborítója
Kassák Lajos Tisztaság könyve című művéhez*

LOSONC ILONA

A politikai sajtó mint mentalitástörténeti dokumentum

Döbör András: Sajtópolitika és politikai sajtó Magyarországon (1780–1840): Magyar nyelvű hírlapok a nemzeti identitás, a modernizáció és a polgári átalakulás szolgálatában

Gondolat, Budapest, 2018, 209 p.

Döbör András a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karának oktatója, számos sajtótörténeti tanulmány szerzője és tanulmánykötet szerkesztője. Jelen kötet eddigi munkásságának¹ összefoglalója, s egyúttal doktori disszertációjának² átdolgozott, kibővített változata.

A szerző a kötet első részében a cenzúra definíciójának és történeti előzményeinek rövid összefoglalóját követően felvázolja a magyarországi könyv- és sajtócenzúra 16–17. századi történetét. Majd részletesen, egymással összehasonlítva tárgyalja a felvilágosult abszolútizmusra (pozsonyi cenzúra), a jozefinizmusra (bécsi cenzúra) és kabinetabszolútizmusra jellemző sajtópolitika viszonyait, működési elvét, említést téve az 1840-től életbe lépő budai cenzúra korszakáról. Szerinte ugyanis a felvilágosodás kori és reform-

¹ DÖBÖR András (2007): *A magyar nyelv ügye a felvilágosodás- és reformkori magyar sajtóban: A pozsonyi Magyar Hírmondó 1780-as és a Jelenkor 1832-es évfolyamának összehasonlító elemzése*. In: JANCSÁK Csaba – KISS Gábor Ferenc – ZAKAR Péter – DÖBÖR András (szerk.): *Dixit et salvavi animam meam: Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére*. Belvedere Meridionale, Szeged, 217–236.; DÖBÖR András (2014): *Sajtó és cenzúra a 18. és 19. század fordulóján Magyarországon*. *Médiakutató*, 2014/2., 17–28.; DÖBÖR András (2014): *A délvidéki törökellenes háború interpretációja a bécsi Magyar Kurír 1789-es évfolyamában*. *Délvidéki Szemle*, 2014/2., 5–17.

² DÖBÖR András (2015): *Sajtópolitika és politikai sajtó Magyarországon a 18. század végén és a 19. század első felében: Felvilágosodás- és reformkori magyar nyelvű hírlapok a nemzeti identitás, a modernizáció és a polgári átalakulás szolgálatában*. Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola, Szeged.

kori magyar lapok története, szerepe nem írható le a sajtócenzúra mint környezeti tényező megismerése nélkül.

A második részben a pozsonyi *Magyar Hírmondó*, a *Magyar Kurír*, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* (később: bécsi *Magyar Hírmondó*) című felvilágosodás kori, valamint a *Jelenkor* című reformkori hírlap kulturális, társadalmi és politikai szerepét vizsgálja. Ennek részeként életmód- és politikai viselkedésmintákat adó médiumokként elemzi az említett folyóiratokat, bemutatva, hogy milyen társadalmi problémák megvitatását tették lehetővé az adott kor sajtópolitikai viszonyai között. Döbör új szempontok beemelésével, új elemzési módszerek alkalmazásával, valamint új források kutatásba történő bevonásával vizsgálja a hagyományos szövegelemző/tartalomismertető feldolgozáson túl a társadalmi kontextust, a szerkesztők, a lapokat finanszírozók és az olvasók társadalomtörténetét, valamint a sajtó és a politikai kultúra belső összefüggéseit.

A szerző a polgári átalakulás korát vizsgálva feladatának tekinti azon fejlődési folyamat kezdeti időszakának a felvázolását a lapszerkesztők (Ráth Mátyás, Szacsvey Sándor, Görög Demeter, Helmeczy Mihály) biográfiájának társadalmi kontextusba ágyazott interpretációjával, mely során a kevés tőkével rendelkező marginalizálódott értelmiségi hírlapszerkesztői státusz a szellemi-kulturális elithez tartozó szerkesztői státusszá vált.

A kiválasztott szerkesztők életútjának elemzése szerves része a korabeli értelmiség társadalomtörténetének, és relevánsak az újságírói hivatás, majd a polgári átalakulás korában immár a politikai közvélemény formálására alkalmas szakma kialakulása szempontjából. Az említett szerkesztői-vállalkozói karrierpályák és az általuk szerkesztett lap társadalmi-politikai szerepének és hatásának megrajzolásakor válik ez különösen fontossá. Helmeczy Mihály esetében pedig eddig publikálatlan levéltári forrásanyag felhasználásával vázolta fel a szerkesztő életrajzát, valamint a lapszerkesztői státusz politikai, társadalmi és gazdasági státuszát.

Döbör András a pozsonyi *Magyar Hírmondó*, a *Magyar Kurír* és a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* sajtótörténetének ismertetésével és egyes évfolyamainak (1780, 1789, 1793) kiválasztásával – mint elsődleges korabeli forrásanyagoknak az elemzésével – rajzolja meg azt az ívet, amely összeköti a felvilágosodás korának magyar nyelvű politikai hírlapírását a reformkori sajtó történetével. Az előzmények ismeretét óhatatlanul szükségesnek tekinti az

1830-as évek sajtóviszonyainak, valamint a *Jelenkor* és a *Társalkodó* kulturális, társadalmi és politikai szerepének megértése és elemzése szempontjából.

Megállapítja továbbá, hogy a tárgyalt korszakban, a cenzúraviszonyokhoz igazodva, csak az egyes hírekben előforduló vagy azokhoz fűzött rövid kommentárokból, valamint a hírek szisztematikus válogatásából, közlésük rendszeréből s az egyes témák gyakoriságából, összekapcsolódásából szűrhető ki a politikai szándék és mondanivaló.

Kutatása során a szerző összeállította és feldolgozhatóvá tette a *Jelenkor* 1832–1838 közötti évfolyamainak teljes tartalomjegyzékét, valamint elvégezte a folyóirat teljes és részletes belpolitikai híryanagyon nyugvó tartalmi-leíró és statisztikai vizsgálatát. S tette ezt két aspektusból. Egyrészt megnézte, hogy milyen szerepet játszott nemzeti nyelvünk, kultúránk és tudományunk ápolásában és fejlesztésében; másrészt, hogy ez a diskurzus játszott közre az újfajta – már nem a „kiváltságokra” alapozott – közösség, a nemzet, valamint a nemzeti identitás megteremtésében, illetve a lapindításban szerepet vállaló és szellemi háttérrel adó gróf Széchenyi István civilizátori tevékenységében.

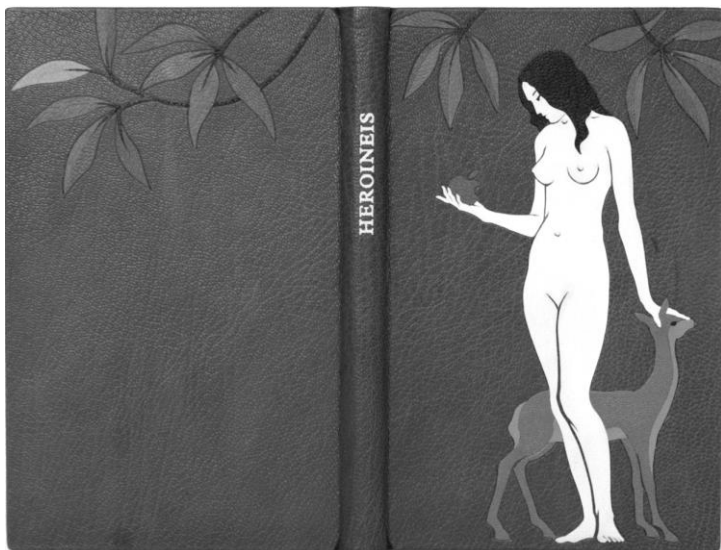
Elemzése során a megadott témákat összevetette, majd azokat szélesebb kontextusba emelve helyezte el a korabeli Magyarországon folyó közbeszéd témahálójában, amelyek közös nevezőjének a kezdetekben a magyar nyelv, a kultúra és a tudomány ügye mutatkozott. Bemutatta, hogyan foglaltak el központi szerepet az egyes témák a közbeszédet és a közgondolkodást uraló és megosztó politikai témákhoz, illetve a közbeszédet tematizálni igyekvő Széchenyi által sürgetett és elindított folyamatokhoz viszonyítva. Megállapította, hogy a polgári átalakulásért vívott politikai küzdelmekben fontos szerepet kapott a nyilvánosság, ugyanakkor a reformkori sajtó szerepvállalása visszahatott saját további fejlődésére is.

Vizsgálta továbbá, hogy miként váltak az említett magyar nyelvű hírlapok a nemzeti kultúra és identitás kohéziós erejévé az adott társadalmi-politikai kontextusban. Ennek kapcsán igazolta azt a felvetését is, hogy a felvilágosodás korában a szerkesztők igyekeztek kihasználni a magyar nyelv és kultúra ügyében a „világnak viszontagságai”, „elmés emberek hasznos vagy furcsa találmányai”, „afféle emlékezetes dolgok felől szóló hírek”, vagy pl. a török háború keltette érdeklődést. Ezzel szemben a reformkorban a magyar nyelv és kultúra ügyével foglalkozó híryanag már nem csupán cél, hanem eszköz, a „közös nevező”, a „politikai minimum”, amiben a különféle utakon hala-

dók egyetértének. Eszközként szolgáltak továbbá a nemzeti identitással felvértezett közvélemény és a politikai tábor megteremtésére, amely harcba szállhatott a magyar nemzet politikai jogainak kivívásáért és a polgári nemzetté válásért.

A kötet szerkezetileg jól tagolt, az egyes részek logikusan épülnek egymásra, a magyar sajtócenzúra történetét a kezdetektől 1840-ig tárgyaló fejezetet azok a részek követik, melyek a négy hírlapot, valamint szerkesztőik társadalmi és kulturális szerepét mutatják be. Érdeemes továbbá külön kiemelni a *Jelenkor* lapszámaiból készített statisztikai elemzések grafikonok segítségével történő ábrázolását.

Döbör András kötetét a magyar nyelvű sajtó születése, a felvilágosodás- és reformkori sajtótörténet, valamint a politikatörténet iránt érdeklődő olvasóknak ajánljuk.

Juhász János művészi (bibliofil) könyvborítója Peretsenyi Nagy László Heroineis „„azaz a' nevezetes fejer népnek szép neméből, magokat tetteikkel külömböztető szép nemnek, élet-tárjok” című 1817-es művéhez

VITÉZ FERENC

„A nyelvészet nem ítélkezik”

Maticsák Sándor: A magyar nyelv eredete és rokonsága

Gondolat Kiadó, Budapest, 2020., 590 oldal

Az ismertető címét a szerző, a Debreceni Egyetem finnugor nyelvészprofesszora nagymonográfiájának bevezetője végéről kölcsönöztem, ahol Maticsák Sándor kijelenti: könyvében azokat a tudományos módszereket mutatja be, amelyekkel „kétséget kizáróan igazolni lehet, hogy a magyar nyelv (nem a nép, hanem a nyelv!) finnugor eredetű”.

A többi az „olvasóra” bízva, ezzel elejét veszi azoknak az utóbbi években egyre nagyobb erővel föltámadó (néha összeesküvés-) elméleteknek, melyek szerint a finnugor rokonság csak kitalált, mert szkíta vagy sumér, sőt, héber vagy más szent, ősnyelvi eredetünk van, de több tucat kísérlet létezik arra is, hogy a magyart valamely „nemesebb” nyelvvel hozzák kapcsolatba. Mintha egy nyelv eredete a nyelvet beszélők státuszát is meghatározná (s a nyelveredet kérdésének és a nyelvben kifejeződő lelkület Kosztolányi nyelvművelő cikkeiben és esszéiben tárgyalt problémájának itt nincs semmilyen köze egymáshoz).

Ha a tudomány módszereivel egyértelműen bizonyítható a nyelvrokonság, akkor a magyar nyelv finnugor eredetének megkérdőjelezése mögött bizonyára nem tudományos megfontolások állnak. De ha már a „lelkületet” említettük, ne felejtsük el a hordozót, a „testet” sem! Ezzel a metaforával él Maticsák Sándor is, amikor így fogalmaz könyve előszavában:

„A nyelv olyan, mint az emberi test: a csontváza, a legalapvetőbb tartó szerkezete állandó, míg a ráakódó izmok változnak, felszedjük és leadjuk őket. Minden nyelv 'magja' két fő részre bontható. Az egyik halmazt a szókincs alkotja, a másikat a nyelvtani szerkezet. A nyelv egyik legcsodálatosabb tulajdonsága, hogy állandó változása közepette is képes megőrizni a legősibb rétegét. Alapszókincsünk és nyelvtani elemeink (elsősorban az ige-

és főnévragok, a birtokos személyragok) nagy többsége visszavezethető az ún. alapnyelvre, az uráli/finnugor nyelvek egykori közös előzményére.” (9)¹

Gazdagon adatolt ismeretanyag; szaktudományos érvelés, olvasmányos stílus

Az *Előszó*ban a szerző meghatározza célközönségét (elsősorban a középiskolai tanárokat, a magyar és történelem szakos egyetemistákat, valamint a nyelvünk és népünk eredete iránt érdeklődőket), s ahhoz igazodik művének felépítése, adatkezelése és tárgyalásmódja is. Igyekeznek a nyelvészeti alapfogalmakat megmagyarázni, minél több háttérinformációt adni – de mivel a nyelvtörténeti folyamatok bemutatása meglehetősen sok adatot igényel, a könnyebb olvashatóság érdekében azokat lábjegyzetben közli.²

A lábjegyzetekben egyrészt a forrásokat jelöli meg, a legfontosabb szakirodalmi hivatkozások jegyzékét azonban egy-egy alfejezet végén adja közre. Jellemzően kiegészítő ismeretanyagot, további példákat és párhuzamokat kapunk a jegyzetekből;³ s noha a szerző nem kívánja az érvelésrendjét terhelni velük, érdemes együtt olvasni a főszöveget és a kiegészítéseket.

¹ Az idézeteket vagy tartalmi utalásokat minden esetben zárójelben, az ismertetett könyv oldalszámaival jelzem.

² A kötet nyolc fejezetében, a törzssanyagot adó több mint 450 oldalon összesen mintegy 850 lábjegyzet szerepel; az irodalomjegyzék több mint 50 oldalas, mely egy egész könyvtárryi, 1.200-at meghaladó számú tételt tartalmaz. Ide nagyobb részben a magyar nyelvű munkákat vette föl (a részletkérdésekkel foglalkozó szakirodalmat többnyire mellőzte), s ez a további információk iránt érdeklődők vagy a témában kutatni kívánók tájékozódását segíti.

³ S engedtessek meg itt a recenzensnek egy szubjektív megjegyzés: Maticsák Sándor nagymonográfiájának lábjegyzeteit olvasva egy „párhuzamos” művelődéstörténeti, nyelvészeti-antropológiai mozaiksort is kapunk, így ezek a kommentárok vagy „kitérők” nem pusztán mellékes információk, hanem önmagukban is élvezetes szócikkek. Amikor például Kézai Simon 1283–85 között keletkezett *Gesta Hungarorum*áról, a hun-magyar azonosságról és Kézai történetmondói megoldásairól beszél (81–83), az ehhez kapcsolódó lábjegyzetben ezt olvassuk: „[...] Kézai 'ős-szerző' módszere nem volt egyedi az akkori Európában. A dán Saxo Grammaticus szintén a hunokat tette meg a dánok őseinek, akárcsak a 14. században Jean d'Outremeuse Flandria történetében. A 13. századi Lengyel-magyar krónikában a

A főszövegből azonban nem mellőzhetők az összehasonlító példasorok és szókinctáblázatok, a lexikai mellett a hangtani vagy grammatikai megfelelés- és folyamatábrák, a nyelvcsaládfák, a térképek, illetve az írásbeliség kialakulásának és változásának érzékeltetéshez az irodalmi példák (és az ún. szövegmutatványok). A kötet függelékében egyébként magyarázó szótárt is kapunk a könyvben említett nyelvekről (473–498); a finnugor, szamojéd és magyar vonatkozású oroszországi helynevekről (479–492); azokról a személyekről (történet- és természettudósokról, politikusokról, utazókról, nyelvészekről és írókról), akikre szintén történik utalás (493–512), valamint a nyelvészeti alapfogalmakról (513–516). Ezen kívül megtaláljuk a rövidítések, az ábrák és térképek jegyzékeit (569–571), s névmutató (573–590) is segíti az olvasót a keresésben.

Maticsák Sándor tisztában van vele, hogy ennek a több mint félezer oldalnak az áttanulmányozása nem mindennapi feladat, ezért az olvasók között bizonyára sokan lesznek olyan is, akik csak egy-egy részt néznek át alaposabban. Példának okáért: az első fejezetek (*A magyar nyelv helye a világ nyelvei között; Nép és nyelv nem azonos; A magyar nyelv rokonításának objektív és szubjektív problémái; Nem finnugor teóriák a magyar nyelv eredetére*) vagy a hetedik, az *őshazaelméletekről* szóló fejezet problémafölvetésénél fogva és tárgyalásmódjából adódóan is vonzóbb lehet. Ezzel szemben az átlagos olvasó túlságosan is szakmainak vélheti az uráli (finnugor, szamojéd) népeket és nyelveket bemutató részeket, vagy éppen a könyv legfontosabb száz oldalát, *A nyelvrokonság bizonyítékai* című fejezetet.

Az uráli nyelvek sajátosságaival való ismerkedés valóban föltételezi az átlagosnál elmélyültebb, mondhatni: szakirányú érdeklődést, vagy legalább a korábbi tanulmányokat. Itt is található azonban olyan „elbeszélő” részletek, melyek – a nyelven keresztül – szélesebb értelemben vett művelődéstörténeti kalandozásra hívnak (sőt, a nyelvészeti példákon és érveléseken kívül ez a jó másfélszáz oldal szinte végig ilyen: adatokban gazdag, ugyanakkor olvasmányos). A nyelvrokonsági bizonyítékokat részletesen taglaló fejezet valóban tiszta és szigorúan vett nyelvtudomány (például a szabályos hang-

horvát népet kapcsolják össze a hunokkal [...]. Az is tény ugyanakkor, hogy egyetlen más nép tudatában sem él ennyire erősen (és hosszan) a hun származástudat, s egyetlen más nép sem festett ennyire pozitív képet Attiláról és hunjairól.” (83 – lábjegyzet)

változásokkal, az alapnyelvi szófajok és lexémák vizsgálatával vagy az alak-tani elemzésekkel), viszont itt derül ki az is, hogy mindazok, akik cáfolni igyekeznek a finnugor nyelvrokonságot, éppen az ítélkezést mellőző szak-tudomány érveit igyekeznek figyelmen kívül hagyni.

Maticsák Sándornak már nagy gyakorlata van abban, hogy a nyelvtu-dományt és a művelődéstörténetet (vagy kultúra-antropológiát) az etimoló-gia, nyelvtipológia és összehasonlító nyelvészet révén hozza összhangba egymással: a nap- és pénznevekről írt két utóbbi könyvében⁴ például már kialakította azt a tárgyalásmódot, amely egyszerre ismeretterjesztő és szak-tudományos, a művelt olvasó számára érthető és meggyőző, ugyanakkor az akadémikus sem találhat benne kivetnivalót.

Téves rokonságelméletek; nem finnugor teóriák

„Kis nyelv-e a magyar?” – teszi föl a kérdést Maticsák Sándor az első fejezet (*A magyar nyelv helye a világ nyelvei között*) felütéseként, s a válasza minket is meglephet. A világ ma létező nyelveinek számát ugyan még a nyelvészek sem tudják pontosan megállapítani (a változatokat is figyelembe véve ez a szám 7 ezer körül lehet), a sokezres listán mi a nyelvet beszélők számará-nyát tekintve Európában a 16. helyet foglaljuk el, a világon pedig a 70. hely körül állunk. A „kis nyelv” érzetét az adja, hogy mindig a nagy nyelvekkel vetjük össze magunkat, valamint az, hogy elszigeteltek vagyunk az indoeu-rópai (germán, szláv, újlatin) nyelvektől, népektől körülvéve. (13–15)

Itt olvashatunk a nyelvek tipológiai, majd eredet szerinti rokonságáról és a kettő közötti összefüggésről, mely szerint az azonos nyelvcsalád általában ugyanolyan szerkezetű, alak- és mondattanú nyelveket foglal magába, for-dítva viszont nem igaz a tétel: a hasonló felépítés és nyelvi viselkedés nem jelenti ugyanazt az eredet szerinti kategóriát. (27)

⁴ MATICSÁK Sándor (2006): *Vándorló napok. A hét napjainak elnevezése az európai nyelvekben*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, 220 oldal.

MATICSÁK Sándor (2018): *A mókusbőrtől az euróig. Pénznevek etimológiai szótára*. Tinta Könyv-kiadó, Bp., 212 oldal. – A bevezető részek után következő szótári fejezet szócikkei közül igen sok önálló, enciklopédikus igényű kisesszéként is olvasható.

A téves rokonságelméletek leggyakrabban azért születnek, mert összemossák a *nép* és a *nyelv* kategóriáját, miközben a kettő nem szükségszerűen azonos. A neves irodalomtörténész, S. Varga Pál találó mondását kölcsönözve: „A nyelvnek eredete van, a népnek eredetei.” (29) Az egyes és többes szám különbsége itt arra mutat rá, hogy míg egy adott nyelvet beszélők többféle néphez (és embertani típushoz) is tartozhatnak, egy nyelv csak egy helyről eredhet, noha nagyon sokféle változáson mehet keresztül, s ezt a viszonyrendszert csak tovább bonyolítja a nyelvcsere kérdése. (29–34)

Ebben a második fejezetben (*Nép és nyelv nem azonos*) olvashatunk a népnevekről és a nyelvészet társtudományairól: a régebbiről (régészet) s újabbiról (genetika), valamint a kettőt összekacsoló archeogenetikáról. Ez utóbbi „számos új lehetőséget rejt magában, de önállóan nem képes az őstörténet vitás kérdéseinek eldöntésére”, (57) a ma még megválaszolatlan kérdésekre a történészek, régészek és nyelvészek csak közösen tudnak felelni. Maticsák mindenesetre megjegyzi: „A géneket nem tudjuk nyelvekhez kötni, ‘hun’ (és egyéb) gének nincsenek, tehát a részben keleti (ázsiai) genetikai jellegből semmiképpen sem következik a finnugor *nyelvrokonság* cáfolata.” (58)

A *nyelvrokonítás* problémái szintén összetettek (erről számol be a könyv harmadik fejezete). Nemcsak az jelent a laikus számára gondot, hogy a rokon nyelvet egyáltalán nem érti – nem úgy, mint az egyaránt újlatin olasz a spanyolt és portugált; a nyugati szláv lengyel a csehét és szlovákot, a skandináv dán a svédet és norvégot –, hanem az is, hogy a *nyelvrokonság* ténye csak olyan nyelvészeti eszközökkel tárható föl, mint a hangtani és az alaktani elemzések és következtetések. (Ezzel a szerző a 6. fejezetben foglalkozik részletesebben, itt csupán néhány példát említ az alapszókincsből, a szabályos hangváltozások és grammatikai elemek köréből.) A nyelven kívüli rokonítási tényezők szubjektív jellegükből adódóan sokkal erősebbek – a lelkültre könnyebb hatni, vagy a tudományos korrektségre hivatkozva elvetni a tudományosságot,⁵ hiszen a nyelvtudományok területe nem tartozik a legkönnyebben befogadható és elsajátítható diszciplínák közé.

⁵ Ebben a „tudományos korrektségben” egyaránt szerepet kapnak a „városi legendák” (ti., „már a finnek is átírják a tankönyveket”), az aktuális politikai élethez is kapcsolódó „összeesküvés-elméletek”, az internet kritikátlan nézetei, valamint a nyelvi ideológiai vagy a gaz-

S ezt a gondolatmenetet folytatja, illetve mélyíti el a következő, negyedik fejezet (*Nem finnugor teóriák a magyar nyelv eredetére*). Gyorsan eljutunk a reformációig, ám a rövid áttekintésre azért van szükség, hogy a szerző jelezze: a Biblia anyanyelv(ek)re fordítása „a nyelvek versengését” is elindította, a „minél ősbibb, annál értékesebb” elv érvényesült. (76) Ennek jegyében születtek azok a rokonítási kísérletek, melyek célja az volt, hogy a magyar nyelvet és népet elhelyezzék „a civilizált világ késő középkori színpadán”. (77)

Maticsák időrend szerint rendezi áttekintését a hun–magyar (a krónikák-tól a 20. századig terjedő) rokonságeszmétől, a szkíta (szittyia) rokonításon és a héberrel való rokonság ötletén keresztül, a magyar–török, magyar–sumér rokonság bizonyítási kísérleteiig. Szót ejt még az angol, egyiptomi, etruszk, görög, japán, kelta stb. elméletekről; s részletesebben foglalkozik „a magyar mint ősnyelv” – benne a „Jézus is magyar volt?” – kérdésével, s önálló alfejezetet szentel a rovásírásnak. Kialakulásának történetét, legfőbb jellemzőit mutatja be (151–158), tisztázva azt is: „egy nyelv eredete és az annak lejegyzésére használt írás között semmiféle kapcsolat nem mutatható ki”. (151)

Uráli nyelvek – nyelvrokonsági bizonyítékok – és őshazaelméletek

Az ötödik fejezet akár egy önálló könyvnek is tekinthető a nagymonográfián belül – az uráli (finnugor és szamojéd) népeket és nyelveket mutatja be, a magyar nyelv rokonait (159–327), melyek négy földrajzi területen helyezkednek el (Kárpát-medence; Skandinávia és a Baltikum; a Volga és az Urál közötti rész; valamint Nyugat-Szibéria). A könnyebb eligazodást térképek, nyelvi táblázatok és példák, az érvelést továbbá irodalmi részletek és szövegmutatványok is segítik.

Maticsák külön tárgyalja a balti finn (finnségi) népek és nyelvek sajátosságait, dióhéjban bevezeti az olvasót a finn történelembe, röviden jellemzi a nyelvet és annak változatait. Hasonló felépítést követ az észti, a karjalai, a vepsze, az inkeri és izsór, az eltűnt vót és a lív esetében; ugyanígy a lappok, majd a volgai mordvin, a cseremiszi, valamint a permi nyelvek (votják, zür-

dasági és kulturális megfontolások (Budenz József és Hunfalvy Pál Habsburg „ügynök” volt; a Trefort Ágostonnak tulajdonított hamis állítások stb.).

jén), továbbá az osztják és a vogul, végül a szamojéd nyelvek sajátosságait ismertetve. Önálló alfejezet foglalkozik az uráli népek és nyelvek oroszországi helyzetével.

A nyelvrokonság bizonyítékai főfejezet kiterjedt érvrendszerrel kínál úgy a hang-, mint az alaktani szinten való bizonyításhoz a nyelvek egykori összetartozására. „Az alapnyelvi szókészlet rekonstruálása az etimológiai kutatók központi kérdése.” (329) Az 1980-as évek végén megjelent szótörténeti tár összesen 1876 címszót tartalmaz, ami kevésnek tűnhet a teljes, de még az aktív szókincset is tekintve, viszont soknak is, mert az alapszókincs elemei egyrészt számos szóképzés kiindulópontját adják, másrészt ezek az adott nyelv leggyakoribb szavai közé tartoznak.⁶ (330)

Az alapnyelvi szókincs rekonstrukcióján belül ugyanúgy meg lehet különböztetni a főbb szemantikai csoportokat (a testrészek neveitől a növény- és állatneveken keresztül az idő- és térérzékeléshez kapcsolódó fogalmakig), mint a szófajokat. A szabályos hangmegfelelések példatára igen gazdag (345–393) – s ez valóban csak a témát alaposabban kutatók számára izgalmas terület –, hasonlóképpen az alaktani bizonyítékokhoz (393–430), melyek közé a névszóragozás módjai és eredete, a birtokos személyragok, a szám-, mód- és időjelölés ugyanúgy beletartoznak, mint az igei személyragok és a képzők ősi megfelelései.

„Az őshazakutatás régóta fontos témája az uralisztikának. Az első tudományos eredmények több mint másfél évszázadosak.” (431) A Julianus barát és Kőrösi Csoma Sándor óta eltelt időben (s főként az elmúlt 50–60 évben) egyre nagyobb szerepet kapnak a természettudományos eljárások. A nyelvészeti eredményeken alapuló kutatások nagy része az őshazát az Urál környékére helyezi – a régészek azonban ennél jóval kiterjedtebb földrajzi egységet tartanak lehetséges „őshaza”-helynek. (Valóban nehéz a pontos meghatározás, hiszen az uráli őshaza mintegy hatezer éve bomlott föl.)

⁶ Csúcs Sándor legújabb, néhány évvel ezelőtti vizsgálatai szerint a mai magyar nyelv ezer leggyakoribb szavának 61%-a megy ősi eredetre vissza. A véletlenszerűen kiválasztott irodalmi szövegrészek 66%-a biztosan ősi eredetű; a korábbi vizsgálatok szerint Vörösmarty szövegeiben „az ősi és a belső keletkezésű szavak aránya [...] 93%”, de Petőfinél és Adynál is meghaladja a 90%-ot; a Himnusz első versszakának harminc (alap)szava közül pedig 80% finnugor (ugor) eredetű vagy belső fejlemény. (330)

A hetedik fejezet (431–462) a különböző őshaza-elméleteket mutatja be röviden – köztük egy, a tudományosság próbáját nem kiálló, viszont népszerű finn példával is (mely szerint a finnek volnának Európa őslakosai) –, valamint a magyarok őshazáját és vándorlásainak közbülső állomásait. A felmerülő lehetőségek között szerepelt ázsiai, Volga–Káma-vidéki, vagy a Baltikumtól az Oka folyóig, az észak-uráli Pecsorától az Obig, illetve dél-uráli elmélet is. A szerző az ugor őshazától, a magyarok kiválásától, a Magna Hungariától Levédián és Etelközön át kalauzol bennünket, szót ejtve a László Gyula által fölvetett „kettős honfoglalás” teóriájáról is. „Amennyiben a nagy őshaza elméletét fogadjuk el, az közös nevezőre hozza az Urál környéki és a baltikumi őshaza elméletét, magyarázatot ad a régészeti eredményekre és az indoeurópai jövevényszavak bekerülésére – fogalmaz összegzésében Maticsák –, de nem ad magyarázatot az iráni elemekre, s arra sem, hogyan maradhatott egységes bármeddig is az alapnyelv.” (462) Nyelvészeti eszközökkel mindenesetre csak az uráli alapnyelv felbomlását közvetlenül megelőző időszakig, kb. a Kr. e. 6–4. évezredig lehet visszamenni.

Koránt sincs ilyen hosszú múltja a finnugor nyelvtudománynak, melynek rövid történetét foglalja össze a könyv utolsó, nyolcadik fejezete. (463–472) Ebből a többi közt megtudjuk azt is, hogy ugyan a 18. század végén írták le először tudományosan a finnugor nyelvek összetartozását, de például a finnek és lappok rokonságáról már majd’ ezer évvel korábban hírt adtak, s hogy a 18. századi kamcsatkai tudományos expedíciók a néprajzi és archeológiai mellett számos nyelvészeti bizonyítékot is föltártak. Ami pedig a finnugrisztika státuszát jelöli, úgy tűnik: Finn-, Észt- és Oroszország mellett Svédország, Németország és Ausztria is fontos bázisa ma a finnugor oktatásnak és kutatásnak.

A magam részéről Maticsák Sándor könyvének célközönségét – túltekintve a szerző szándékain, vagy fölerősítve ki nem mondott reményét – nemcsak a középiskolai tanárok, a magyar és történelem szakos egyetemisták, illetve a nyelvünk és népünk eredete iránt komoly szándékkal érdeklődők körében jelölném meg, hanem azoknak is ajánlanám, akik eddig csak a populáris eredetmítoszok és az internetes „legendák” hálójában tévelyegtek a „halzsír”-ellenes ideológiák foglyaként.

Amikor valami éppen átalakul valamivé

Juhász János bibliofil könyvborítói mellé

Ritmus a könyvről című, a *Pesti Napló* 1929 május végi számában megjelent, de a köteteiből aztán gondosan kihagyott versét kezdi így Babits Mihály:

*„Oh ne mondjátok azt, hogy a Könyv ma nem kell,
hogy a Könyvnél több az Élet és az Ember:
mint a Könyv is élet, és él, mint az ember –
így él: Emberben Könyv, s a Könyvben az Ember.”*

És ezt olvassuk Juhász János Pannoniusz Műhelyének ars poeticája helyén, mintegy a szakmai „filozófiát” is megfogalmazva, mely szerint munkáikkal pótolhatatlan értékeket szeretnének megőrizni, közben a múltból és jelenből merítve aktuális és révényes emberi-esztétikai minőségeket is meg kívánnak fogalmazni. Majd az alkalmi Babits-vers – hiszen a költő ezt az 1929. május 12–20. közötti első ünnepi könyvhétre írta – néhány szakasszal későbbi folytatását is megtaláljuk:

*„Öröklött, nagy varázs, holtak idézője,
messze nemzedékek egymáshoz fűzője;
mert csak a Könyv kapcsol múltat a jövőbe,
ivadék a lelkeket egy nemzetté szőve.”*

Nem véletlen egyébként, hogy Babits kihagyta ezt a bokorrímes „rigmust” a versesköteteiből (az 1928–33 közötti termésből a *Versenyt az esztendőkkel* című kötetben válogatott). Mondanivalója e sorokat az alkalomhoz kapcsolta, s feltűnő rímeivel talán – keserű közérzetének kifejezése mellett – a vele többször is vitázó Kosztolányit szerette volna parodizálni.

Az általunk ismert jellegzetes Babits-poézis nyomai mindenesetre csak az olyan fogalmi képekben fedezhetők föl, mint: „az Írást legyőzte az Élet”; „szent

kincsek csarnoka”; vagy az alábbi klasszikus elragadtatásban: „*Óh öntözd lelkünket, termékeny áradás, / melytől szőlőnkben a bölcs részegség csodás / bora érik, s melynek sodrán a tanodás / fiú messze tenger öbléig csónakáz!*”

De nem a felidézett vers (és a közhelyeket a „távolság” ironiaérvényével megtöltő tartalom), hanem a Könyvről szóló üzenet most a fontos. Még úgy is, ha Babits a Könyv sorsával kapcsolatosan érzett pesszimizmusát szeretne volna megfogalmazni ebben a paródiaszerű „ritmusban” – hiszen a Supka Géza által két évvel korábban fölvetett magyar könyvünnepe ötlete épp azt próbálta volna elérni, hogy maradjon még becsülete a nyomtatott betűnek, hogy híveket toborozzanak az értékes irodalomnak.

A régi könyv nem pusztán a régiségénél fogva érték, hanem egyedisége és a művészi kivitelezése miatt is. A könyvillusztrációk metszetei egyúttal a sokszorosító grafika remekei; de még a nagy példányszámú kiadások értékét is növelték a művészi illusztrációk. Máig keresett darabok például az Arany János-balladák Zichy Mihály által illusztrált kötetei; Kós Károly *Erdély* című „kultúratorténeti vázlatának” fametszetes illusztrációkkal ellátott példányai; vagy Weöres Sándor első gyermekverskötetének, a *Gyümölcskosár*-nak Hincz Gyula által illusztrált darabjai.

A könyvtervezés pedig önmagában is művészet (ahogy Kner Imre vallotta: az írónak az a dolga, hogy tartalommal töltse meg a betűket, a nyomdászé pedig az, hogy tartalmat adjon a betűk közötti üres tereknek). S szintén művészi rangot vívott ki magának a borítótervezés: legsikerültebb változataiban szinekdotikus – a részről az egészre következtető – jellegénél fogva a könyv egész atmoszférájáról ad látható benyomást.

Mindezek miatt nem véletlen az sem, hogy a posztmodern hajnalán, tehát az 1960-as évek elején megjelent a „*művészkönyv*” is mint képzőművészeti alkotás, ami mellé hamarosan a „*livre objet*”, a könyvformában megjelenő műtárgy (avagy a „*könyvtárgy*”) társult.

S a könyv szimbolikus fogalom lett a képzőművészek között, olyan médium, amely tárgyjellegéből adódóan konceptuális hordozója lehet akár egy, a hagyományos vizuális művészetek által kifejezhető világképnek is.

Az egyedi könyveket hamarosan ez erre épülő újabb kísérletek (például a saját merítésű papírra készült objektok, laptárgyak és könyvszobrok kísérték);

a Kiss Ilona¹ nevével fémjelzett Magyar Művészkönyvalkotók Társasága pedig szervezeti kereteket s egyre több kiállítási lehetőséget adott a „művész-könyveseknek”.

Juhász János nem sorolható egyik (főntebb említett) klasszikus területhez sem – ő az ötvözetét adja mindezeknek. Restaurátorként megújítja a régi, rongált könyveket, s emellett (leginkább Borda Lajos antikvárossal együttműködve) más köteteknek új köntöst (avagy borítót) ad, s mellette ugyanakkor újjá is teremti azt, egyedi „könyvtárgyat” hozva létre a néhány száz vagy több ezer példányban megjelenő műből.

Az ő „bibliofil” könyvkötései nemcsak restaurációs újrakötések, hanem egyúttal egyedi műtárgyak is lesznek. Miközben mesterember, a renszánsz születésének pillanatait élhetjük újra: amikor a mesterből művész lett, mikor az „ars” már nemcsak a mesterséget, hanem a művészetet is jelentett. (Vagy: amikor a latin kifejezéssel párhuzamos görög „*tekhné*” a tudomány mellett az esztétikai többlettartalommal is feltöltődött.)

Ezen a ponton válik ketté az ars poetica jelentése is (amire a bevezetőben utaltunk). Nem pusztán arról szól, hogyan kell tökéletes mestermunkát létrehozni – mint amit még a klasszicista poétikai elvek is követni igyekeztek –, hanem arról is, hogyan lehet a világképet az adott tárgyhoz alkalmazkodva a legtökéletesebben kifejezni (mint amit a 20. századi ars poeticák tartottak szem előtt, s mely kettőnek – a mércének és az „igazságnak” – az ellentmondásait Arany János is érzékeltette a *Vojtina ars poetikája* című versében²).

A könyv abban a pillanatban személyes tárgygyá válik, amikor elkezd az valaki birtokolni. Az ex libris, előtte a lánc (*liber catenatus*) volt hivatott arra, hogy távol tartsa az értékes könyvtől az illetékteleneket, de az egyedi könyvkötés is alkalmas a kizárólagosság megjelenítésére. És ahogy az ex libris sem csak a tulajdonost (jellemét, státuszát, érdeklődési körét stb.) jelölte, a bibliofil kötés is képes a „restaurátor” könyvhöz való művészi viszonyát kifejezni.

¹ Kiss Ilona 2017-ben, a *Reformáció – 500: Kortárs grafikai pályázaton* elnyerte Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzatának díját. 2018 nyarán, a Múzeumok Éjszakáján önálló kiállítással mutatkozott be a kollégiumi Nagykönyvtárban.

² Például az alábbi négy sorban Arany a művészi „*hazugság*” általános igazságalapjára mutat rá: „Itt a különbség: hogy e látszatot / Igaz nélkül meg nem csinálhatod. / Csakhogy nem ami rész szerint igaz, – / Olyan kell, mi egészben s mindig az.”

Könyvborítója – azon túl, hogy milyen anyagot, színezést vagy technikát választ ki a „tálatáshoz” – saját olvasatának reprezentációja. Az Eco szerinti „nyitott mű” egyrészt bezárul (mert létrejön az értelmezés), másrészt újra is nyílik (mert a mű újabb olvasatát már befolyásolja a borító újraértelmezése).

Az ifjú Werther szenvedése nemcsak a szentimentalista világfájdalom, de a 19. század végi, a schopenhaueri filozófia nyomán erősödő pesszimizmus kifejezője is – érthető ekképp, ha a borítón az ezt tagadni igyekvő szecesszió nyomai megjelennek. (Ez a korok és világképek közötti átmenet a *Heroineis* borítóján is kifejeződik: a klasszicista főhangsúly szinte eltűnik a rokokó és a szimbolista elemek ötvözetét adó ábrázolásban.)

A *Cyrano*-kötet metaforikus kiemelése mellett két szimbólumot találkoztat a restaurátor-könyvművész; de Márai Sándor *Füves könyvé*nél „csupán” az ornamentikát megerősítő kézi jegyek hangsúlyozásával, az anyaghasználatlaltal és a színezéssel motivál,³ és marad a háttérben. (Mint ahogy Márai szintén csak úgy „mellékesen” – az ő szóhasználatával – fogalmazta meg személyes bölcsességeit.)

Juhász János Pilinszky-értelmezései katartikus expresszivitásukkal hatnak, míg Kassáknál a stílust idézi meg; s Poe versének, *A hollónak* az olvasatvariációi fölérnek egy összehasonlító irodalomtörténeti esszével, amelyben nyomon követhetjük az atmoszferikus hatást ugyanúgy, mint a kontextust és a recepciót.

Ezek az egyedi bibliofil könyvborítók tehát nem pusztán „borítók”, hanem maga a „tartalom” is; vagy a bergsoni „tartam”, amikor valami éppen átalakul valamivé...

³ Az aranyozott-festett pergamenkötéseknek régi hagyománya van Debrecenben: századokkal korábban csak az válhatott a könyvkötő céh mesterévé, aki megfelelő színvonalon volt képes előállítani ezt a kötéstípust.

Juhász János textil-bőr restaurátor Debrecenben született 1967. november 11-én. 1982–87 között a budapesti Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola könyvműves szakán; 1994–1999 között a Magyar Képzőművészeti Egyetem tárgyrestaurátor szakán tanult.

Felsőfokú tanulmányainak megkezdése előtt (1991-től) az Országos Széchényi Könyvtárban volt restaurátor. 1996-ban a feleségével, Vankó Ágnessel közösen létrehozott Pannoniusz Könyvkötő és Restauráló Műhelyben kezdett el dolgozni. 1996–99 között egyedi bibliofil kötések készítésére Kozma Lajos Iparművészeti Ösztöndíjban részesült.

Az ösztöndíjas munkákat is magába foglaló kiállítást az Iparművészeti Múzeum mutatta be, restaurált könyvei a *Kódexeink Világa* című, az ELTE Egyetemi Könyvtára által 2006-ban rendezett kiállításon voltak láthatók. Bibliofil könyveit 2008-ban *Értékmentő szenvedély* címmel állította ki az Iparművészeti Múzeum, ahol 2008–09-ben a *Craft & Design* című tárlaton is szerepeltek munkái.

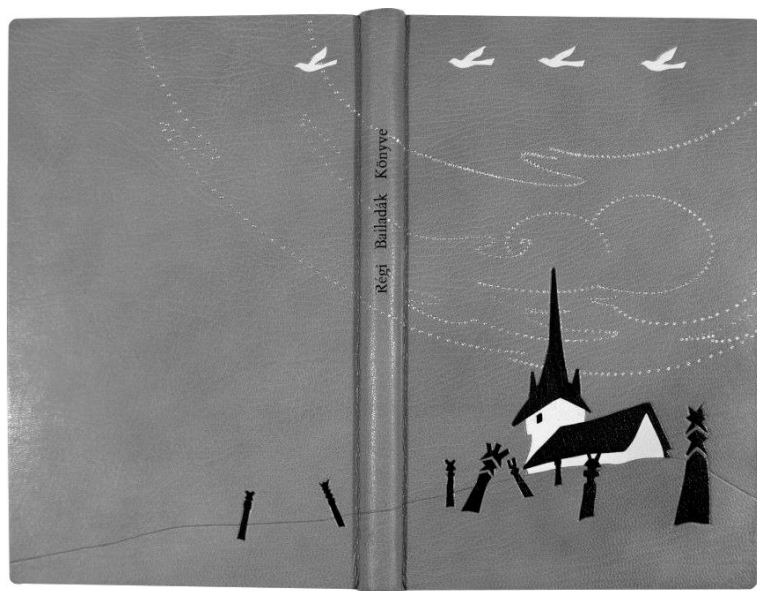
A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára 2017-ben bibliofil könyveit mutatta be az *500 év a könyvkötések tükrében* című reprezentatív tárlaton.

Juhász Jánosról és műhelyéről bővebb információk olvashatók a
www.pannonius.net honlapon.

(A kíséző szöveget írta: Vitéz Ferenc;
a könyvszakmai kiegészítéseket készítette,
az életrajzi adatokat és a reprodukciókat válogatta: Oláh Róbert)

*Juhász János bibliofil kötészeti munkái
Borda Lajos Könyvészeti vitairatok című művéhez (fent)
és Király György Régi balladák könyve című kötetéhez (lent)*

E SZÁMUNK SZERZŐI:

ARANY LAJOS – *irodalmár, szerkesztő*

EGED ALICE – *történész*

JUHÁSZ JÁNOS – *textil-bőr restaurátor*

LOSONC ILONA – *történész*

MAJOR ENIKŐ – *PhD hallgató, módszertan-tanár*

NÉMETH ÁRON – *református teológus*

OLÁH RÓBERT – *régikönyves, könyvkutató*

PINCZÉSNÉ PALÁSTHY ILDIKÓ – *pszichológus*

VITÉZ FERENC – *irodalmár, kultúrakutató*